Sayı : 53 Temmuz 1937 Cild : IX

ÜLKÜ

HALKEVLERİ DERGİSİ

Direktör : M. FUAD KÖPRÜLÜ

Osman Ergin tarafından 12-7-940

ANADOLU VE SPOR

Dr. ŞEVKET AZİZ KANSU

Spor hakkında bir telâkki olur mu ? Biz sporun beden ve beden mekanizmasına bağlı esasları olduğunu inkâr etmiyoruz. Fakat biz şimdi, bir tâbirle, *akademik* diyeceğimiz sporu düşünmiyoruz.

Bize beden ve ruhu hareket ettirecek, büyük, güzel ve derin Anadolu tabiatını yakalatacak, öğretecek, gösterecek, duyuracak, yaşatacak bir spor lâzımdır diyoruz. Bu spor, gaye değil, bir vasıtadır. Ve bu spor hayatta ve realitede bizden çok üstün köylü ve köylü gençliği için değil, bizim için, çocuklarımız için lâzım.

Türk topraklarının akan büyük sularını, nehirlerini kaç genç yaptığı bir kano ile kaynaklarından, deniz ağzına kadar takip etmiştir ? Kaç gencimiz nehirlerimizin akışını bu suretle tetkik etmiş ve bize canlı, hayat, ümid ve irade dolu bir spor ve tetkik hatırasını anlatmıştır ? Göllerimiz, ormanlarımız, dağlarımız için de aynı şeyi düşünmiyor misiniz ? Birkaç gün evvel Ankara'nın yanındaki *Muğan* gölünün bütün çevresini dolaşıyordum. Güneş yamaçların ardından batıyordu. Bütün su sporlarına alan olabilecek *Muğan*'ın asırlardanberi alıştığı yalnızlıktan kurtulduğu günü düşündüm.

Tümen, tümen Türk gençlerinin portatif kamp çadırlarile gölün etrafında spor yapmak için toplandıklarını görüyoruz. Hayat ve irade *Muğan*'ı değiştiriyor. *Muğan* insanların gülerek zabtettikleri bir tabiat unsuru oluyor.

Biz tabiatı zabtetmekten çok şey bekliyoruz. Çünkü artık okyanusların havasında, kutupların buzlarında, Himalaya'nın yüksekliklerinde sırf hayat ve irade şerefi için yeni bir çocuğun dolaştığını duyacağız : *Türk çocuğu.*

TOROSLARDAN İNERKEN . . .

Kışdan geldim, güneşte birden dağlandı gönül;
Çukurova'da atlar gibi şahlandı gönül . .
Öpülesi yer, türkün kırk asırdır bastığı . .
Avrupa'da kaç kere tuttum öptüm yastığı
Pamuğunu düşünüp « burda Adanam ! » diye . .
« Portakal sütlü, pamuk göğüslü anam ! » diye
Seni her gören gönül, sevdiğinden irkilir.
Ruhunu yeni baştan yoğurup yapabilir :
İnsan, sende birkaç gün tabiate bakarak :
Durulmak, Seyhan gibi yer yer taşıp akarak;
Öğrenmek, yeni baştan Toroslarda görerek,
Kafa tutmak ve alnı apak olmak ne demek;
Dalmak Çukurovaya, kavramak enginliği,
Tanımak, köy köy gezip gönülce zenginliği,
Kavramak, alınteri, göz yaşı ne aslından;
Bir ilkbahar seyretmek senenin dört faslından,
Tabiatı tam görmek ve gelmemek amana . .
Bir tahtacı köyünde raslamak bir « Şaman » a,
Silkinmek 14 asrın tozlarından bir daha,
Toros'da, hizâdan, gülebilmek Allaha . . .

BEHÇET KEMAL ÇAĞLAR

FELSEFE KONGRELERİNDE TÜRKİYE

III

Ziyaeddin Fahri

Bundan evvel neşrettiğimiz makaleleri takip edenler [1], gelecek felsefe kongresinin 1937 ağustosunda toplanacağını hatırlarlar. Şimdi bu kongre ve buna Türkiye'nin iştiraki meselesi üzerinde duracağız.

Sekizinci felsefe kongresinde fransız murahhasları dokuzuncu kongrenin Paris'de toplanmasını istemişlerdi. Buna iki sebeb gösterildi :

1 — Milletlerarası Sergisi 1937 de Paris'de toplanacaktır. Bu, vesile teşkil eder.

2 — 1937 yılı, Descarte'in meşhur *Nutuk*'u yazışının üçyüzüncü yıldönümüne isabet eder. Bu da ayrı bir vesile teşkil eder.

Kongre bu teklifi kabul etmişti. İşte bu senenin ağustosunda Paris'de toplanacak olan dokuzuncu milletlerarsı felsefe kongresi bu kararın neticesidir.

Kongre hazırlıklarına şimdiden başlanmıştır. Hazırlayıcı komite Fransa'nın adı çıkmış feylesoflarından müteşekkildir. *E. Bréhier*'nin reisliği altında *R. Bayer, G. Bouglé, Brunschwicg, H. Delacroix, G. Dumas, L. Rey...* gibi felsefe profesörleri komite âzasındandırlar.

Komitenin âzalara gönderdiği bir broşürde, *E. Brehier*'nin çok mühim bir izahı, milletlerarası felsefe kongrelerinin umumiyetle güttüğü maksadı aydınlatmaktadır. Bu izahı olduğu gibi nakletmeği faydalı buluyoruz :

« Felsefenin insanlar arasındaki daimi düşünce münasebetlerinden doğduğu ve onunla yaşadığı aşikârdır. Küllî ve umumî olmağı istediğinden bu hususiyetini, her türlü mülâhaza ve tenkitlere açık bulunduğunu göstermekle hissetmelidir. İnsanlık tarihinde büyük felsefe kımıldanmaları daima fikir münasebetlerinin artmasile beraberdir. Bir adamın teşebbüsü, o adam Bacen, Descartes, Kant'ta olsa, hakiki bir fikir cemiyetinin varlığına dayanmadıkça boş kalacaktır.

Fikir hayat, dünyanın her tarafında daima kendisi için organlar aramıştır. Meselâ Roma İmparatorluğunun her yerinde dağınık tarafdarları bulunan Yunan felsefe mektepleri, her milletten talebe ve hocası olan ortaçağ üniversiteleri, onyedinci ve onsekizinci asrın felsefî inkişşafını izah için gözönüne almaklığımız lâzımgelen terceme mesaisi, feylesoflar arasındaki mektuplaşmalar, ilmî gazeteler, ilmî dernekler gibi.

[1] Bk. Ülkü, sayı 50

Bu gibi münasebet vasıtaları çağımızda da devam ediyor: kitap, mecmua, münakalât vasıtaları sayesinde gittikçe kolaylaşan şahsî arkadaşlıklar, diğer fikir sahalarında olduğu gibi felsefe sahasında da hiç görülmemiş sıkı, hattâ yevmî denecek bir münasebet temin etmektedir.

Bununla beraber, ondokuzuncu asrın son yılında feylesoflar arasında yeni bir beraberlik şeşkli doğdu. Bu, milletler arasında yapılan felsefe kongreleridir. Gerçekten 1900 da ilk felsefe kongresi, bugün ölmüş olan *Xavier Léon*'un himmeti ile Paris'de açıldı. *X. Léon*'un adı bu suretle feylesoflar arasında dostluk ve fikir sevgisi bağları yaratmak için son zamanlarda yapılmış olan cehitlerin en büyüğünü hatırlatacaktır. İlk kongrelerden sonra herkes bu gibi milletlerarası toplanmalarının faydasını hissetti ve bu yüzden zamanı gildikçe bu kongreler tekrarlandı.

Bu tekrarlanmanın sebebi Şudur : Bu kongreler artık muharebe vasıtalarının tatmin etmediği ve kuvvetle hissedilen ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Hattâ bu vasıtaların çokluğu, müessir olma kuvvetlerini azaltır. Felsefî eserlerin çokluğu bu çokluktan dolayı, birbirlerini bilmiyen ve tanımayan ayrı zümre bölümlerine sebebiyet veriyor. Fikir işlerinde ihtisas gittikçe parçalanıyor. Çünkü ayrı şeyleri ayrı usullerle tedkik etmek icap ettiği zaman haklı görünen ihtisas çokluğu, küllî olmak mecburiyetinde olan fikir temayüllerinin ifade etmek istediğimiz vakit fazla ihtisascılığa lüzum kalmıyor. Ayrı ayrı zümrelere ayrılma, felsefe için tehlikeli olan bir fikir darlığı, bir fikir parçalanışı vücuda getirebilir.

İşte kongreler, mütefekkirleri birbirinden ayıran bu ihtisascılığa karşı reaksiyon yapmak için doğdu. Gayesi, şahsî münasebetleri ve fikir münasebetlerini mümkün kılmaktır. Bunun için kullandığı vasıta münakaşadır. Varmak istediği netice, mütefekkirler arasında iş beraberliğidir. Gerek bu fikir münasebetlerini vücuda getirmek, münakaşayı kolaylaştırmak, gerek iş beraberliğini gerçekleşdirmek, kongre âzalarının ellerinden geldiği kadar halletmek istedikleri meseleyi teşkil eder.

Bir felsefe kongresi daima tecrübe ve denemedir. Vakit vakit soruşturduğu şey, fikirlerin hangi noktalarda beraber oldukları meselesidir. Fikirlerini bu ahengini temin etmek ve sistem, tarikat çokluğu içinden geçerek beşerî ve müşterek hakikat kaynağına varmak, her felsefenin gayesidir. Tecrübeye baş vuran Bacen, bedahete dönen Descartes, insan düşüncesinin sınırlarını belirten Kant'ın yaptıkları da budur. Bir nevi kader icabı olarak bu feylesoflardan herbiri, istemiyerek tektaraflı ve inhisarcı sistemler doğururlar. Bir felsefe sistemi içinde bu daimî nüksediş, felsefe tarihinin en sıkar vakıalarından biridir. Bunun sebebi şu ki bir teviye yeni olan tarihî ve içtimaî şeraitin tesirile beklenilmiyen teknik ve ilmî terakki ile, felsefenin vahdeti, hattâ beşerî düşüncenin vahdeti daima bir mesele olarak ortaya atılmaktadır. Eğer felsefî çalışma tedrici ve toplu olsaydı,

belki de bu hal vukua gelmezdi. Yirminci asırdaki ihtisasın en aydın neticesi şüphesiz felsefenin bir düziye yenileşdirilen müşterek bir cehdin emeği ve bir terakkinin neticesi olmasıdır. Milletler arasında yapılan bir felsefe kongresi, bu emeğin neticesinin en sadık şahididir. Fakat muhtelif milletlere mensup mütefekkirler arasında bir yakınlık olması için müs - tesna şerait altında birkaç gün yaratmak suretile ayni zamanda ve bilhassa bu beraber bulunmanın zarurî kısalığı, kongreden beklenen faydayı sekteliyecek bir karışıklığı doğurması korkusundan dolayı, bütün mühim meseleleri ortaya atmaklığımıza manidir. Bir kongrenin ideali belki tek bir meseleyi ortaya koyup her cihetten onu münakaşa etmektir. Hiç değilse bu günkü kongre, (Usul Hakkında Nutuk) un neşrinin üçüncü yüzyılını kutluladığına göre, kongrenin bütün çalışmalarına hâkim olacak müşterek ilhamı kuvveden fiile çıkarmalıdır. Desacartes, *Regulae*'nin başlangıcına şunları yazdığı zaman bugünkü düşüncenin yaratıcılarından biri olmuş - tur : « Tatbik edildiği mevzular ne kadar başka başka olursa olsun, ilimler nihayet daima ayni kalan insan hikmeti (sagesse humaine) nden başka birşey değildir . İnsan hikmeti, ilimlerden, aydınlattığı eşyanın başkalıklarının tesirile güneş ışığının geçireceği tebeddüller kadar müteessir olur... İnsanların adetleri, yıldızların hareketlerini, madenlerin tahavvüllerini ve diğer buna benzer ilim mevzularını büyük ihtimamlarla araştırılıyor, ben buna şaşıyorum. Hiç kimse, hissiselime, küllî hikmete ehemmiyet vermiyor. Halbuki hissiselim ve küllî hikmet dışında herşey, kendi kendilerine kalırlarsa, mevzuubahs hikmetle münasebette bulunduğu va - ziyetten daha az kıymet taşırlar. » İşte kongre komitesi, ayırmış olduğu altı çeşit mavzu içinde, muhtelif şekiller altında ayni hikmet birliği me - selesini düşünmüştür.

Teklif edilen mevzular, bu müşterek ilham etrafında bulunmakla beraber, yalnız bu mevzulardan ilki Descartes'in kendisine aid tarihî tetkikata hasredilmişdir. Usullerin tedkiki felsefe tarihine aittir. Programın geri kalan kısmının mevzuu, Descartes tarafından umumiyetle vazedilmiş olan meseleleri beyan etmesine rağmen, Descartes felsefesinin tarihi bir surette tedkik etmek dğil, fakat feylesofları Descartes'a bağlanan meselelerin bugünkü hali üzerinde düşünmeğe dâvet eylemektir. Sonra, bu mevzular, zamanımızın tamamile canlı meselelerini ihtiva etmektedirler. İlimlerin bu kadar dağıldığı bir vaziyette usul birliğini nasıl tasarlamalı ? Mantık ile riyaziyenin ilişiklerini bugün nasıl düşünmeli ? Tabiat ilimlerinin yeni inkişafı ezelî determinizm meselesi hakkında ne gibi verdikler (dennées) temin ediyor ? Mülâhazalı tahlilin, yani kendi nefsi üzerinde katlanma usulünün -ki Descartes bu usul sayesinde cevherî düşünceye erdiğini sandı ve Leibniz bize ben (moi) denen şeyi düşündürten mülâhazalı fiillerden bahsederken bu usulü düşündü- mâna ve değeri nedir ? Müteâllik (Transcendance) meselesi, bedene üstün olan bir ruh meselesi, ruha üs-

tün (müteal) olan bir Tanri meselesi nasıl vazedilir ? Sofizm ile ve eski septisizm ile başlıyan ve felsefenin başlıca işlerinden biri olarak kalmış görünen (Değerler tenkidi - Critique des valeurs) nin bugünkü hali nedir ? İşte birçok meselelerle komite her feylesofun kendi tedkikat ve meşgalelerinin hususî tabiatine göre tedkik edeceği en umumî şekli altında vazetmekte, sınırı belli ve sarih bir mevzu üzerinde, meseleleri derin - liği bakımından aydınlatmağa elverişli bir tebliğ yapmasını teklif eyle - mektedir. »

E. Bréhier'nin bu izahını kongre mevzuları takip ediyor :

I — Descartes hakkında tedkiklerin bugünkü hali,

II — İlmin vahdeti : usul ve usuller -meselenin tarihçesi- bugünkü vaziyeti,

III — Mantık ve riyaziye,

IV — Fizikte ve biyolojide illiyet ve muayyeniyet, ihtimaliyet ve istatistik,

V — Mülâhazala tahlil, müteallik (transcendance), ruh fikri, ruh be beden ruh ve allah,

VI — Kaideler ve realite (Mantıkî, ahlâkî, hukukî, bediî değerler)

İşte kongre raporları bu altı çerçeve içine girebilecek mevzular ola - caktır. Bütün dünya mütefekkirleri hazırladıkları raporları Paris'de okuyacaklar ve memleketlerini fikir bakımından temsil edeceklerdir. Bizde de bu neviden bir hazırlık var mı ? Benlki kendi kendilerine bu işi düşü - nenler vardır. Fakat ortada teşkilâtlı bir faaliyet yoktur. Halbuki öğrendiğimize göre Balkan memleketlerine varıncaya kadar yeryer millî komiteler teşekkül etmiştir. Bu komiteler kendi memleketlerinden gidecek mütefekkirlerle raporlarını Paris kongresi için hazırlamakta ve memleketle - rinde umumî bir alâka uyandırmaktadırlar. Dileyelim ki 1937 Türkiyesinde olmasa bile 1957 Türkiyesinde bunu temin edecek hakikî samimî ve canlı bir alâka görülsün ve ilerideki felsefe kongrelerine felsefî kafalara sahip, yerli şahsiyetlerin orijinal raporlarını arzedebilsin. Büyük bir siyasî savaştan, sarsıcı bir içtimaî inkilâptan henüz kurtulan bir memlekette sükûn ve huzur içinde teşkilâtlanmış bir fikir faaliyeti, bilhassa hasbî ve yaratıcı bir felsefî çalışma görmek istemek çok yersiz bir arzu olmasa gerektir.

* * *

Kongrenin gösterdiği mevzular arasında Türkiye'nin içtimaî yapısını ve felsefî ihtiyaçlarını alâkadar eden hangileridir ? Bu sorguyu kendi kendime sorarken hayli ipuçları buldum :

I — Birinci mevzu, yani Descartes'a aid tedkikler, bugünkü Türkiye için pek alâkalı olsa gerektir. Şarkta Descartes'ı yaymak için Türkiye mükemmel bir coğrafî vaziyette bulunuyor. Şark karakteziyen kafaya muh - taçtır. Önümüzdeki Avrupa mucizesi bu kafanın eseridir. 1895 de ismi bügün unutulmuş, alçak gönüllü bir Türk mütefekkiri, İbrahim Etem bin

Mesut B.(Discours de la methode) u türkçeye terceme etti. Tercemenin mukaddimesi dikkate şayandır. Bu mukaddimedeki düşünceler, bu gün de ehemmiyetini muhafaza eder [1]. Bundan dolayı olmalıdır ki vaktile Maarif Vekâletinde bulunan Profesör Mehmed Emin Bey'in himmeti ile İbrahim Etem B. in kitabı ikinci defa basılmıştı. Bu terceme bizde yapılmış felsefi tercemelerin şaheser nümunesidir. Dokuzuncu Descartes kongresini Şarkda Descartes tesirini göstermek için böyle bir tercemeden haberdar etmek doğru olsa gerektir.

İbrahim Etem'in düşüncesi bugün de ayni ehemmiyeti Türkiye için muhafaza eder. Bundan başka Türkiye'de Descartes hakkında birşey yazılmış mıdır ? Mesele tarihî bir çalışmaya mevzu teşkil edecek kadar mühimdir. Vaktile hakikî, ve Avrupa'daki emsalile yarışa çıkabilecek bir felsefe şubesine sahip olan Edebiyat Fakültesinde B. Mehmed Emin'in nüfuz ve anlayışla yapılan takrirlerini hatırlıyorum. Bu Descartes felsefesi dersleri hattâ taşbasmasile basılmıştı. Liseler için yazılan mantık kitaplarında müellifimizin Türk gençlerine karteziyen bir zihniyet aşılamak cehdini güttüklerini görüyoruz. Tezer H. ile B. Âli'nin kitaplarında bu cihet pek barizdir. Son zamanlarda genç felsefe hocalarımızdan Bayan Faika'nın (Dekart) isimli eserini de hatırlıyoruz. Kısaca demek istediğim şu ki Descartes kongresi vesilesile (Türkiye'de Descartes ve tesirleri) meselesini düşünmek, icap ederse Paris kongresini bundan malûmattar etmek faydalı olacaktır.

II — İkinci mevzu Türkiye için henüz yabancıdır. Vaktile Fen Fakültemiz Con Ahmed'i dinledi. Sapıtan bazı içtimaiyat mensuplarımızı görüyoruz. O halde ilimden önceki ortaçağ havası içerisindeyiz demektir. İlme iman henüz muhitimizin havayi nesimisini doldurmamıştır. Bununla beraber ilimci cereyanların doğacağına imanımız yok değildir. Yalnız bugünkü günde Paris felsefe kongresinin bu çeşit mevzuları üzerinde düşünebilecek bir ilim adamımızın olmadığını söylemek istiyorum.

III — Üçüncü mevzu için de düşünce varittir. Mamafih üniversitemize getirilen yabancı profesörlerden bir kaçının bu meselelerle ihtisasları bakımından şiddetli alâkaları vardır. Kendimize gelince bu gibi mevzular üzerinde avrupalılarla boy ölçüşecek bilgicimiz olmadığı aşikârdır. Mantık ve riyaziye münasebetlerini düşünmeden evvel karacümle zihniyetini ve duygusunu bir defa kafamıza sokmalıyız. Yüksek mantık ve riyaziye meselelerile beynelmilel bir kongre huzuruna çıkmak ancak yarınki ilim Türkiyesinin şerefini teşkil edecektir. Elverir ki bugünden o günü hazırlıyalım.

---

[1] *Usûl hakkında nutuk tercemesi*, Sf. 4 bu kitap hakkında vaktile genç felsefecilerimizin alâkasını celbetmiştim : Bk. *Felsefe ve içtimaiyat mecmuası*, 1927 N. 4 Sf. 318

IV — Bu mesele için de ayni sebeblerden dolayı Türkiye'nin kongreye arzedebileceği bir mesele yoktur.

V — Bu sahada Türkiye Şark memleketi olmak itibarile bir Garp şehrinde toplanan mütefekkirlere orijinal raporlar gönderebilir. Mamafih bu imkân ne derece kabildir ? Medresenin ortaçağımsı kafasını yıktık, tasavvuf felsefesinin köklerine yabancılaştık, ruha ve öteki dünyaya aid felsefî düşüncelerle alâkamız kalmamış gibidir. Kenarda köşede kalmış ve İslâm felsefesile gıdalanmış yerli mütefekkirlerimiz belki bu vesile ile kendilerini gösterebilirler.

VI — Bu mevzu için Türkiye mütefekkirleri kongreye pek alâkalı ve canlı raporlar verebilirler zannenerim. Çünkü siyasî savaşımız, içtimaî inkılâmız, felsefî düşüncenin zevkini tatmış olmakla (Mâşerî değerlerin değişmesi) üzerinde kuvvetli düşünceler ilham edebilir.

O halde altı çeşit mevzudan ilki ve sonuncusu Türkiye için elverişli - dir. Yerli mütefekkirlerimiz, güzel yaz aylarında bir medeniyet merkezini gezmek, bu vesile ile orada toplanacak dünya mütefekkirlerine Türkiye' - den selâm ile beraber biraz da *fikir*, (dikkat ediniz, *fikir* diyorum, kuru söz değil) götürmek isterlerse fena olmaz zannederim. Kongre bunları memnuniyetle kabul edecek, garplileşen ve kafaca da Avrupalı, yani de - kartvari olmak istiyen Türkiye'yi kendi arasında, Descartes kongresinde görmekten her halde sevinecektir.

Bu suretle son dört yıl içindeki milletlerarası felsefe kongrelerini, ve bunlarla Türkiye'nin alâkasını şöylece gözden geçirmek işini bitirmiş oluyoruz. Bütün Avrupa memleketlerinde, hattâ komşumuz olan Balkan mil - letlerinde yer yer hazırlık komiteleri kurulmuştur. Bu komiteler 1937 felsefe kongresine gidecek olanları millî bir topluluk ahengi içinde bulundurmağa çalışıyor.Türkiye'de böyle bir kımıldanma ve hazırlık var mı ? Görünüşe göre yok diyebiliriz. Bununla beraber belki alâkadarlar bulunur fikrile kongrenin devamı zarfındaki ilmî çalışmalar ve gezintilerin zamanlarını kaydetmek istiyoruz.

Dokuzuncu milletlerarası felsefe kongresi 31 Temmuz 1937 tarihine düşen cumartesi günü Sorbon salonlarında Fransa millî terbiye nazırı tarafından açılacaktır.

Ağustosun birinci, ikinci ve üçüncü günleri tamamen kongre azâlarının yapacakları tebliğlere ve münakaşalara hasredilmiştir. Ağustosun 4 üncü günü öğleden sonra komite kongre âzalarına Paris civarını tanıta - caktır. 5 ve 6 ağustos öğleden evvelleri felsefî tebliğlere ve münakaşalara, öğle sonraları gezmelere hasredilmiştir. 7 inci gün Descartes'in yaşamış olduğu mıntakalar ziyaret edilecek, ve 8 inci gün yine Descartes ile ilişikli yerler, Châtellerault'daki Descartes'ın evi tavaf olunacaktır. Kongrenin kapanma merasimi büyük merasim ile yine Sorbon'da cereyan edecektir.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA ÇİFTÇİ SINIFLARIN HUKUKİ STATÜSÜ

ÖMER LÜTFİ BARKAN

— Baş tarafı 49,50 inci sayılardadır —

Bundan evvelki makalelerimizide, Osmanlı İmparatorluk nizamının toprak münasebetlerinde *Raiyet* tâbir edilen ve toprağa bağlanmış bulunan çiftci sınıflarının hukukî sitatüsünü, Garb Ortazamanının klâsik devirlerindeki *Servaj*'inden ayıran hususiyetleri tebarüz ettirmeye çalışarak *Sahibi Raiyet* veyahut *Sahibi Arz* şeklinde karşımıza çıkan Sipahî beylerin bu sahib olma haklarını, bir mal şeklinde kendisine âid olan Serf'in vücudana sahib bulunan Senyör'ün onun sâyinin semerelerine iştirâk etmesi nev'inden bir hukukî sıfatla değil, belki de; tamamen bir devlet memuru sıfatile ve Devlet namına istimâl etmekte olduğunu söylemiş ve bu husus ta şayânı dikkat bulduğumuz bazı kanunname metinlerini zikretmiştik.

Filhakika; Garb Ortazamanı Serf'inin, bahsettiğimiz devirde, hukukî sitatüsünün teşekkülüne hâkim olan tarihî, ekonomik ve sosyal sebeblerle bizdeki sosyal nizamın Raiyetini Sipahi beyine tâbi kılan ve toprağa *ebedî* ve *irsî bir kiracı* şeklinde bağlıyan âmiller ve zaruretler yekdiğerinin tamamen aynı değildi.

Malûm olduğu üzere, Romalı veya Goluvalı büyük toprak zenginlerinin çiftliklerinde çalışan köleler (Servus), Ortazaman'ın ilk nısfında hususî çehresini kazanan *Malikâne sistemi* (Systéme domaniale) de âileleri ile birlikte, ayrı ayrı toprak parçaları, çiftlikler (tenures) üzerinde yerleştirilmiş bulunuyordu. Bu itibarla, Serflerin ecdadı, vaktile toprak üzerine yerleştirilmiş hakikî kölelerdir. Onlar ötedenberi muhafaza ettikleri bu kölelik sıfatlarını, zamanla çok değişmiş olmakla beraber, sahiblerinin resmen kendilerini *azad etme* (affranchissement) sinden evvel, terkedip hür adamlar hattâ hür köylüler arasına karışamazlardı; Serf nereye giderse gitsin, muayyen bir sahibi olan ve vücudile, yani etile ve kemiği ile, muayyen sahibine âid bulunan bir mahlûk, sahibine iadesi gereken bir kaçak köle idi. Ve bu itibar ile hukuk bakımından onun vaziyeti, kendisi gibi Senyör'e âid topraklar üzerinde ağır şartlarla çalışan diğer

köylülerden, yani kolon ve (hôte) misafir gibi diğer *hür toprak kiracı - larından* çok farklıdır [1].

*

Senyör, yalnız toprağın değil, ayni zamanda Serf'in de *hakiki sahibidir*. Ve bu itibarladır ki Senyör, bir kölenin sahibi olarak kendi kölesinin menkul veya gayri menkul, tahdid edilmiş bir şekilde de olsa, mirasına girmek hakkına da (mainmorte) sahibtir. Serf işlediği toprağın olduğu kadar menkul malının da hakiki sahibi olmadığı için onu, Senyörün müsa - adesi olmadan vakf ve hibe edemez, satamaz, parçalayamaz. Miras husu - sunda da, bir kısım Avrupa memleketlerinde ölen Serfin *muhallefatının* mirasçılarına kalacak yerde, Senyör tarafından kısmen veya tamamen *müsadere* edildiği görülmektedir. Diğer bir kısım memleketlerde ise; miras, ailenin bütününe, beraber yaşıyan çocuklara kalmaktadır. Fakat; Senyör bu *müsamahayı*, ancak kendisi için muhafazası faydalı olan küçük Serf işletmeleri bütününün dağılmaması, istihsâl kabiliyetini kaybetmemesi için yapmış olacak ki, hür olmuş veya aileden ayrılmış ve uzaklaşmış evlâdları babalarının mirasına iştirâkten daima menediyor. Halbuki, bilâhare tetkik edeceğimiz *Erâzi Hukuku* bertaraf edilecek olursa, bilhassa menkul mülkün mirası hususunda tamamen *Şer'î Hukuka* tâbi tutulan ve *hür* bulunan raiyet için, bu neviden *Mevlâ*sının *köle*si üzerindeki hukukunu hatırlatan kayıtlar mevcut değildir.

*

Bundan başka, Serf'in kendisi ve kendisinin vücudundan çıkacak olan müstakbel nesiller, ayni kölelik münasebetlerinin icabından olarak, Senyörün malı olduğu için ve her senyör kendisine aid bulunan insan sürüsünün yavrularının da daima kendisine aid kalmasını temin etmek isteyeceğinden;Serf, istediği kimse ile evlenmek hakkından da mahrumdur. Bu hususta; her iki tarafın yalnız Serf bulunması bile kâfi gelmez, aynı zamanda ayni Senör'ün Serfleri olmak ta icab eder. Bu yüzden, Serf'ler sahası oldukça mahdud bir *dahilden evlenme* (endogamie) mecburiyetine tâbi tutulmaktadırlar. Her Serf kadın veya erkek, ancak Senyörlük dahilindeki bir Serf kadın veya erkekle evlenebilir, haricten evlenmek (for - mariage) memnudur veya büyük tazminat mukabilinde satın alınabilir bir hak sayılır. Bu hususta ekseriya, alâkadar Senyörlerin *doğacak çocukların paylaşılması tarzı* hakkında anlaşmış olmaları lâzımgelir.

Buradada, kölelere mahsus olan bu gibi takyidat ve mecburiyetlerin Osmanlı İmparatorluk nizamının Raiyet sınıfı için mevcut bulunmadığını

[1] Bu hususta şu eserlere bakılabilir: *Marc Bloch*, *Liberte et servitude personnelles au moyenâge, particuliérement en France*; 1933, Madrid (Birinci fasıl); *Les Caractères originause de l'histoire rurale Française* 1931, Paris.

söyliyebiliriz. Bir Sipahinin timarından harice veya aynı köy dahilinde bir erkeğe kız veya kadın verileceği zaman alınması mutad olan *Gerdek Resmi, Resmi Arus gibi rüsum ile, Servaj sistemindeki bu harice cariye satmayı hatırlatan mükellefiyeti, birbirine karıştırmak katiyen caiz de - ğildir.* Çünkü; mahiyet itibarile bugün evlenmek isteyenlerin belediyeye vermekte oldukları harçları hatırlatan *Resmi Arus, formariage*'den ayrı olarak ve Senyörlik dahilinden evlenmek hakkını haiz olduğu halde, Serf tarafından da verilmektedir. Osmanlı kanunnamelerinde yaptığımız tetkikattan edindiğimiz kanaate göre, *Gerdek Resmi*ne daha başka bir mâna atfetmek doğru olamıyacaktır. Filhakika, bu hususta tesadüf edilen hü - kümler, hemen hepsi şu zikredeceğimiz tiplerdedir ve bir kölelik veya temellük nişanesi olarak yalnız Raiyetden değil, Sipahi beylerinden de alınmaktadır ve evlenen kızın mensub olduğu zümrenin şeref ve itibarı, zenginliğile mütenasibdir :

> « Erbabı Timarın kızlarının *Resmi Gerdeği* Sancak Beylerinin ve Merdanı Kal'anın kızlarının Resmi Gerdeği Dizdarlarındır ve müslüman kızlarının Resmi Gerdeği altmış ve seyyibeden otuz alına ve kefere kızlarının Resmi Gerdeği otuz ve seyyibeden onbeşer akçe » (Vidin, 960).

> « Zuama ve Erbabı Timarın kızlarının *Resmi Arusâne* - lerinin nısfı Sancak Beyine ve nısfı Çeri Başıya Defteri A - tikte mukayyet olduğu üzere kayt olunmuşlar ve Sancak Beyi kızlarının Hassayi Humayuna alınır ve mütekait Sipahi ve Sipahizâde ve Noger ve Nogerzâde ve Zâviyedar ve Zâviyezâde kızlarının Resmi Arusâneleri Karahisar Kadılığında Defteri Atikte kayt olunduğu üzere bittamam Sancak Beyininidir » (Şarkî Karahisar, 977).

> « Gerdek Resmi mücehhez kızdan altmış akçe avretten kırk akçe fakirlerden nısfı-mâ-alelganiyyedir mutavassıtül - hâlden bünye bünye dir Yerlüde avretin *Resmi Nikâhın*da toprak mu'teberdir Yürük lâmekân olduğu sebebden atasına tâbi olmakta seyyibe ile bâkire birdir Kuzat tasarrufunda olan Resmi Nikâh dahi oniki akçeden yirmidörde varınca âlâ ve ednâ ve mutavassıtülhâlden hallerine göre alınur » (Anadolu).

Yalnız Bozok'a aid bir kanunnamede Boylar arasında *dahille hariç* arasındaki farkı hatırlatan şu kayıda tesadüf edebilidik :

> « Bir raiyetün bâkire kızı *kendü boyun*dan bir kimesneye verilür olsa mucibi Şer'î Mutahhar nikâh olunduktan sonra *beratında Resmi Arus kayd olunan Sipahiye yüz akçe vire ve*

eğer *ahar boy halkına* verilür olsa vakti nikâhta Sipahiye iki yüz akçe vire ziyade taaddî ve tecavüz olunmıya. »

*

Filhakika: tamamile Serf'lere mahsus gözüken bu mükellefiyetler haricinde kalan, Senyörün lüzum gördükçe *adam*larından para toplaması (la taille « arbitraire »), Serf'in Senyör emrettiği zaman ve lâzım oldukça Senyöre aid topraklar, *Hassa Çiftlik* üzerinde angarya mesaiye mecbur edilişi (Corvéable à merci) ve nihayet üzerine yerleştirilmiş olduğu toprağa bağlı kalışı (l'attache à la glèbe) gibi mecburiyetlerde, umumiyetle Serf'lik vaziyetinin icab ettirdiği neticeler arasında zikredilmekte iseler de; bu gibi mükellefiyetlerin büsbütün başka sebeblerle, bazan hakikatte Serf olmıyan kimselere de teşmil edilmiş bulunduğu görülmektedir [2].

Nitekim: Osmanlı İmparatorluğunda, Romanın son zamanlarında ve Bizans'da ve bazı Şarkî Avrupa memleketlerinde Serf ile karıştırmak mümkün olmıyan bazı köylü sınıflarının da, bu memleketlere hâkim olan siyasî teşkilât ve vergi tarzlarının hususiyeti icabı ve şahsî bir tâbiiyet ve bağlılığın neticesi olmaktan ziyade, fevkalâde merkeziyetci ve kuvvetli bir devlet otoritesi tarafından toprağa bağlanmış olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, Ortazamanda Garbî Avrupa memleketlerinde Senyörün lüzum hasıl oldukça kendisine *tâbi* bulunan *adam*larından nakden veya aynen yardım istemek hakkının tevlid ettiği mecburiyetlere, yalnız Serf'lerin değil hür adamların ve ekseriya *Vassal* Senyörlerin de tâbi tutulduğu görülmekte olduğundan, bu mükellefiyeti Ortazaman içtimaî teşkilâtının esasını teşkil eden yardım (aide) vazifesinin hususî bir şekli addedebiliriz. Yalnız şu kadar vardır ki, diğer sınıflar bir müddet sonra, vakti ve mikdarı evvelden kestirilemiyen ve o itibar ile *keyfi* görülen bu *ianeleri* mukavele ve örflerle veya satın alınan *Azadlık Ferman*larında tesbit ettirmeğe muvaffak oldukları halde; bu mükellefiyetlerin keyfî olmak vasfı, ancak henüz âzadlıklarını satın alamıyacak kadar zavallı olan Serf'lerin üzerinde kalmış gözükmektedir.

Bu hususta da, Osmanlı İmparatorluğundaki Timar, hattâ malikâne ve vakf sahiblerinin, Senyörlere müşabih hukuktan istifade ile, muhtelif vesilelerle para toplama salâhiyetlerinin kanunen tanınmamakta olduğunu söyliyebiliriz. Garb Ortazamanının bahsettiğimiz (aide) yahut (taille) vergilerine mukabil olarak hatıra gelen ve bidayette zamanı, mikdarı umumiyetle malûm olmıyan *Avârız* tâbir edilen ve devlet masraflarının İmparatoruk dahilinde eyaletlerdeki hâne adedile mütenasib olarak tevziinden

[2] Bakınız: *J. Brissaud, Le régime de la terre dans la société étatiste du Bas-Empire*, Paris, 1927 113-125. *G. I. Bratianu: Servage de la glèbe et régime fiscal. Essai d'histoire comkparée roumaine, slave et byzantine Annales d'histoire économique et sociale* No. 23.

hasıl olan vergi ise; *ancak devlet namına ve kadılar marifetile toplanıp merkeze gönderilmekte* idi. Umumî devlet hizmet ve masraflarının halkın iktidarına göre iştirâkile tesviyesi olmak itibarile bugünkü vergi sisteminin esasını teşkil eden bu vergi de şüphe yok ki, zamanla muntazam ve muayyen bir şekil almış bulunmakta idi. İlk makalemizde, osmanlılık nizamının kanunlarında bulunmıyan ve bu sebeble bid'at tâbir ettiği birtakım hukukun beyler lehine teessüsüne mâni olmak için nasıl çalışmış olduğunu da ayrıca göstermeğe çalışmıştık.

Senenin muayyen günlerinde Senyör için çalışmak mecburiyetine gelince; çok ağır ve mühim olan bu mecburiyetlerde o zamana hâkim olan Malikâne sisteminin ve zamanın iktisadî zaruretlerinin bir neticesidir ve bu hususta *Serf olan köylü* kadar *serbest olan köylü* kolon veya misafir (hôte) de Senyöre aid topraklar üzerinde yerleşirken, kullandığı toprağın kirasını Senyörün *Hassa Çiftlik* (réserve Seigneuriale) üzerinde angarya şeklinde, senenin muayyen zamanlarında lâzım oldukça ve emir aldıkça, çalışmak mecburiyetini kabul etmiş bulunuyordu.

Filhakika Ortazaman Senyörlüğü, bütün toprakların mülkiyetini elinde toplayan büyük bir çiftlik malikâne halinde teşkilâtlanmış idi; yalnız, kullandığı emekçinin kirası, kendilerine ufak toprak parçalarının tasarrufu hakkı verilmek suretile ödeniyordu. Bidayette, doğrudan doğruya kendi nezaretleri altında işletilmek üzere ayrılan büyük bir çiftliği idare eden toprak sahibi Senyör, zamanın *ekonomik şartları ve demografik inkişaf ve zaruretlerinin neticesi* olarak; gün geçtikçe, bidayette kendisine tahsis etmiş bulunduğu Hassa Çiftliğine aid toprakları da parçalayarak, buraları kendi mesuliyeti altında işlyecek kiracılara vermeyi münasib buldu. Büyük bir *Çiftliğin Müddrü* olacak yerde, topraklarından gelecek kira, Rüsum ve Hukuk ile yaşamağı tercih eden bir *gelirci*, bir *vergi toplayıcı* haline girdi.

Bu suretle, *yarıcılara verilen topraklarla*, bu toprak kiraları mukabili olarak yarıcıların angarya suretile işlemeğe mecbur bulunduğu *Hassa Çiftlik arasındaki nisbetin, yani bizzat malikânenin bünyesinin değişmesi mühim sosyal ve siyasî neticeler doğurdu*. Serf'in ve umumiyetle toprak kiracıları vaziyetinde bulunan diğer hür köylülerin, bidayette muhtelif eşyanın imâline kadar varan angarya mükellefiyetleri, gittikçe azalarak sabit ve mukannen vergiler haline girmeğe başladı. Senyörün vaktile kendisine ayırdığı (réserve) toprakların gün geçtikçe azalmasının bir sebebi de, şüphesiz, nüfusunun mütemadiyen artarak, fazla nüfusu yerleştirmek lüzum ve ihtiyacının çoğalması ve bu vaziyette büyük bir çiftliği angarya usullerile işletecek yerde ufak işletmeler haline sokmanın ekonomik bakımdan daha kârlı gözükmesi kadar; harb halinin daimî oluşu *ve harb tekniğinin* atla ve zırhlı olarak harba gitmeği zarurî kılacak şekilde değişmesinin icab ettirdiği fazla adedde atlı ve silâhlı adam tedariki için bu top-

rakların *Dirlik* şeklinde şövalyelere taksim edilmesi zarureti de hatıra gelmektedir.

Halbuki, Osmanlı İmparatorluğunda bu inkişaf, çoktan vukua gelmiş ve bahsettiğimiz ekonomik seviye, daha fazla nüfus kütlelerinin toprak üzerinde yerleştirilmesi zarureti ve diğer tarihî ve siyasî şartlar, beylerin elinde doğrudan doğruya kendi adamları veya diğer köylünün angarya mesaisile işletilecek vasi çiftliklerin mevcudiyetini lüzumsuz bir hale sokmuştu. Bu itibarla, bazı kayıdlarda ismi geçen *Sipahi'ye aid Hassa Çiftliklerle, Garbdaki Senyörlerin büyük malikânelerini birbirine karıştırmamak lâzımdır.* Filhakika, Defteri Hakanî kayıdlarının tetkikinden bizim edindiğimiz kanaate göre; bu çiftlikler, umumiyetle bir çift öküzle işletilebilir büyüklükte tarla ve çayırlardır ve senevî getirecekleri vergi mikdarı, Sipahinin berâtında akçe olarak kayd ve hesaba tutulmuştur ki; bu mikdar umumiyetle, bir çiftci ailesinin kendi vesaitile işleyebileceği toprakların gelirinin tutarına yakın bir rakam olması lâzımgelen, 200 akçeden ibarettir. Esasen, çok nadir gözüken bu çiftlikler, Sipahinin mülki değil, belki de *memuriyetine mülhak bir maişet vasıtası, bir beylik çiftliktir.* Bu itibarla onu büyültemez, vakf ve hibe edemez. Sipahi onu isterse, yarıcıya verebilir, fakat kendisinden sonra gelen Sipahi, bu vaziyeti tanımıyarak bizzat kendisi işletebilmek hususunda serbesttir. Esasen, birinci makalemizde göstermek istediğimiz gibi; imparatorluk nizamı, reâyânın beyinin çiftlik ve tarlasında, çayırında angarya mesaiye tâbi tutulmasını şiddetle menetmiş bulunuyordu. Bu bakımdan, doğrudan doğruya büyük çiftlik işletmek imkânı yoktu. Halbuki, bu hususta Garbdaki köylü sınıfları kendisine ufak bir tarla üzerinde ekip biçmek imkân ve hakkı bahşedilen bir ırgad, bir yarı köle idi ve ekseriya, *haftada üç günden* fazla Senyörü için angarya suretile çalışmağa mecbur idi.

Görülüyor ki, Garb Ortazamanının klâsik devirlerindeki *Servaj makulesi* ile Osmanlı İmparatorluğunun *Raiyeti* arasında hukukî bakımdan olduğu kadar içtimaî ve iktisadî münasebetler bakımından da çok esaslı farklar bulunmaktadır.

Filhakika, bu muhtelif vaziyetleri muayyen bir tekâmülün muhtelif merhaleleri gibi telâkki etmek ve osmanlılık nizamında dahi eski bir Derebeyliğin izlerini veya yeni bir Derebeyliğe müncer olmak temayüllerini, mukadder bir inhilâlin bütün tohum ve istidadlarını görmemek imkânı yoktur. Fakat, aynı zamanda unutmamak lâzımgelir ki; bir tarihci için tesbiti bilhassa lâzımgelen nokta; bir içtimaiyatçı gibi umumî ve birçok dereceli tecridlerle ulaşılabilecek müşabehetler değil, umumî kanuniyet ve tekâmül istikametlerinin zamana ve mekâna aid hususiyetlerin, muayyen *tarihî* şartların tesiri altında aldıkları hususî şekillerdir. Esasen, tarihi

oluşların işgal ettiği bir inkişaf merhalesi ile varacakları diğer merhaleler arasında, bir kutubdan diğerine giderken mahiyet itibarile nasıl yekdiğerinin zıddına ve nakizine müncer olduklarını tesbit etmek te ayni kanuniyetlerin hususî şartlar altında ne gibi neticeler verdiğini görmekten başka birşey deşildir.

Bu itibarla; Osmanlı İmparatorluğundaki içtimaî nizam ve münasebetlerin hususiyetlerini mümkün olduğu kadar kayd ve tebarüz ettirmek için *mukayeselere* girişirken, bin sene süren bir Ortazamanın ve Fransız İhtilâline kadar Fransa'da ve yirminci asrın başlarına kadar Şarkî Avrupa'da Serf'lerin daima ve her yerde aynı kalamıyacağını ve bu kadar senelik bir tarihî inkişafın *içtimaî müesseselerin, bazan değişmeyen isimleri altında, mâna ve mahiyetlerini tamamen değiştirmiş olması ihtimalini* gözden kaçırmamak lâzımgelmektedir. Bu yüzden, Avrupa'da Serfliğin hususiyetini tebarüz ettirmek için, *Serf köylü* ile bizim Raiyete daha ziyade benzeyen *hür köylü* arasında muayyen zaman ve mekânlarda mevcut farkları tesbite çalışmamız; bir müddet sonra Serf olan köylülerin adedinin mütemadiyen artarak vaktile hür olan köylüleri de sahası dahiline almağa mütemayil bulunduğu ve yine aksi bir tekâmülle bütün Serflerin hür olmağa başladığı hatırlanacak olursa, ehemmiyetini kaybetmiş zannedilebilir. Nitekim; bizde de, bidayette bir iskân ve kolonizasyon sahası haline girmiş olan İmparatorluk dahiline birtakım imtiyaz ve kolaylıklarla yerleşen veya fütuhatı müteakip İmparatorluğun temsil ettiği yeni hukuk ve vergi sistemleri içinde, Garbda kitle halinde yapılan *hür kılma* (affranchissement) hareketlerine müşabih olarak hukukî sitatülerinde mahsûs farklar elde eden köylü sınıflar, İmparatorluğun mensub olduğu devrin ekonomik şartları, idare ve maliye tekniği icabı, merkezî devlet otoritesinin kendisine mahsus nizamı tahakkuk ettirmek için emri altına alıp kullandığı kuvvetlerin zâafa uğramasile, sürüklenmeğe mahkûm bulunduğu inhilâl ve neticeleri malûmdur. Filhakika; son zamanlarda mütegallibe ve Derebeyi haline inkilâp etmeğe yüz tutan toprak beyleri ve timar sahibleri tarafından hür köylünün hürriyetlerinin nasıl tahdid edilmeğe başlıyarak onların *adamı* olmağa yüz tuttukları görülmüştür. Fakat, dikkat edilecek olursa, sosyal ve ekonomik bakımdan vaziyeti ne kadar kötüleşmiş olursa olsun *bizde köylü, resmen ve hukukan hür adam olmak vasfını hiçbir zaman kaybetmemiştir.* İmparatorluğun her vesile ile vergi toplamak hususundaki zâaf ve tazyiki ne olursa olsun, raiyetin bir beyin kulu haline girmesini tanıyacak kadar kendi kendisini inkâr eden bir hukuk prensipini kabule mecbur olmamıştır. Bu bakımdan, bizdeki raiyet ile Serf'i gelişi güzel mukayese ederken Serf'in hukukî sitatüsünün icabettirdiği bir azad edilme veya azadlığını satın alma (affranchissement) işini ve bu merasimin resmen haiz olduğu ehemmiyeti unutmamak lâzımgelir. Malûm olduğu üzere, Avrupa'da sahibleri âzad ettikleri Serf'lerinin eline veya köyce topuna birden, bizde bir köleyi âzad

eden sahibinin verdiği *i'taknâme*'ye benzer bir berat (Chart) vermektedir. Bu şekilde *Serflikten âzad edilen köylüler*, yalnız Serf olmanın icabettirdiği mükellefiyetlerden kurtulmuş olmakla beraber, ekonomik ve sosyal vaziyetlerinin ve bilhassa Senyörün topraklarını işleyen bir *kiracı* olmalarının icabettirdiği ağır ve geri şartlara tâbi tutulmakta devam ediyorlar ve ancak bu vaziyette, bizim köylümüzle kabili mukayese bir halde buluna - bilmektedirler. Çünkü, bu vaziyette onları Senyöre bağlıyan ve tâbi kılan bağ doğrudan doğruya ve *şahsi* olmaktan ziyade, bilvasıta ve kiraladıkları toprak dolayısiledir veya bizde olduğu gibi, idarî ve malî bir Devlet ted - biri mahiyetindedir.

Demek oluyor ki, *Osmanlı İmparatorluğunda köylünün Garbdaki Serfin âzad edilmesine müşabih bir kayd ve merasime tâbi tutulmayışı, hu - kukî bakımdan aralarında mevcut aşılmaz farkı aşikâr bir şekilde tebarüz ettirmektedir.* Osmanlı İmparatorluğu Garbda uzun müddet bir akalliyet teşkil eden hür köylülerden müteşekkildir. İmparatorluk, teşekkül ettiği memleketler üzerinde keyfî ve sahibinin kölesi üzerindeki hukukunu hatırlatan mükellefiyetleri ilga ile, vergi sistemlerini muntazam ve mukannen bir şekle sokmuş, tashih ve kanunlara raptetmiştir. Bu itibarla diye - biliriz ki: *Osmanlı İmparatorluğuna ilhak edilen memleketler köylüsü, bu fetih ve ilhakın tabiî bir neticesi olarak toptan ve bir hamlede Serflikten âzad edilmiş* ve meydan muharebelerinde vücutları izale edilen küçük küçük beylerin köleleri olmaktan çıkarak, sadece büyük bir İmparatorluğun *Ehli Zimmet reâyası*, Kolonları olmuşlardır. Bu keyfiyetin, büyük halk yığınları için büyük kolaylıkları ve hukukî, sosyal vaziyetlerinin salâhını mucib olduğu, belki de ancak para ile satın alabilecekleri hürriyetlerini bu suretle birden elde ettikleri için, *İmparatorluk nizamını Sosyal bir Dâvanın*, toprakları büyük toprak kapitalistleri Drerebeylerin elinden alarak Devlete mal eden bir nevi *nationalisation* işi demek olan *büyük bir Toprak Reformu'nun ülkeler mikyasında tahakkuku nevinden muazzam bir kuvvet temsil eden bir hâdise olarak idrâk etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğunun bir mucize kabilinden süratle ve kuvvetle teessüsünü izah etmek kabiliyetinde olan bu gibi âmiller üzerinde lâzımgeldiği şekilde durulmak icabeder.* Osmanlı İmparatorluğunun teşekkülüne sebeb olan siyasî hercümerclerin ve istilâların potasında yoğurulan *yeni bir köylü sınıfı* sitatüsünün teşekkülüne yardım eden sebebler arasında ise; şüphe yok, *İmparatorluğun geniş mikyasta bir iskân ve kolonizasyon sahası olması*, geniş bir memleket üzerinde bir taraftan diğer tarafa nakil ve iskân edilen nüfus kütlelerine zarurî olarak bazı kolaylıklar bahşedilmiş olması, şahsî ve mahallî bağlı - lıklardan koparılarak İmparatorluk mikyasında bir teşkilât içinde bir mevkii ve fonksiyonu olan bir Kolon vaziyetine sokulan bu yeni tip köylü hukukunun İmparatorluk kanunnameleri tarafından her tarafa nakil ve ta - mim edilmiş olmasının büyük bir rolü olmuştur.

Buraya kadar Serf'in karakteristik mükellefiyetlerinin, Serf'in hukuk bakımından köle ve kul telakki edilişinin zarurî bir neticesi olduğunu ve bu itibarla *daima hürriyetine sahib olmuş bulunan raiyetin* tâbi tutulduğu mükellefiyetlerin cins ve mahiyet itibarile ayni olamıyacağını göstermeğe çalıştık ve bu hususta, ayni memlekette yanyana mevcut bulunan *Serf köylü* ile *hür köylü* arasında ve *azad edilmeden evvel* ve *azad edildikten sonra* Serf'in hukukî sitatüsünde, mevcut bulunması tabiî olan farkları hatırlattık. Netice olarak, Osmanlı İmparatorluğunda umumiyetle köylü sınıfları için Garbda olduğu gibi, kazanılması veya satın alınması mevzuubahs olan bir âzadlık (affranchissement) muamelesi mevcut bulunmadığını, *kabulü raiyet* edip *Ehli Zimmet Reâyâ* meyanına dahil olan köylülerin Serflik bağlarının daha fetih esnasında *ilga* edilmiş bulunduğunu ve bu suretle daha mütekâmil bir içtimaî nizam getiren osmanlılığın köylü halk kütleleri tarafından çok müsaid bir şekilde karşılanmasının İmparatorluğun sürat ve kuvvetle teessüsüne âmil ve hâkim olan kuvvetler meyanında göz önünde tutulması lâzımgeldiğini söyledik. İmparatorluğun geniş hududlar içinde, memleketin insan ve servet kaynaklarını geniş ve ihatalı bir görüşün, plânlı ve rasyonalize bir teşkilâtın emri altında yeni bir nizama dâvet ettiğini, hudud boylarının hususî metodlarla iskân edildiğini; dinî ve içtimaî propaganda ve kolonizasyon merkezleri olan *zaviyeler, Darülharbdan « istimâlet tarikile » reâyâ toplayıp getirmeğe « yarar ve gerekli » kimselere,* akvam ve akrabasından birçok kimselerle göçedip yeni fethedilen memleketlere yerleşmeği teahhüd eden rüesaya ve nihayet mecburî iskâna tâbi tutulan *sürgünlere* bahşedilen imtiyazlarla memleketi, nüfus ve erazi kayıd defterlerindeki tâbiri mahsusile *şenletmek* uğrunda vücuda gelen muazzam bir hareket esnasında; müstemlekelere yerleşen Avrupalı muhacirlerin orada yarattıkları yeni bir hayat ve cemiyete benzer yeni bir nizam kurulduğu şeklinde *işlenmesi* lüzumu aşikâr bir büyük mevzuun daha fazla tenevvürüne yardım edeceği düşüncesile, Osmanlı İmparatorluğunda *köylünün hürriyeti meselesi* üzerinde, daha fazla israr ederek bu hususta mevcud fikirlerin tavazzuhuna çalışmak lüzumunu hissetmekteyiz.

Bu maksatla, *hür köylü* ile *hür olmıyan köylü* arasındaki farkı, bu defa Osmanlı İmparatorluğu toprak münasebetlerinden alınmış şayanı dikkat bir misal ile tebarüz ettirmeğe çalışacağız. Bu hususta işimize çok yarayacağını zannettiğim vesika, İstanbul Hazinei Evrakında bulunan ve *kulluklarda ortakçı* vaziyetinde çalışan kölelere aid olan bir *kanunname*-dir. Fikrimizce, Türkiye'de XV inci asrın sonlarına doğru, artık çok mahdud ve istisnaî bir akalliyet teşkil eden bu kulluklarda çalışan ortakçı, eskiden çok daha umumî olması lâzımgelen bir toprak rejiminin fevkalâde enteresan bir bakiyesini teşkil etmekte ve bu itibarla, saf bir şekilde muhafaza edilmiş bir Servaj sisteminin hakikî mahiyeti hakkında, Garbî Av-

rupa memleketlerinin sosyal ve ekonomik tarihini de alâkalandıran tafsilâtlı ve sarih malûmat vermektedir.

Filhakikâ esir emeğinin toprak işlerinde kullanılması, Osmanlı İmparatorluğunda pek nadir vaziyetlerde görülmektedir. *Kulluk* tâbir edilen bazı vakf ve malikânelerde yaşayan, ve padişah haslarında ortakçı namı altında çalıştırılan kul ve kuloğulları da amele gibi nezaret altında değil, Garbdaki Serf'ler gibi işletme mesuliyeti kandilerine aid bulunan toprak parçaları üzerinde ailesile birlikte yerleştirilmiş bir vaziyette görülmektedirler. İşletme sermayesi, çift ve tohum gibi tarla ve evde, bidayette kendilerine sahibleri tarafından temin edilmekte ve bilâhare işletme bütünile babadan oğula intikal etmektedir.

Tetkik ettiğimiz kanunname, 904 tarihlidir ve İsatnbul civarındaki haslara aid bulunan otuz kırk köyde yaşayan ortakçı kullara aiddir. Metnin içinde tesadüf edilen kayıdlarda *kadim* hattâ *atik* olan kanunlardan ve diğer haslara mahsus nizamlardan bahis geçtiğine göre; kullukların çok eski bir mazisi ve memleket içinde çok daha geniş bir saha içinde yayılmış bulundukları anlaşılmaktadır.

Nitekim bu kulların buralara nasıl ve ne zaman yerleştirilmiş olduk - ları da malûm değildir. Yalnız Defterde bazı isimlerin üzerinde *mezkûr avreti ile evlâdı ile ihtiyarile gelip ortakçı olmuştur* gibi kayıdlardan ve bir ortakçı kadınla evlenmek için ekseriya, ortakçılığı kabul etmek mec - buriyetinden anlaşıldığına göre; civardan Raiyet, Zimmi, Akkoyunlu, Sürgün gibi muhtelif namlarla anılan ve azçok farklı hukukî sitatüleri haiz bulunan hür kimseler, toprak, tohum veya karı bulmak için kullar arasına girmiş bulunmaktadır. Bunlar haricinde Ortakçılar umumiyetle kullardan teşekkül etmektedir. *Âzadeyin, dedi isbat edemedi, Cariyeoğlu* gibi kayıdlar, şüpheli vaziyetler karşısında tahkikat yapılması ve ellerinde *i'taknâ*mesi olmıyanlar içinden « muhakkak kul olan kul üslûbünce kaydolup şüphe olan raiyetlik üzere kaydolunmak » ve Ortakçılık'dan kurtulmak için âzad edilmiş olmak zarureti bu keyfiyeti göstermektedir.

Hukukî sitatüleri ayrı muhtelif çiftci zümrelerini ihtiva eden köy - lerde, bu vaziyet, her şahsın ismi üzerinde ayrı ayrı kayd ve işaret edil - mektedir. Ekseriya, zamanla birbirine karışmak tehlikesini gösteren bu taksimatı ve doğurduğu hukukî meseleleri tavzih için tahkik ve teftiş lüzumu hissedilmektedir. Meselâ ayni Defterde Akıntıburnu köyü hakkında şu izahat vardır :

> « Mezkûr karyenin Ortakçıları *Ehli Zimmet*tir köhne Defterde Ortakçı kaydolmak hilâfı vaki'dir deyu taleb ettikleri Deri Devlete arzolub emrolundu ki ihtimamla teftiş olunup şer'an hüriyetleri sabit olan ol mucibçe kaydolunup sabit olmıyanı Defter mucibile amel edile deyu ol'ecilden mezkû -

runa ve sâir *hüriyet taleb edenlere isbat teklif olunub isbat edenlerin hüriyetine işaret olunub Cizye ve İspenç vazolundu.*»

Ayrıca tetkik etmek niyetinde olduğumuz bu meseleleri bir tarafa bırakarak alelâde bir köleden farklı olmakla beraber, bu kul ortakçıların raiyetinkine de benzemeyen hukukî sitatülerinin hususiyetlerini gözden geçirelim. Fikrimizce bu tetkik hakikî Serf'in ne demek olduğunu ve dolayısile Serf'le raiyet arasındaki farkları bize aşikâr bir şekilde gösterecektir.

*

Filhakika; Serfin hukukî sitatüsünün karakteristik hususiyetlerinden birini teşkil ettiğini yukarda gördüğümüz, serbestçe evlenmek hususunda tâbi tutulduğu tahdidâta osmanlılık nizamında, kulluklardaki Ortakçılarda da tesadüf edilmektedir. Kanunnamenin aşağıya dercettiğimiz bir parçasında, Hassa Cariyelerin *hariçten*, hür kimselerle evlenmek hususundaki arzularına bakılmıyarak, cebrile, kadına ihtiyacı olan kullara verilmesi lâzımgeldiğini; çünkü, aksi takdirde « Hürre tezevvücünü irtikâb etmek » mecburiyetinde kalan kölelerin evlâdlarının da hür olmak tehlikesi mevcüt olduğu kaydedilmektedir. Hariçten, yani Ortakçı Kul olmıyanlardan herhangi bir kimse, cariye ile evlenmek istiyecek olursa, ancak kölelerin ihtiyacından fazla cariye bulunduğu takdirde; haline göre bir ağırlık vermek ve Raiyet sıfatını kaybederek, Ortakçı olmağa razı olmak şartile ve hususî bir müsaade ile bu emellerine nâil olabilecekleri anlaşılmaktadır. Ortakçı olmıyanların bu gibi vaziyetlerde sahibi olan bir cariyenin kullanılmasının âdetâ kirası mukabili addedilecek olan ve *Bedeli Hizmeti Cariye* namı verilen bir vergiye tâbi tutulduğu görülmektedir :

« Avreti fevt olan Hassa kullar ve hizmete yaramış Mücerret kullar Hassa cariyelerden tezevvüç taleb ettiğinde ekseri riza vermeyüb Harice varmak hevasında olurlarmış ol zaruretle *bazısı Ehli Zimmetten Harayir tezevvüç edüb evlâdı Ahrara mübeddel olurmuş* ve bazısı avreti olmamakla hidmetinde kâsır olub ol sebeble umuru Hassa ihtilâl müteveccih olmuş Şimdi emrolundu ki minbaad Hassa Kullardan gayri *Harice* cariye verilmiye meyerki anlarun hacetinden fazla olub hariçten yarar kefiller ile *Ortak Hizmetine iltizam* eder kimesne tâlib bulunaki haline göre *Ağırlığı* alınıb Ortak Hizmeti teklif oluna olvakit verilmek câiz ola amma bu takdirce dahi Atebei Ulyâya arzolunub emir olmayınca verilmiye ve alınan Ağırlık Beyliğe zabtolunub Âmil kıstından addolunmıya ve kullarla cevari arasında minbaad *cebri şer'î* câri olub tezviç kabil olan cariyeleri ki evlenmek mühimmi olan kullara ihtiyarları ile varmıya veya fevtolan erinden Baştenesine hiz-

met eder oğulları kalmıya veya eytâmı sigarı olub tavattun ettiği yurdundan gayrı yere naklettirilmekle eytâm ve kendüye zarar müteveccih olmalu olmıya filcümle bunların emsâli bir özrü kavi ile ki mazur olmıya *cebirle* tâlib olan kula verile elbette behemehal evlenmek taleb eden kullara kendülerinin hallerine münasib duldan ve bâkireden cariye buluverilüb verile ki avreti olmamak zaruretinden *Hürre tezevvücüne irtikâb edüb evlâdı Ahrara mübeddel olmak zararı* ve evli olmamakla hizmetlerinde taksirleri görünmiye... », « ve hilâfı memur Ağırlık tama'ı ile Ortakçı Hizmeti teklif olunmadan harice haylı cariye verilüb ba'zına *Bedeli Hizmeti Cariye vazolub* ba'zına olunmamış emrolundu ki vazolmıyanlara dahi vazolunub Ortakçı Kanunu mucibince yirmişer akçeleri dahi alınırmış. »

Harice cariye vermenin ve bu münasebetle Ortakçılığı kabul etmek zaruretinde bulunanın tâbi tutulduğu ahkâm hakkında da şu kayıtlar yıtlar mevcuttur :

« Harice cariye verildikte *Kanunu Kadim* buymuş ki ortakçılık esbabın mezkûr Hariç, Kendü yanından tehyie edüb ortakçı olurmuş sonra Subaşı olan ol hususu Ağırlık olmağa tebdil edüp çiftle tohum Beylikten verilir olub Ağırlık dahi Beyliğe zaptolunmazmış

Şimdi emrolundu ki ya Kanunu Kadim mer'i ola veya Beylik için Ağırlık alunub mahlûl çift ve tohum bulunursa verilüb bulunmazsa ol alınan Ağırlık ile tahyiei esbab edilüb..»

*

Bundan başka, yine aynı kanunnameden bizdeki *Gerdek Resmi* ile, böyle büyük Ağırlıklar veya tazminatlarla, Kullara verilen hariçten evlenme müsaadesini ve Avrupa'da Senyörlerin aldıkları hariçten evlenme cezasını (formariage) yekdiğerine karıştırmamak lâzım geldiğide anlaşılmaktadır. Çünkü, hukukan ayrı bir sitatüye sahib diğer reâyâ makuleleri ile, askerî sınıfların bile verdikleri Gerdek Resmi, yukarda da söylediğimiz gibi, daha ziyade bugün evlenmek istiyenlerin ödemeğe mecbur oldukları harçları hatırlatamakta ve kulluklarda ortakçılarda da böyle Ağırlıklarla satun alınan müâade ve azadlıklardan farklı olarak ayrıca mevcut bulunmaktadır. Nitekim aynı kanunnamede şu kayıtlar mevcuttur :»

« Ve Kullardan *Resmi Arus* bâkire için otuzar akçe ve bive için onbeşer akçe ve *kuldan gayri*den bâkire için altmışar akçe bive için otuzar akçe alınmak ma'mul kanunmuş giru ol mucib üzere mukarrer olub mikdarı mezkûrdan ziyade nesne alınmıya. »

ORHUN ABİDELERİ MUHARRİRİ *ATISI* LÂKAPLI YOLLIĞ—TİGİN

I

N. N. KOZMİN

Rus Akademisi âzasından *Sergey Fedoroviç Oldenburg*'un elli yıllık ilmî hayatı dolayisile, Rus Akademisi tarafından çıkarılan «*Sergeyu Fedoroviçu Oldenburgu*» adlı külliyatta (Lenigrad, 1934) Türkolojiyi yakından alakadar eden bazı makaleler vardır. Bunların arasında eski Gök Türk devletinin içtimaî hayatına temas eden bu makaleyi okuyucularımıza sunuyoruz. Mevzu ile alâkası olmıyan metodolojik bazı kısımların tercümesine lüzum görülmemiştir.

Orhun abidelerinin müteveffa N. M. Yadrintsev tarafından keşfi, o zamanlarda Orta ve Şimalî Asya tarih ve etnoğrafisi ile meşgul olan ulema muhitinde derin akisler uyandırdı. Abidelerden haddinden fazla şeyler bekleniyordu. Zannediliyordu ki abidelerin takriri, bu keşfe kadar yalnız Çin ananelerinin fransızca ve rusça tercümelerinden (Gobil, Biçurin'den) istifadeye mecbur olan ulemanın bütün şüphelerini bertaraf edecekti.

Bu yüzdendir ki Radolf, âbidelerin takriri için Thomsen'in keşfini elde eder etmez, derhal Orhun abidelerinin tercümesine ve metinin tesbitine koyuldu, ve Thomsen'e karşı gösterdiği bu nezaketsiz hareketile epiyce tekdire uğradı. Sonraları devrin üç büyük Türkologlarından sayılan *Bartold, Mellioranskiy* ve *Radloff* bu âbidelere çok büyük bir alâka göstererek, Orhun abideleri metinlerinin tesbiti, bunların etnoğrafik ve tarihî araştırmalar için daha istifadeli bir hale getirilmesi yolunda epeyce zahmet sarfettiler.

Fakat, neticede ilim muhiti oldukça büyük bir inkisarı hayale uğradı. Orhun abideleri metinleri kendisinden fazlası ile beklenen ümitleri boşa çıkardı. Rus alimleri muhitinde abidelerin araştırılmasına karşı bir soğukluk başladı. Yalnız, Melioranskiy bu sahadaki araştırmasına sadık kaldı; muannid Radolf ta geniş bir surette abidelerin lûgat servetinden ve abidelerin metin kısmından kendi istifadesine devam etti. Keza garpta, halâ bugün kadar Orhun abidelerinde göze çarpacak derecede tebarüz etmeyen en kıymetli malzemenin araştırılması ve tetkiki için faaliyet mevcud idi. Ayni zamanda bütün betaetine rağmen abidelerin sayısı, günden güne artmakta devam ediyordu.

Daha Orhun abideleri araştırılması başlangıcında, garb alimleri, Garbin ve bilhassa alman mektebinin mücehhez olduğu mükemmel teknik ve umumiyetle ilimler disiplinlerinden lâyıkiyle istifade etmiş bulundular. Böyle bir araştırma nümunesini, bütün kronolojik noksanları bertaraf eden Markvart'ın Orhun türklerinin rakam sistemi üzerine vücuda getirdiği eser teşkil etmektedir. Ayni sahada B a n g , H i r t h, T h o m s e n 'in kendisi, yeni keşiflerde bulundular. Üstelik, yüksek ve geniş ilmî hazırlığı sayesinde Hirth gibi bir âlim, âbidelerden birinin muharriri olan Tonyukuk'un Çin kaynaklarında geçen A-şi-de Yuançjenie ismi ile aynı olduğunu parlak bir muvaffakiyetle meydana koydu. Thomsen da eski türk tarihî kaynaklarına dayanan katiyetle basit ve fakat gayet vazih bir şekilde sadece işaretlerin yerini değiştirmekle, hakikî metnin tesbitine hizmet etti. Meselâ : Radolff'un « *idad şadı* » yani *İdad Şad* olmak üzere okuduğu « ı d a t ş a d a » kelimesini Thomsen tashih ederek «ağaç, taş» manasında olarak «*ıda taşda*» şeklinde okudu; «Sevgili» manasında R a d l o f f ' ca *unuq* diye okunan kelime yerine «*on oq*» yahut kavim manasında olmak üzere *On ok* şeklinde tesbit etti. Lâkin büyük bir erudisyona bağlı bu büyük mesaiye rağmen, Orhun abideleri metininin hakikî tesbitinde bu faaliyetler hep teknik ve hususî mahiyeti haiz olmuştur.

Hele Türk ve Mogol tarihi araştırmaları, Avrupa müdekkiklerince, Avrupa kavimleri tarihi tetkiki derecesine çıkarılmamıştır. Bu vadide yapılmış olan bütün tetkikler hep askerî harekâta, saray dahilindeki inkılâplara, nisbeten daha müsbet olarak devlet teşkilâtına, Çin'le sair medenî sayılan milletlere vaki olan ticarî münasebata münhasır kalmıştır. Mogol ve Türk tarihinin dahilî, medenî ve siyası, bilhassa iktisadî ve sosyal cihetleri, velevki ihzarî bir monografi tarzında olsun, tamamile ilmî araştırmalar haricinde bırakılmıştır.

Halbuki türklerin iktisadî - içtimaî ve kültür tarihleri için Orhun abideleri fevkalâde zengin bir malzeme yığınını ihtiva etmektedir, ki bu malzeme «türk seması anahtarı» rolünü oynamağa namzettir. Şüphe yoktur ki ayni malzeme, abidelerden bilhassa etnografik ve topografik mevad beklemekle, onların gerek haricî ve gerekse muhtevasından bedbin bir hale gelenlerin ümidinden fazlasını arzetmemektedir.

Halihazırda Orhun âbidelerinin sayısı dört büyük « taştan » yahud kitabeden ibarettir. : 1) Orhun kağanı Bilge Kağan'ın (Tan devri annaline göre Mogilyan'ın) küçük kardeşi Kül-Tigin'in mezar taşı 2) Bilge Kağan'ın kendi mezar taşı 3) Mezkûr kardeşlerin babası Eltiris kağanın meşhur yardımcısı olan Tonyukuk'un kitabesi 4) Selengin adını taşıyan âbide. Sonuncu âbide evvelkilerden az bir zaman farkı ile ayrılmasına rağmen tamamiyle başka bir siyasî devrin malıdır.

Mevzuubahis meselenin tenviri ve izahı için ancak biz burada üç ilk âbide ile iktifa edeceğiz.

Abidelerin üçü de muhteviyat, şekil ve zamanca biribirineçok yakındırlar. Bunlar, artık alelâde « *mezar taşları* » mahiyetinden çıkıp âdeta hakikî siyasî manifest şeklini haizdirler. Hattâ, kitabelerin kendilerinde bile, resmen bu vasfı haiz oldukları tasrih edilmiştir. Bundan dolayıdır ki abideler mahsus herkesin görebileceği mahallere rekzedilmişdir. Muharrirlerin daima mevzu ittihaz ve kendilerine hitab ettikleri « Türk Milleti » ni felâkete sürükliyen siyasî hataların tarihi, ve yine ayni « Türk Milleti » ni istikbale ve saadete götüren yollar hep bu sağlam taşlar üzerine hak ve tasvir edilmişdir. Kitabelerde dahi abidelerin kıymeti ve ehemmiyeti işbu noktadan izah edilmiştir.

Malûm olduğu veçhile, siyasî çıkışlar için, kendine mahsus sağlam bir vasıta olmak üzere taşlardan istifade edilmesi çok kadim ve muteber ananelerden sayılmaktadır. Milâddan çok evvel Asurî ve İran hükümdarları bu vasıtadan istifade etmişler ve XVII - inci asrın sonlarına doğru, manifestosu, Minusin dağları kayaları üzerinde mahkûk Mogol devleti müessisi Cungaryalı *Hun - Tayçjı Goldan* dahi bu vasıtaya müracaat etmiştir.

Orhun âbideleri metinin tesbiti, izahı ve tercümesi üzerinde bir çok rus, ingiliz, alman, iskandinav âlimleri çalışmıştır. Fakat, âbidelerin sistematik tercümesi ve izahı ancak üç büyük alim olan: Melioranskiy, Radloff ve Thomsen tarafından yapılmıştır. Radloff, abideleri iki defa almancaya tercüme etmiş; Melioranskiy iki defa Kül - Tigin, bir defa da Bilge Kagan abidesini tercüme etmiştir; Thomsen de önce fransızcaya, vefatından evvel ise üç abidenin üçünü de almancaya çevirmiştir. Bunun haricinde ayrıca Hirh, Bang, Markvart, Pliot ve saireleri, kısmen tercümelerde, izahatta ve tefsirlerde bulunmuşlardır. Rus âlimlerinden bu sahada çalışanlardan zikre değeri Bartold 'la Melioranskiy 'dir. Biz burada yalnız Thomsen ve Meliranskiy tercümelerinden istifade edeceğiz.

Şimdiye kadar *Tonyukuk* kitabesinin kimin tarafından yazıldığı meçhulümüzdür. Fakat, hiç şüphe yoktur ki bu kitabe onun kendi hayatında tertib edilmiş, ve eğer kendisi yazmamışsa da (tabiidir ki taş üzerine başka birisi tarafından hakkedilmiştir) kendisi dikte etmek ve metinin redaksiyonunu yapmakla, bizzat abidenin metinin tertibinde yakından iştirâk eylemiştir [1]. Bu hususiyet, doğrudan doğruya onun polemik

[1] Abidelerde (Thomsen'in almanca tercümesinden) *Türk milleti ve Türk Bilge kağanı için bunu ben Bilge Tonyukuk* yazdım denilmektedir.

ve asabi tonundan, büyük bir itina ve dikkatle kendi sözlerini başkalarınkından ayırmak gayesile «söyledi» tâbirini ve lâfzını kullanmasından anlaşılmaktadır. Kül - Tigin ve Bilge Kağan kitabelerine gelince, bunlarda, hâkkâkların çinli sanatkârlar, kitabe muharririnin de Bilge Kağan'la Kül - Tigin'in *atısı* olan Yollığ - Tigin'in olduğu sarahatan tasrih edilmiştir. Gerek Tonyukuk ve gerekse Yullığ - Tigin'in, etrafında düşündükleri fikirler, meseleler ve hadiseler heyeti umumiyesi itibarile hep aynı şeylerdir. Bunlar, hiç şüphe yoktur ki, türk aristokrasinin başları ve mümessilleridirler. Bunlar, bilhassa kendi muhitlerinden olanlara, beylere, türk feodal - aristokrasisine hitab ederek, en çok bu sınıfın mümtaz başçıları, olan - Yabguları, Şadapıtaları, Şadları ve Buyrukları tefrik etmektedirler. Kendi milleti hakkında muayyen bir fikir vermek istedikleri anda ise muharrirler, daima « beyler ve millet » gibi mürekkep bir cümle kullanmışlardır. Sonuncu «millet» tâbiri ise karakteristik ve mütemmim bir lâkap mahiyetini haiz olan «K r a b u d u n» gibiunvanla tebarüz ettirilmiştir.

Bununla beraber, bütün bu kitabeler koyu surette ifade edilen bir polemik karekterini haizdirler. Muharrirler, şiddetli bir ihtirasla, hep kendi oriyentasyonlarının yegâne doğru esaslara istinad ettiğini isbata kalkışarak, bütün kuvvetleri ile kendi düşmanlarının hatalarını ve cürümlerini ifşa etmektedirler. Hattâ bu polemik, Kül - Tigin, Bilge Kağan Tonyukuk'un mümessili bulundukları ve gûya yekdiğerine yakın iki siyasî cereyan arasında da hissedilmektedir. Birincisi çinlilerin Türk milletini imha etmek niyetinde oldukları zaman, Tanrının Türk milletinin bu zevaline meydan vermediğini, bu maksatla İltiris kağanı yükselttiğini ve bunun neticesinde mumaileyhin Türk devletini kurmağa muvaffak olduğunu iddia etmektedir. Halbuki, Tonyukuk meseleyi biraz daha başka türlü tasvir etmektedir. Ona, göre, İltiris Kağan, plânı kendisince de kâfi derecede vazih olmayan bir isyan kaldırmıştır. Âsiler reisi sıfatile buna iltihak edenler arasında Tonyukuk da var idi. Bu İltiris Kağana *hakan olma* imkânının mevcud olduğunu kendisine telkin eylemiştir. O, kendi fikrinin proselerini pek mahirane tasvir etmektedir. « İnsan arık buğalarla semiz buğaları iraktan tefrik etmek isterse, her zaman arık buğa mıdır veya semiz buğa mıdır deyebilmezmiş». Bunun için, ayrı bir sezgiye malik olmak lâzımmış. «Tanrı bana sezgi verdiği için ben kendim onu hakan olmağa icbar ettim».

İşte Tonyukuk'un tasvir ettiği şekil böyledir. Onun fikrine göre, işin muvaffakiyetine bais olan sebep Hakan'ın cesur, kendisinin ise Bilge oluşudur. Bu nokta, yalnız (Thomsen'in ifadesince) eski «Kingmaker» in, yani «krallar yapanın» kendisi tarafından kendisine gösterilen

hizmetleri kayıtla kalmıyor, aynı zamanda ortaya koyduğu siyasî fikir - leri de tebarüz etiriyar. (Kağan cesur müşaviri ise Bilge imiş).

Görülüyor ki, Orhun türklerinin içtimaî bakımdan tabakalanması oldukça geniş olmuş ve hattâ bütün cemiyetlerin üst tabakasına kadar varmıştır.

İşte bütün bu siyasî zümrelerin menşeyini, vaziyetini ve heyetini içtimaî tabakalar üzerine meydana koymak ve tevzih etmek, yalnız Moğol - Türk tarihi tetkiklerini ilmî yollara sevk etmeğe yaramakla kalmı - yor, ayni zamanda Orhun kitabeleri metinlerinin dahi süratli bir incelenmesi için çok büyük bir ehemmiyeti haizdir. Biz burada, bu kabil mühim ve ağır meselelerin, hiç bir veçhile, halli iddiasında bulunmayarak, ancak bu küçük makalemizin çerçevesi dahilinde mahdud suâl grupları ile meşgul olmak niyetindeyiz.

Yullığ - Tigin kimdir? Niçin ve neden dolayı o siyasî vesikanın muharriridir? Hangi siyasî ve içtimaî mevkii işgal etmekte idi? «A T I - S I » lâkabı nedir? İşte abidelerin tetkikinde ilk karşımıza çıkan suâller bunlardır.

Hiç şüphe yoktur ki, Yullığ - Tigin, feodal silsilei meratibinde yer işgal eden yüksek bir şahsiyet olmuştur. Tigin rütbesini, alelusûl han sülâlesine mensub olanlar taşırdı. Ve bilûmum han ailesine mensub olanlara şamil değildi; büyük ihtimalle, bu ailenin her bir ferdi bu rütbeye talib olamazdı. Bu rütbe ve unvan yalnız fahrî bir mahiyeti haiz değildi. Muayyen şeraiti ve mevkii haiz olanlarca kullanılmıştır. Meselâ, bu rütbeyi ve unvanı Kağanın küçük evlatları taşırdı. Bilge Kağan'ın küçük kardeşinin rütbesi de bu idi. Mogol feodalleri aynı rütbeyi türklerden almışlardır. Onların küçük oğulları *Otçigin* rütbesini yahut lâkabını taşımakta idiler (*ot* türkçe *ateş*, *tigin* ise *şehzade* mâna - sındadır. Bütün lâkabın mânası « *aile ocağı muhafızı* » demektir). Cengiz Hanın küçük kardeşi bu lâkabile iştihar edip, sonraları müverrihler tarafından kendisine has isim olarak verilmiştir. Cengiz Hanın küçük oğlu ise ayni lâkabın mogalca mukabili olan ve «büyük şehzade» mânasına gelen *Yesce Noyon* lâkabını almıştır. Demek oluyor ki, mogollar yukarıdaki türk lâkab ve yahut unvanını bu şekilde komuşlardır.

Yullığ - Tigin'i han sülâlesine ve ailesine bağlayan karabet dere - cesinin karakteri üzerinde, Orhun abidelerinin en iyi mütehassıslarından olan üç âlim: Radloff, Thomsen ve Melioranskiy çalışmışlardır. Yullığ - Tigin bizzat kendisi, ölen Bilge Kağanla Kül Tigine karşı olan münasebatını ve mensubiyetini *a t ı s ı*, yani onların *atı* yahut *atası* şeklinde tarif etmektedir. Her üç alim bu *atı* kelimesinin muayyen bir karabet derecesine delâlet ettiğinde müttefiktirler.

Atısı tâbirine diğer kontekstlerde de tesadüf edildiğinden, *Radolff*, mukayese tarikile bu karabet derecesi üzerinde incelemelerde bulun -

muştur. Kitabede Kağan diyor ki : Bilge Kagan'ların ölümü üzerine «onların küçük kardeşleri Kağan; oğulları ise atı Kağan olmuşlardır.» *(İnisi Kağan bolmıs Erinç oğlu Atı bolmıs Erinç).* Radloff'un fikrine göre bu cümlede biz, yukardan aşağıya doğru inen bir karabet derecesinin tadadı ile karşılaşmaktayız, ki bunlar da şu suretle sıralanılabilir : Küçük kardeşler, (Kağan'ın) oğulları, yiyenler (yani, Kağanların küçük kardeşlerinin evlatları). Fakat, zannedildiğine göre Bilge Kağanla Kül - Tigin'in üçüncü kardeşi mevcut olmamıştır. Bu takdirde Radloff'ca bu isim altında zikredilmek istenen zat, ancak kızkardeşin oğlu olabilirdi.

M e l i o r a n s k i y ilk tercümesinde, kelimenin tam ve sarih bir mânasını vermekten çekinmiş ve ancak gayri vazih olan *akrabası* ta - birini kullanmakla iktifa eylemiştir (yani, Kül - Tign'in akrabası Yullığ - Tigin).

T h o m s e n , han ailesine mensup herhangi bir *angat*'ın burada mevzuubahis olduğu hakkındaki, Radloff'ça ileri sürülen fikire tamamile iştirâk etmektedir. Mevzuubahis olan bu zat belki yiğen, yahut kuzen yahut ta üvey ve hattâ evlâtlık alınmış bir kardeş olmuştur. Lâkin kitabeyi tertib eden zatın muhakkak yaşlı birisi olması icab ettiğinden ve bu evsafı küçük kardeşlerden yahut hemşire evlâtlarından birisinin haiz olabileceğini nazarı dikkata alan Thomsen, *atısı* tâbirinin hipotez mahiyetinde olmasına rağmen, yiğen, kuzen şeklinde tercümesini teklif etmekte idi. O, bu şekil tercümeyi, daha 90 ıncı yıllarda kendi fransızca tercümesini yaparken tasarlamıştır. Fakat, bir çeyrek asır sonra, yani neşredilen almanca tercümesinde, R a d l o f f 'u takiben *atısı* tâbirini, yanına bir suâl işareti vazetmek şartile, doğrudan doğruya «yiğen» olarak kabul eylemiştir. Melioranskiy ise, ikinci tercümesinde daha ileri varmış ve «Kül - Tigin atısı» cümelsini kayd ve şartsız *Kül - Tiginin kız kardeşi* diye tercüme etmiştir.

T h o m s e n 'in ilk düşüncelerine hak vermelidir. Zira, yukarıda işare edilen kitâbe mahallerinde yiğen ve yiğenler hakkında herhangi bir bahse ihtimal vermek doğru değildir. Biraz yukarıya alınan metin kontekstinin kendisine dahi « küçük kardeşler Kagan; oğullar, yiğenler Kağan oldular » metinde geçen cümle, bize bunun başka bir tefsir sureti imkânını bahşetmektedir. Burada mevzuubahis olan esas nokta , Kağa - nın vefatı üzerine, oğullarını bertaraf etmek için, taht iddiasında bulunanlarca çıkarılan kargaşalıklardır; ve bu kabil taht iddiasında bulunanların değil üç, bilâkis iki kategoriden ibaret oldukları bahsedilmektedir ki, bunlar da evvelâ vefat eden hakanların küçük kardeşlerinden, saniyen de Kağan oğullarının «atı» larından ibaret olmuştur. Oğulların bizzat babaları yerine tevarüs etmeleri, muharrir için hiç te anormal bir şey olmamalıdır. Çünkü, bunlar sinni rüşte varmamış olsalar bile, yerlerine onların vasileri ve naipleri devlet idaresini tanzim etmekle mükellef bu-

lunuyorlardı. Aksine olarak, hakikî veliahtları tahtan uzaklaştırıp, yerlerine dayıların, babanın küçük kardeşlerinin yahut naiplerin aynı tahtı işgal etmeleri pek gayri tabiî olurdu. Âbidelerde, kendi kuzenlerinden tahtı ellerine geçirmekte pek az şanlı olan yiğenlerden, (babanın küçük kardeşlerinden) bahsedilmesi pek tuhaf olurdu. Burada, büyük ihtimâlle tahta talip olanlar, tahtında tamamile başka bir katagoriye mensup kimseler tasavvur edilmemektedir.

Türk devlet idresi ötedenberi, muhtelif devirlerde ve muhtelif sahalarda han ve yahut sultan oğullar için, nevine mahsus bir mürebbi ve vasi müessesesi kurmuştur. İran türkleri arasında bu usûl pek geniş tatbikat sahası bulmuştur. Sultan kendine tâbi bir sahaya kendi genç oğullarından birisini hâkim veya âmir sıfatile tayin ederken bir de yanına, âdet mucibince, böyle bir vasi tayin ve tefrik ederdi. Bu sonuncu *ata bek*, yani - bey mürebbi, vasi ve lala rütbesini yahut lâkabını taşırdı. Biz Türkistan sahasında da *atalık*'lara tesadüf etmekteyiz. Bu nevi «atalık» Sultan Abdül Gazi Bahadur han devrinde, genç bir prens sıfatile mumaileyhin Harezm ve Hive tahtı üzerinde kendi hakkını iddiada bulunduğu sıralarda mevcut olmuştur. Atabekler ve atalıklar, alelusûl kendi terbiyelerine terkedilenlerle pek sıkı ünsiyet peyda etmekte idiler. Bunlar, hem mürebbi, hem naip ve hem de genç prenslerin baş müşavirleri idiler. Bunlar, eski feodal devri Rus dili ile ifade etmek lâzım gelirse, «âdeta prenslerin babaları yerine kaim idiler». Haddi zatında *ata* rütbesi *baba* ve *babacık* rütbelerine tetabuk etmektedir. Aynı rütbeyi Ortaasya'da keza muhafız reisleri - « Atabaylar » ve nazırlar taşırdı. Ortaasya'nın nisbeten yakın mazisine « hakim Ata » tâbiri, alelâde bir rütbe olmuştur.

Kendi mevkilerinin istisnai nüfuzundan istifade eden atabekler, bazan resmen hanların hakimiyetlerini de kendi ellerine almakta idiler. Hattâ, biz İran'da Mogol fütuhatı devrinde [2] muayyen bir Atabeyler sülâlesinin mevcudiyetinden de haberdarız.

İşte Orhun prenslerinin de böyle bir siyasî rehberi, lâkabı lalası ve mürebbisi rolünü oynayan Yullığ - Tigin olmuştur. Bundan dolayıdır ki, gerek kendi ve gerekse rehberliğinde bulunan şehzadelerin siyasî «kredo» sunu izah eden kitabenin muharriri bizzat onun kendisidir; ve yine bundan dolayıdır ki bu siyasî çıkışa karşı, devrin en mümtaz ve en büyük devlet adamı olan Tonyukuk ta mukabelede bulunmuştur.

Thomsen, kendi Orhun abidelerinin fransızca tercümesi mukad-

[2] Mukayese et: Reşid - eddin, *Çingiz han tarihi*, III. s. 152; Veseloveskiy, *Şark tarihi* (Litoğrafik dersler) 1910, s. 54, 64, 66, 96, 113; Atalıklar, ayrıca rus abidelerindeki " *Kuçumov Adamları* „ nda da zikredilmektedir (*bak tarihî Aktlar* t. II. I ve 2.)

demesinde, Yullığ - Tigin'in abideler muharriri olduğuna dair, Radloff'ca ileri atılan fikre tamamile iştirâk ettiğini kaydetmektedir. Ayni zamanda Yullığ - Tigin kendisi de büyük bir itina ile, metnin sonunda, âbidelerin kenarlarında birkaç defa ismini zikretmekle, muharririn biz - zat kendisi olduğunu ifade etmiştir. Maatteessüf, âbidelerin tam bu kısmı kâfi derecede tesbit edilemiyor. Mamafih, burada biz, Yullığ - Tigin'den bahis âbidelerin kısımlarını yekdiğeri ile karşılaştırmağa çalışıp, bu zat hakkında abidelerde mezkûr malûmatı bir araya toplamaya gayret edeceğiz.

Abidelerde bu kısımlar şunlardır:

1 - Kül - Tigin abidesinde.

a) Abidenin ne suretle toplanıp bir devlet etrafında birleşdiğini ve aksine olarak ayni Türk milletinin yanlışlıklara kapılıp nasıl uçuruma yuvarlandığını tasvir eylemiştir. Türk beyleri ve milleti bu keyfiyeti daima hatırlarında tutup, ibret almalıdırlar. Bunlar hep taşta ebedileştirilmiştir. Kitabede ifade edilen fikirlerin doğruluğuna asla halel gelmesin diye, Kağanın recası üzerine Çin imparatoru tarafından bu iş için mahsus saray sanatkârları gönderilmiştir. Bunlr bütün vazifelerini kâmil ve dürüstce ifa ettiler. Hakan, abidenin yalnız muasırlarına mahsus olmayarak, onların çocuklarına ve torunlarına da vasiyeti olmak üzere kalmasını arzu etmektedir. Bunun için meşhur kahraman şerefine konulan bu abidenin, muazzam bir sahada rekzinden başka bir çaresi yoktur. Onu görenler, ibret alsın.

Âbidenin metni biter bitmez, derhal : *bu bitig bitigme atısı Yullığ - Tigin* cümlesi takib etmektedir ki, manası: «Bu yazıyı yazan Yullığ - Tigin'dir» demektir.

b) Bilge - Kağan abidesinde:

Yullığ - Tigin'inin imzası bu abidenin cenubu garp kısmında yazılıdır. «Türk Kağanı için bu kitabeyi ben Yullığ - Tigin yazdım» denilmektedir. Bundan sonra, kurulan binayı ve bu binanın üzerinde işlenen sanatkârane nakışları zikrettikten sonra, Kağan'ın *atısı* bulunan Yulliğ - Tigin, bir ay dört gün bu metin üzerinde uğraşıp çalıştığını tasrih etmektedir. Daha sonra, yine bu zata aid olmak üzere başka tafsilât taakup etmektedir ki, abidenin bu kısmı tamamile thribata uğramıştır.

İşte, kitabeler muharririne aid abidede gördüğümüz resmi malûmat bundan ibarettir. Bununla beraber, bu malûmat üzerine, biz gerek onun, kendi şahsiyeti ve gerekse içinde bulunduğu muhit hakkında oldukça iyi bir fikir edinebiliriz.

Yullığ - Tigin, yalnız iyi tahsil görmüş, okur yazar bir zat olarak kalmamıştır. Bizim türkologlar, onun imlâdaki ittirad ve dürüstlüğünü fazlasile kaydetmektedirler. Taş üzerinde hâkkedilmiş olan metin, şüphe yoktur ki büyük bir dikkat ve ihtimamla tashih ve tertip edilmeli idi.

Bu metnin, imparator sarayına mensup Çin'den gelen ve fakat Türk Orhun hurufatına âşina olmayan sanatkârlar tarafından doğru dürüst kopye edilebilinmesi için, önceden kabili nakl herhangi bir eşya üzerinde de, muvakkaten de olması, lâzım geliyordu. Galiba, âbidenin ikisinde de bazı kısımlar, kasden ayni ifade ile yazılmıştır. Bazan bir kitabe daha evveline aid malûmatı tekrarlamaktadır.

Lâkin, Yullığ - Tigin, alelâde okur yazar insanların fevkinde idi. Türk Dili mütehassıslarının itirafına bakılırsa, kitabelerin üslûbu, işlenmiş bir edebî dilin mevcudiyetini göstermektedir. Zira, mevzuubahis edebî dilin ancak mahdud bir muhit içerisinde teessüs etmiş olduğu fikrinde bulunmak pek müşküldür. Netekim, biraz yukarıda da Orhun âbidelerinin hemen hemen bir polemik edâsile yazılmış olduğunu kaydetmiştik. Hattâ «ihtiyarlamış ve yıllarla yıpranmış» Tonyukuk kitabesi dahi birçok hiddetli noktalarla doludur. O hem eğleniyor, hem de istihza ediyor. Onun ifadesi bazan canlı ve calibi dikkattir. Yullığ - Tigin'in ifadesi ise daha sakindir. Mamafih, onun da ifadesinde en tumturaklı epik tondan başlıyarak, muhitini hırpalayan müdhikeye varıncaya kadar bir sürü ton gamları mevcuttur ki, bu keyfiyet, bilhassa çinlilerin tatlı sözlerinden ve zengin hediyelrinden yahut tokların açlığın ne olduğunu bilmediklerinden bahis olan kısımlarda geçmektedir.

Orhun abideleri muasırdırlar. Düşünebilinir ki, Tonyukuk'un çıkışı Bilge Kağanla Yullığ - Tigin'in vücuda getirdikleri «mezar kitabesinden ileri gelmiştir. Tonyukuk, hiç şüphe yoktur ki, o hitabeye cevap veriyor ve hadisatın ve insanların rolüne dair mezkûr hitabede yapılan fikirleri tashih ederek, ayrıca itina ile kendi hizmetlerinden de *bahsetmektedirler.* Ayni zamanda, bu abidenin daha Bilge Kağanın hayatında yazıldığını, abidenin son kısmından istihraç edebiliriz. Tonyukuk kitabesinde diyor ki: «Sırf İltiris Kağan ve Bilge Tonyukuk işleri idare ettikleri içindir ki Kapağan Kağan ve onun idaresi altında birleşen Türk milleti ile Oğuz'ların refahı için Bilğe Kağan kendi hâkimiyetini sürmekte devam ediyor.» Bu takdirde, Tonyukuk kendi kitabesini, Çin kaynaklarına göre saray dahilinde zuhur eden suikastler neticesinde Kül - Tigin âbidesinin rekzinden pek az sonra vefat eden Bilge Kağan'ın ölümü zamaniyle Kül - Tigin'e rekzedilen abide zamanı arasındaki vakitlerde yazmağı ve tertibe muvaffak olmuştur.

Bu itibarla görüyoruz ki, daha o devirlerde tahrirî çıkışlarda bulunmak gibi muayyen bir âdet mecud olmuştur. Hakikaten, gayri müsaid tarihî ve coğrafî şerait içerisinde kendi varlıklarını muhafaza eden Orhon ve Yenisey gibi âbidelere, Ortaasya'yı, Mogolistan'ı ve Cenubi Siberya'yı içerisine alan muazzam sahada, halâ tesadüf edilmektedir. Bu ise, bunların vaktiyle bolca olduklarına ve ayni zamanda değil

yalnız okur yazar hattâ muayyen bir münevver türk zümresinin mev - cudiyetine delâlet eyler. Demek, tahrirî münasebet te bulunmak o zamanlarda muayyen bir itiyad halinde olmuştur. Yoksa, abide muharrirleri, muayyen geniş veya küçük bir okur yazar muhitinin mevcudiyetine güvenmemiş olsalardı, bu gibi büyük siyasî vesikaları yazmak ihtiyacını duymazlardı. Halbuki, biraz yukarda kaydettiğimiz veçhile bu abideler hem muasırlara ve hem de onların haleflerine mahsus olarak yazılmıtır.

Orhun âbideleri muharrirlerinin nazarı dikkata aldıkları bu geniş muhit, tabiatile türk halk kitlesinden ibaret olmayıp, sırf türk feodalları ve beyleri sınıfı tarafından temsil edilmiştir. Kağan kendi okuyucularına *türk beyler, türk budunum* diye hitab etmektedir.

Yullığ Tigin'in, kendini kitâbe muharriri olduğunu izah ettiği ma - lûmdur. Bu, alelusûl kendi varlığını göstermek için söylenmemiştir. Çünkü, Yullığ Tigin, hattâ Orhun türklerinin yüksek tabakasına mensup nâdir okur yazar takımından birisi olsa da, durup dururken, kitâbeleri yazan zatın lâalettayin başka birisinin olmayıp ta, hakanın yiğeni veyahut ku - zeni gibi hısımlarından birisinin olduğunu isbata yeltenmesi, tabiatile pek gülünç olurdu. Bu noktadan Yullığ Tigin'in başlıca takip ettiği gaye, kendisinin okur yazar takımından yahut hakanın akrabasından birisi olduğunu isbat etmek değil, bilâkis asıl tebarüz ettirmek istediği şey kendisinin muayyen bir ülküye malik siyasî bir vesikayı imzalamış bulunmasıdır. Malik olduğu «Tigin» lâkabı ise bize, hiç şüphe yoktur ki, onun asaletini ve yüksek tabakaya olan karabet ve mensubiyetini kâfi derecede tanıt - maktadır. Hele, Bilge Kağan'la Kül Tigin'in « atısı » oluşu, üstelik onun muayyen bir siyasî sistemin ülkücü mümessili olduğunu tasrih etmektedir.

Rusça'dan çeviren : A. CAFEROĞLU

AMERİKALI BÜYÜK MİMARLA ŞARKLI PRENSES OLAN KARISI

NAHİD SIRRI

1 — Mösyö Hopinas Ankara'da

Büyük fen ve sanat adamı mimar ve mühendis Mösyö Herald Hopinas Ankara'ya 1924 de, Buik markalı bir küçük otomobili ve iri siyah gözlü lâkin açık kumral saçlı karısı ile geldi. Kendisini Venezüela Devletinin İstanbul'daki fahrî konsolosu, resmî makamlara tavsiye ediyor, fakat o Paragvay Cümhuriyetinin pasaportunu hâmil bulunuyordu. Ve Ankara'ya varıp şehirdeki yegâne sinema ve içki ve muzikli lokantanın yanındaki yegâne otelimsi binaya üç bavulu ile karısını yerleştirir yerleştirmez so - kaklara fırlamış, iki koltuğunun altında Şimalî veCenubî Amerika'da galiba bir iki de Avrupa memleketinde vücuda getirmiş olduğu binaları, köprü ve antrepoları gösteren büyük albomlar taşıyarak devlet dairelerini gezmeğe koyulmuştu. Memleketin her tarafında muazzam inşaat yapmayı her girdiği dairede teklif ediyordu.

Fakat, maâlesef, tekliflerini resmî makamlar derhal kabul etmek cesaretini göstermiyerek tetkik edeceklerini, bir müddet sonra cevap verecek-lerini söylediler. Ve resmî makamlar kendisinin muazzam tekliflerini tetkik ededursunlar, fevkalâde şöhretini duyan ve arsalarına borç harç bir apartman çıkararak üç küçük odalı daireleri ayda hiç değilse yüz liraya kiraya vermek ateşile yanan bazı arsa sahibleri, yaptırmak istedikleri bu apartmanlar için hergün kendisine baş vurmağa başladılar. İlâve edelim ki bu baş vuruşlar tamamile faydasız kaldı. Yanında altmış yetmiş, yahut seksen doksan bin liralık yapılardan bahsedildikçe Mösyö veya Mister Hopinas tatlı bir tebessümle başını sallıyor, çok kıymetli olan vaktini böyle ehemmiyetsiz ve ufak tefek işlere hasredemiyeceğini bu sükût ve bu te - bessümle, yani pek ince bir nezaketle anlatıyordu. Milyonlarla oynayan bir iş adamının beş on bin lira kazanç bırakacak küçük işler almağa, istese de vakti olamazdı. Hem bu kadar büyük bir fen adamı önünden geçecek -

lerin daima ve daima tâzimle durup baş eğecekleri muazzam eserleri bırakmağa mânen mecbur değil miydi ? . . .

Cenub Amerikası hükûmetlerinden Paragvay Cümhuriyetinin tebası olan Mösyö Herald Hopinas faaliyetinin en mühim kısmını Şimal Amerikası ile Meksika'da göstermişti. En büyük eseri de Misisipi nehri üzerine Senlüvi şehrinde kurduğu bir köprü idi. Yapılması dört yıl süren bu köprüye aid olmak üzere albomunda on dört kadar fotograf vardı. Büyük mimar ve mühendis yine dört yılda bitmek üzere Nevyork'da muazzam bir banka yapmış, Meksika'da Verakruz limanının bütün antrepolarını da dört yılda bitirmişti. Ve kendileri türlü şehir ve memleketin toprağında yükselip önden, yandan, içten ve dıştan fotografları da şişkin albomlar içinde vekâlet ve umum müdürlükleri dolaşan bütün bu binaların hepsinin yapılıp bitirilmeleri aceba ne kadar yıla sığmıştı ? Herhalde, bütün çalışma hayatınca Mösyö Hopinas en az dört beş şehirde birden inşaat vücude getirmiş olacaktı. Yoksa hiç değilse iki asırlık bir ömrü bulunması icabederdi. Halbuki Zaro ağa merhumun ağabeysi gibi görünmek şöyle dursun kırk beş yaşından asla fazla göstermiyor, pasaportunda ise galiba bu kadar da yazmıyordu.

Memleketimize onun bu ilk gelişiydi. Bununla beraber, türkçe her konuşulanı derhal anlamağa ve hattâ meramını anlatmağa başlayıvermişti. Türkiye'de doğup büyümüş ecnebilerin bile dilimizi bellememeleri o tarihte an'ane icabı bulunduğundan, bu hal ve vaziyet pek ziyade hayret uyandırıyordu. Bu hayretlere karşı, büyük mimar-mühendis vaktile ve tabiî meslek hayatının tamamile başlangıcında iken Varna'da bir banka, bir otel, iki resmî daire ve üç büyük apartmanı birden yaptığı sırada baş göz yararak konuşabilecek derecede türkçe öğrenmiş olduğunu söylüyordu. Unuttum sandığı bütün kelimeler şimdi hafızasında birden canlanıvermişlerdi. (Yani, adamın harikulâde şahsiyeti her alanda olduğu gibi ecnebi dilleri elde etmek sahasında da, öğrendiğini unutmamak hususunda da kendini gösteriyordu).

Mimarlıktan yana Türkiye'de bir benzeri bulunmadığını ve baştan başa yeniden kurulacak olan bu Ankara'ya gelişinin hakikî bir nimet teşkil ettiğini herkes tasdik ve teslim etmişti. Lâkin talip olduğu akalli üç dört milyon liralık inşaat bir türlü uhdesine verilmiyor, büyük mimar - mühendis de bundan dolayı haklı olarak pek sabırsızlanıyordu. Ancak vakti pek, pek kıymetli iken nedense Türkiye'den ayrılmıyor, Cenubî Amerika'da köprü, Şimalî Amerika'da antrepo, Garbî veya Şarkî Amerika'da otel ve banka yapmağa gitmiyor, Avrupa memleketlerine de rağbet eylemiyordu.

Mösyö Herald Hopinas, arkasında Türkiye'ye pek büyük çapta sermaye dökmeğe hazır muazzam malî guruplar da bulunduğunu söylüyordu.

Buik markalı küçük otomobilin içinde daireden daireye dolaşan ve her yerde hürmet ve takdirlerle elden ele gezen, içi tıklım tıklım inşaat fotoğraflarile dolu birkaç albomun cildleri - fakat şüphesiz ki fevkalâde tevazuundan dolayı hiç birinde mesai arkadaşlarile yahut yalnız olarak görünmediği inşaat fotoğraflarile dolu birkeç albomun cildleri ! - artık bozulmağa, artık yıpranmağa başlıyordu.

Hele son günlerde büyük mimar - mühendise bir neşesizlik çöktüğü halinden besbelliydi. Pek açık kumral saçlı ve iri siyah gözlü madamına da herhalde Ankara havası yaramıyordu ki, kadıncağız günden güne zayıflıyor, gözlerinin etrafında çizgiler ve ağzının yanlarında kıvrımlar peyda oluyordu. Bundan başka, oturdukları otelle lokantasına borçlarının biriktiğini, hattâ otomobiline aid benzin paralarının bile nice zamandır verilmediğini öğrenen kulağı delikler, bankalar arasındaki yanlış bir muameleden dolayı elindeki bir büyük çek bedelini Mösyö Hopinas'ın bir türlü tahsil edemediğini de duymuşlardı.

Arkasında muazzam sermayedarlar grupu bulunup öyle yüz, yüz elli bin liralık binalar inşasını deruhde etmeğe vakti olmıyan büyük mimar - mühendis Mösyö Hopinas koltuğundaki büyük albomları birçok kimselere göstermeğe başlamıştı. Yerli küçük müteahhidlerle de ihtilât peyda ettiği oluyor, faaliyetlerile alâkadar görünüyordu. İhtimal ki kendisi büyük bir sermaye koyarak bunlardan birini yanına ortak almağı düşünüyordu. Bu hususta gerçi henüz hiçbir şey söylemiş değildi. Fakat mimar ve müteahhidlerle inşaat malzemesi tüccarlarından mürekkep hususî âlem ve hele bu hususî âlemin tufeylileri bunu hep birden iddia edip duruyorlardı.

Şimdi çok gülünç bir hâdise nakledeceğim. Fakat, evvelâ, bu pek gülünç hâdisenin hiçbir mabadı olmadığını, hafızalardan tamamile silinip gittiğini tasrih etmek isterim.

II — Cidden Çok Gülünç Olan Hâdise

Ne münasebetle bilemem, Mösyö Herald Hopinas birgün yine hükû-met merkezindeki müteahhidlerden birini inşaat yerindeki muvakkat yazıhanesinde ziyaret etmiş bulunuyordu. Dönüp dolaşarak, söz kendisinin Sen. lui şehrinde Misisipi nehri üzerine kurduğu büyük köprüye geldi. Bu köprü Mösyö Hopinas'ın en büyük eseri idi. Yapılışı üç yıl sürmüş, büyük fen ve sanat adamının maiyetinde on dört mühendis, yirmi dokuz ressam ve hesapsız amele : ya on bin, yahut ta on bir bin beşyüz amele çalışmıştı. Ve bu yapılması on yahut on bir bin beş yüz amelenin çalışmasını icab ettiren köprünün plânlarını tanzim ve tatbik hususunda, gerek mimarlık ve gerek fen cihetinden kendisi tamamile yeni usuller ve yeni görüşlerle

hareket etmiş, mimarlık matbuatınca bu usuller ve bu görüşler uzun uzun tetkik ve tahlil olunmuştu. Bu tarz ve usul mütehassıslarca elân (Hopinas sistemi) diye anılıyordu. Beşer çalışmalarının her nevile alâkadar olan Amerika Birleşik Hükûmetleri esbak reisi Mister Théodore Roosevelt o esnada sağ olup köprünün yapılmasına karşı hususî bir alâka göstermiş, bittiği zaman da bir telgraf göndererek hararetli tebrikler sunmuştu.

Koca Herald anlatırken kendinden geçmiş gibiydi. Gözleri dalıyor, siyah tırnaklı parmağı burnunu karıştırıyordu. Ve söz tam köprünün üstünde iken usta başılardan Kemahlı Yakup el pençe durup birşey danışmak üzere içeri girdi. Mösyö Herald Hopinas'ı baş köşede kurulmuş görünce de ne deyip soracağını unutarak kendisine doğru iki eli açık ileriledi :

— Vay arhadaş, sen burde ne gezirsin ? diye bağrıverdi.

Mösyö Hopinas parmağını burnundan çekerek ve sade biraz sararark, dudaklarında şaşırmış bir tebessümle ayağa kalkmış ve biraz geri çekilerek tabiî el vermemişti. Zavallı Yakup ise bu muameleye şaşmış, herkesin hal ve tavrından da sersemliğine hükmedildiğini anlamıştı. Biraz canı sıkılmış olduğu halde, arkadaşlarının mazisi hakkında büyük mimarı aydınlatmak istedi :

— Yoldaş, sen Lüv körpüsünde beraber çalışmadıh mı ? Zabahın ayazından geceye kadar sırtımızda üç yıl daş, turbah, çimento taşımahdan canımız çihirdi, dedi.

Sonra da, ağır bir sükûtün devamına rağmen geçmiş zamanların bütün teklifsizliğini bularak devam etti :

— Emme sen şıhlanmışsın.. Ne ittin de bu hadar para hazandın, ha ? O zaman sen benden bile zügürttün. Altı dolar borç aldın da bir türlü veremedindi. Hee, şimdik maşallah elbet verirsin !

Küstahlığın bu derecesine artık dayanamıyarak Yakup adlı salağı ite kaka dışarı çıkardılar. Mösyö Herald Hopinas bu çok gülünç vaziyet karşısında bir çocuk neşesi ile gülüyor, omuzlarını kaldıra kaldıra ve sağ elini dizine vura vura gülüyordu. Yürekten kahkahaları bütün odada bulunanlara sirayet etti.

Sonra, kahkaha sağanağı geçince, Mösyö Hopinas : — Çok rice ederim, biçareyi azarlamayınız ! dedi. Ve bunu o kadar can ve gönülden rica etti ki, herifin sersemliği cezaya hakikaten lâyik olduğu halde büyük mimar - mühendisin istediği gibi hareket edileceğini kat'î surette vadetmeğe mecbur oldular.

III — Mösyö Herald Hopinas'ın Bazı Ehemmiyetsiz İnşaat Deruhde etmesi

Şimdi anlattığım gülünç ve bahse hakikaten değmez hâdiseden az sonra Mösyö Herald Hopinas şehrin yanıbaşında büyücek bir fabrika ile bir sürü deponun inşasını deruhde etti. İşbu fabrika ile depoları, sermayesini bilhassa memleket içinden temin etmekle meşgul olan büyük bir ecnebî şirketi yaptırıyordu ve yapılacak binaların değeri sekiz yüz doksan yedi bin lira olup, milyonu da bulmuyordu. Yani, işi üstüne alan şahsiyetin ulu kudret ve şöhreti bakımından ehemmiyetsiz bir şeydi. Ancak Mösyö Hopinas esasen fakir olduğu gibi uzun ve korkunç bir harpten de büsbütün bitkin bir halde çıkan memlekete karşı hakikî bir fedakârlık göstererek ısrarları reddetmemiş, Amerika'nın kendi mertebesindeki mimar ve mühendis arkadaşları böyle küçük inşaat deruhde ettiğini öğrenseler neler düşüneceklerine de ehemmiyet vermemişti. İnşaatı deruhde etmek üzere meydana çıkan başka şirketler olmamış değildi. Lâkin bunlar Hopinas'ın münakasaya girdiğini haber alır almaz kendisile boy ölçüşmeğe kalkmaktan teeddüb ederek geri çekilmişler, meydanı boş bırakmışlardı.

Tamamile rakipsiz olarak ortada kalan Mösyö Herald Hopinas'a banka teminatı kibi birtakım teferrüatta da azamî kolaylıklar gösterilmiş, büyük mimar - mühendisin : « — Ah, şu saçma ihtilâf halledilip elime çek gel . seydi, işe başlarken almak her yerde usulden bulunan avansı istemek şöyle dursun, yapıyı bitirdikten sonra da bir müddet para aramazdım ! » yolundaki sözleri ise her sefer takdir ve hürmetle karşılanmıştı.

Ne çare ki melûn çek ihtilâfı bir türlü halledilemiyordu. Bu cihetle mukavelename ve teferruatı imza olunur olunmaz inşaatı yaptırtan müessese ilk masraflar için konan avans bedelini Mösyö Hopinas'a derhal vermiş, evvelce tesbit edilen bu mikdar da yüz kırk bin lira tutmuştu.

IV — Madam Hopinas Avrupa'da İstirahata Gidiyor

Yüz kırk bin lirayı aşan bir para derceb edilir edilmez, büyük mimar. mühendisle karısı arasında saatlerce süren ve ilk önce ingilizce ile açılıp kısa bir müddet fransızca devam ettikten sonra kulağımızın daha âşinası bulunan bir dil ve şive ile sürüp giden bir kavga çıktı. Madam cenapları inşaatın şirketten kendi sayesinde alındığını iddia ederek hem paradan büyük bir hisseye hak iddia ediyor, hem de Ankara'dan ayrılarak Avrupa'ya gidip dinlenmek ve gezip tozarak eğlenmek istiyordu. Neticede, galiba mimar - mühendis ve fen ve sanat adamı hem de feminist olduğu için madam hak kazandı. Ve derhal İstanbul'a gitmesi, orada bir iki gün içinde bazı ufak tefek aldıktan sonra da Paris'e doğru yola çıkması kararlaştı. Paris'de on beş gün kadar kaldıktan sonra ise, sayın madam, Manş denizi kıyılarında Dovil plâjına gidecekti. Ancak şunu ilâve etmeli ki,

genç kızlık adı Meyri Areriko olup İstanbul'a ve Türkiye'ye ilk defa ayak bastığını sureti mahsusada söyleyen Madam Herald Hopinas bu suretle hareket etmekle kocasının işlerini asla sekteye uğratmış sayılamazdı. Hattâ onun işlerine Avrupa'da bir faydası olabilir, lâkin artık bir müddet Ankara'da faydası dokunamazdı. Zira otellerine resepsiyon saatları içinde ve dışında gelen yerli ve ecnebi şahsiyetler, yaz mevsimi artık başlamış bulunduğu için Ankara'dan birbir ardısıra ayrılmakta idiler. O zamanki Ankara, gerçe sıtmanın önü bir hayli alınmış ve istasyonla şehir arasın - daki bataklıklar epey kurutulmuş ise de, yaz ayları daha hiç oturulamaz halde idi ve su ile yeşillikten tamamen ve katiyen mahrum bulunan şehirle etrafı bu aylarda fevkalâde hüzün verici bir manzara alıyordu. Daha önce hiç Türkiye'ye ayak basmadığını daima ve âdeta yeminler ederek haber veren ve Balat'la Kuzguncuk gibi semtlerin adını hayatında bir kerre ol. sun duymadığı muhakkak bulunan Madam Herald Hopinas Paris'de ailesinden birçok kimseler bulunduğunu -ve her nerede doğmuş ise de- çocukluğunu orada geçirdiğinden bu Fransa seyahatini âdeta vatan hasre. tiyle ihtiyar ettiğini söylüyordu.

Madam cenablarının ifadesine göre ve her nedense eski oda hidmetcisı Türkiye'ye gelmek istememiş, Avrupa yahud da Amerika'da kalmıştı. Muteber ve zengin madamlar tek başlarına seyahat edemiyecekleri için de büyük mimarın karısı İstanbul'da levantenle rum arası bir de ev hizmet. çisi tedarik eyleyerek Paris yolunu öyle tuttu. Paris'in nisan ve mayıs aylarına rastlayan büyük mevsimi çoktan geçmiş, temmuz gelip çatmıştı. Fakat harp sonunun birkaç yıl sürecek olan zenginlik ve saadet dalgası hesapsız seyyahı eşsiz beldeye durup dinlenmeden atup duruyordu. O kadar ki, bir bardak suyu bile ateş bahasına veren birinci sınıf oteller kor - kunç pahalılıklarına rağmen hıncahınç dolu bulunuyorlardı. Fakat uzun senelerden beri tahayyül ettiği kibarlığa erişince kuyruğuna bir de oda hizmetçisi takmış olan Madam Herald Hopinas bu birinci sınıf otellerin birine inemedi. Ve kibar âlemine aid havadisleri hususî sütunlarında bildiren Figaro gazetesinde okuduğu veçhile mütenekkiren Paris'e uğrayan haşmetlû kraliçeler misali Riç veya Möris otellerinden birine inip bu otellerin defterine adını geçiremedi. Bunlara nisbetle ucuz ve âdeta babayânî sayılabilen Kontinantal otelinde bile fazla kalmağa cesaret etmedi. Yine temiz ve muteber, fakat pansiyon şeklinde ve pansiyona otelden daha yakın bir yer aradı. Takızafer meydanına giden caddelerden birinde, Avenue de Vagram'da bir yer beğendi. Cadde isminin heybetliliğinden ayrıca yerin ismi de en birinci sınıf otellerin adlarından şatafatlı idi. Yoksa Ankara'da birtakım iğrenç dedikodular peyda olabilir, « — Büyük

mimar - mühendis öyle söylendiği gibi milyoner veya milyarder değilmiş. Olsaydı karısı elbette Paris'de birinci sınıf bir otele iner, pansiyonlarda kalmazdı ! » tarzında sözler söylenebilirdi.

Doğrusu, bu pansiyonda, hemen hepsi de sahtenin en mükemmel ve pahalı nevinden olan mücevvheratını takmış bulunduğu halde Madam Herald Hopinas yemek salonuna inince, Ankara'daki toplantıları can ve gönülden özleyip aradı. Ve Paris'de kaldığı müddetçe, pansiyon şeklindeki otellerin âdeti veçhile akşam yemeklerini daima kendilerile yiyeceği bu kimseleri asla beğenmedi. Erkeklerin içinde ne nazır, ne mebus, ne de elçi bulunmadığı besbelliydi. Şu kadar ki, ordövr biterek çorba içilirken ilk hükmünü değişdirmeğe başladı. Gülünç bir şekilde süslenmiş bir koca karıya Madam la Kontes ve hemen hemen torunu denecek yaşta, çirkin lâkin sevimli bir delikanlı olan kocasına da Mösyö lö Kont diye hitab edildiğini farketmişti. Tavuk yenirken ise, irili ufaklı beş çocukla ana babadan mürekkep bulunan ve Cenubî Amerika'nın üst taraflarına düşen Bogota şehrinden geldiklerini anlatan ailenin pek zengin olması ihtimalini düşündü. Kıymetli elmaslar takmış ana tamamile çirkin hem de geçkindi, fakat baba pek sağlama ve yıpranmamışa benziyordu. Madam Hopinas somurtmaktan vaz geçerek bütün konuşkanlığını ve dilbazlığını ele aldı. Adeta bir ev sahibesi edası takınarak, en çok kendisi söylemek şartile müsahabeleri idare etmeğe koyuldu.

Yemek biterek sıra peynir ve meyvaya geldiği zaman, Bogota şehrinden kalkup gelmiş ve karısı kendisine nisbetle pek çökmüş olan aile reisi, Madam Herald Hopinas'a pek ateşli ateşli bakmağa başlamış, masadaki yeri yanına tesadüf ettiği için ayağını da âdeta ayağına dayamıştı. Lâkin büyük mimar - mühendisin karısı veya malî arkadaşı bu işlerde bu derecede tez canlı olmağa hiç te taraftar değildi. Hiçbir şey fark etmemiş gibi davranarak ayağını çekmeyi şimdilik daha münasip saydı.

V — Ankara Hayatına Aid Hikâyeler

Bu pansiyon - otelin sofrasında yüzüne en bakılır kadın Madam Hopinas olduğu gibi en çok laf bilen kadın yine o idi. Bu cihetle, Türkiyenin ve hele Ankara'nın sözü yemeklerde pek sık geçmeğe başladı. Fakat büyük mimarın karısına karşı bitarafane hareket etmek için evvelâ şunu teslim etmek gerektir ki, kendisi bu müsahabelerde Beyoğlu'nun levanten salonlarında kullandığı dilden pek başka bir dil kullanıyor, Ankara'yı asla kötülemiyor, kötülemek şöyle dursun pek ziyade medhü sena ediyordu. Ancak fıtreten herşeyin ifratına gittiği için, Ankara'yı hakikatte arzettiği manzara içinde güzelleştirecek yerde kökünden değiştirip başka hale sokuyordu. Bilfarz o tarihte bu şehir çırılçıplak dağlar ortasında yeşillik-

siz bir yer iken yeşilliği bol, bağlık bahçelik bir belde olmakla bile kalmıyor da cesim ormanlarla kuşanıyor ve her evi ucsuz bucaksız bahçelerin ortasında gizleniyordu. Ankara'yı kuşatan bu ormanlarda vahşi ve korkunç haydudlar da türeyiverdi. Hattâ, cesim ve hududsuz ormanların içinde sade korkunç haydudlarla vahşi hayvanlar değil, lâkin nehirler, şelâleler, göller, iri ve acayip çiçekler de meydana çıktı. Ve bu ucsuz bucaksız ormanların içinde tenezzühler, bazan on on beş gün süren seyranlar tertib edilince, bunlara birkaç vekille büyük elçinin her seferinde iştirâk etmemelerine tabiî imkân olamazdı. (Yeni rejimin bir kısmı toy delikanlı denecek kadar genç lâkin bazıları da göbeklerine kadar ak sakallı ve cümlesi de ateş ve barut gibi sert nazırları Mösyö Herald Hopinas'la hep senli benli konuşur, hattâ en mühim meselelerde kendisinin rey ve fikrine müracaat eder ve sözünden kıl kadar dışarı çıkmazlardı.)

Alelekser katır ve deve sırtında yapılan işbu seyranlar esnasında ormanların en sık ağaçlı, en ayak değmemiş yerlerine kadar gidiliyor, yakılan büyük ateşler etrafında uyunuluyor, dişlerine, tırnaklarına kadar silâhlı muhafızlar da dört bir tarafta ve bir saniye uyumadan nöbet bekliyorlardı. Çünkü, Madam Hopinas'ın anlattığı veçhile, ucsuz bucaksız ormanlarda hep haydudlar ve vahşi hayvanlar dolaşıyordu ve bundan dolayı insan için mal ve canından emin olmak ihtimali yoktu. Memleketin iklimi de çok tuhaftı. Kış daha sonbahardan geliyor, müthiş soğuklar oluyor, şehir yollarında bile kar yarı bele çıkıyordu. Fakat daha ilkbaharın başlangıcında dehşetli sıcaklar bastırıyor, badem gözlü ve yuvarlak yüzlü cariyelerin insanın başı üzerinde hiç durmadan salladıkları büyük yelpazeler her tarafta, her evde meydana çıkıyordu. Ve sade şehrin etrafını çepeçevre kuşatan cesim ve vahşî ormanlarda değil, lâkin her evin bahçesinde garip biçimli, garip renk ve kokulu çiçekler birden açılıp serpiliyordu.

Altıncı akşam yemeğinde Madam Hopinas Ankara ile etrafını uzun hikâyelerle tamamen canlandırınca, Bogota'lı Madam — acaba Mösyö Hopinas'ın bu şehirde de vücuda getirmiş olduğu inşaat var mıydı ? — Ankara'yı kuşatan sonsuz ormanlarla Brezilya'nın ormanları ve tabiatı arasında esaslı benzeyişler buldu.

Büyük mimarın karısı cevaben : — Zannetmem, aziz madam, dedi. Seyahatı pek fazla sevdiğim için, kocam da büyük bir fen ve iş adamı olduğundan, diyebilirim ki gezip görmediğim yer kalmamıştır. Bununla beraber dünyada hiçbir memleketin bu memlekete benzemediği kanaatindeyim.

Filhakika şarkın, Ankara'da kış fevkalâde şiddetli olsa bile o ebediyen mavi olan seması her gece her yerdekilerden iri ve sık yıldızlarla dolan ve kadife dudaklı ve kınalı parmaklı kadınlarının sevgisinde bir daha hiç unutulmaz ve hiç kurtulunmaz bir tılsım bulunan şarkın hiçbir yerle, başka hiçbir memleketle mukayesesi asla caiz değildi. İçinde doğup büyü-

melerinden ötürü şarklılar bu kıtadaki esrarlı, acayip ve sonsuz güzelliğe hiç nüfuz etmiyor, bunu belki his bile etmiyorlardı. Evet, biz nüfuz ede - miyor, hattâ sezmiyorduk bile. Fakat Amerikalı değilse ancak ve ancak Avrupalı olan ve memleketimize ilk önce yalnız birkaç ay evvel gelen Madam Herald Hopinas bu esrarlı, sonsuz ve biraz acayip güzelliği bütün varlığile sezip anlamış, ona en derinden ve tam candan meftun ve âşık olmuştu ! . . .

Yedinci akşam yine Ankara'dan girişerek Madam Hopinas etrafındaki ormanlarda dolaşmağa ve şarkın güzelliği ve sihirli cazibesi hakkında yeni bir kaside tertibine koyulmuştu ki, büyük anası yerinde bir acûzeyle her hangi bir sebeble evlenmiş bulunan genç fransız kontu, içinden de belki gık deyerek, kendisinin sözünü kesti. Ve dudaklarında ihtimal ki alaycı bir tebessümle :

— Madam, dedi, bu kadar şiirli bir lisanla anlattığınız bu şarkın siz de yabancısı sayılmazsınız. Derin gecelere benzeyen büyük siyah gözlerinizle oradan gelmiş bir prensese benziyorsunuz !

VI — Madam Hopinas'ın Şarklı Bir Prenses Olması

— .... Madam, bu kadar şiirli bir lisanla anlattığınız bu şarkın siz de yabancısı sayılmazsınız. Derin gecelere benzeyen siyah gözlerinizle oradan gelmiş bir prensese benziyorsunuz !....

Madam Hopinas birden şaşırmış, daha neler diyeceğini tamamen unutmuştu. Ve artık canı hiç konuşmak, bir şeyler anlatmak istemedi. Ah bu fransızlar, bu fransız asilzadeleri ! Taşıdıkları eşsiz zekâ ve zarafet şöhretine hakikaten lâyık insanlardılar ! Daha hiç kimse kendisine böyle bir şey söyliyememiş, böyle birşey söylemeyi düşünememişti. Şarklı bir prenses, bir şark prensesi .... Bu sıfat Avrupa'da ne büyük bir tesir uyandırabilir, ne alâkalar halk edebilirdi ! Ve fettan bir kadına neler temin et - mezdi !....

Şark prensesi .... Evet ama, cumhuriyet rejimi hepsini memleketten silip süpürmüş bulunuyordu. Bir taraftan Türkiye'de vekillerle seyrana çıkar ve yaz mevsiminin sonunda izzet ve ikbal ile oraya dönmeğe hazırlanırken diğer taraftan da Osmanoğullarına mensup bir prenses olmayı iddiaya elbette imkân yoktu. Türkiye'de bir aristokrasi zümresi, kontlar markiler, dükler bulunmadığına da vakıftı. Aceba hakikaten yok mu, olmadığı katiyen muhakkak mı diye düşünürken kendi arazisi içinde yaşar, tâbir caizse mahallî ve mevziî bir prenses olmayı Madam Hopinas pek kabil buldu. Ve yeni kanunlar türk ve müslüman kadınlarının garblilerle evlenmelerine müsaade ettiğine göre, prenses hazretlerinin kocaya varınca Paragvay pasaportlu bir Madam Herald Hopinas olmasına hiçbir mahzur ve mani kalmıyor demekti.

Uzun düşüncelerden sonra Madam Hopinas bir çerkes prensesi olmağa karar verdi. Zeki ve öteden beriden kapma epey de bilgi sahibi, maceradan maceraya geçmiş ve atılmış bir kadındı. Son kocasile birlikte Türkiye'ye gelirlerken Pierre Loti ile Claude Farrère'in tekmil eserlerini dikkatle okumuştu. Loti'de meşhur *Ledezanşante* romanının baş kahramanı Çer - kezistanlı bir prenses olduğunu söyliyerek Anadolu'da geçen çocukluğuna aid hatıralarını uzun uzun hikâye etmiyor muydu ? Madam Hopinas bu kitabı yeniden tedarikle bir daha ve özel bir maksadla okuyacak, kendi romanını da bundan ilham alıp tasavvur ve tertip edecekti. Ondan sonra da, Bogota'lı zengin aile reisi ile ektiklerini, herifi büyük kuyumcuların sıra sıra dizildiği Rüdölape'de bir dükkâna sokup bir biçerek Manşdenizi kıyılarına gidince, bu maziyi artık anlat - mağa başlıyabilirdi. Gerçi durup dururken, ilk selâm verdiği insanlara hemen herşeyi anlatacak, bütün geçmişi bildirecek değildi. Fakat her hatıranın hikâye, bütün hayat sırlarının farkedilmeden faşedildiği saatlar yok muydu ve bu saatlar bir otel salo. nunda da sanki gelemez miydi ? Evet, bir salonun yabancıları arasında da, ve velevki bir saat sonra ebediyen geçip gidecek bile olsa hakiki bir samimiyet birden doğabilir, vücud bulabilirdi. Herşeyi anlatmak arzusu birdenbire mukavemet edilemez bir ihtiyaç halini alabilirdi. İşte bu saat her gelip çattıkça meşhur mimar - mühendis Mösyö Hopinas'ın karısı ma. zisini, çocukluğile ilk gençliğini anlatacak, prens babasile şehirlerden uzak mülklerinde nasıl yaşadıklarını, prens babasının ova ve vadilere hâkim bir dağ tepesinde yeni bir köşk veya saray yaptırmağa iki üç yıl evvel na. sıl karar verdiğini, bu köşk veya sarayı yapmak üzere büyük mimar - mühendisin nasıl çağrıldığını, sonra bu saray veya kasrın daha temelleri çıkarken nasıl birbirlerine âşık oluverdiklerini ve hiçbir an'aneye ehemmi. yet ve kıymet vermiyerek ve her mânii çiğneyerek nasıl evlendiklerini bir bir anlatacaktı. Ve babasının, Erzurum'la meselâ Mersin arasında on iki bin köylüsü ve yüz otuz bin dönüm arazisi bulunan çiftliğinde yaşayan ihtiyar prens babasının halâ kendisine dargın bulunduğunu, gözleri dola dola ilâve edecekti ....

VII — Bir Gazete Havadisi

Tam yedi seneyi bulan bir fasıladan sonra tekrar Ankara'ya gelmiş bulunuyorum. Şehir büyümüş, değişmiş, güzellenmiş.. Değişmeyen şey sade Taşhan meydanındaki meşhur İstanbul Pastahanesi ve onun zayıf, ufak tefek ve hafifce şehlâ garsonu. İşte bu şehlâ ve zayıf garsonun bir kaç kere « elde », « okuyorlar », « boşalınca vereceğim » dedikten sonra

nihayet arayıp bularak elime verdiği *Ankara Haberleri* isimli gazete - de şu satırları okudum :

« Londra muhabirimizden :

« Yeni kuruluş devresindeki Ankara'nın daima rastlanılan simaları arasında bir mimar - mühendis Mösyö Herald Hopinas ile onun pek mondeη karısı Madam Meyri Hopinas da vardı. Koca meşhur bir mimar ve mühendis olduğunu iddia edip öteden beriden inşaat deruhde etmeğe muvaffak olmuş, seyirden seyrandan hiç eksik olmıyan karısı de epiy dile gelmişti. Az zaman içinde mimar - mühendisin foyası meydana çıkmış, yaptım dediği binalarla hiçbir münasebeti ve hiçbir yerden hiçbir şehadetnamesi olmadığı anlaşılmış, inşaatlarını ihale eden müesseselerle verdikleri malzemelerin bedellerini alamıyan mal sahiblerinin şikâyetleri birbirine karışınca da muhterem Hopinas'ın hapishaneyi boylaması kısa bir zaman meselesi haline girmişti. Fakat tam bu esnada karı koca ortadan kaybolmuşlardı ve kimin nesi oldukları ve nerden geldikleri anlaşılmadığı gibi Türkiye'den nereye kapağı attıkları da meçhul kalmıştı. O zamanden beri hiç adları duyulmıyan bu karı koca, son gelen Şikago gazetelerinde görüldüğüne göre üç aydanberi bu büyük Amerika şehrinde ve en kibar cemiyetlere girip çıkarak yaşıyor ve eskiden galiba Paragvay tabiiyetinde iken bu sefer de Letonya pasaportunu hâmil bulunuyorlarmış. Son günlerde pek mühim bir dolandırıcılığa girişerek tam muvaffak olacakları sırada yakayı ele vermişler. Hiç olmazsa beşer sene hapse mahkûm edilmeleri muhakkak görünüyormuş.. İşin en tuhaf ciheti de, madam cenablarının aslen türk ve prenses olduğunu iddia etmesi imiş .... »

Mevcud veya muhayyel bir Londra muhabiri mahsusuna atfen bu izahatı veren *Ankara Haberleri*, aynı zamanda Madam Hopinas'ın bir de resmini koymuştu ve kadıncağız bunda, Ankara'da bulunduğu zamanki gibi açık kumral değil lâkin simsiyah saçlıydı. Yani demek ki fransız kontundan aldığı fetva ile Türkiye'li bir prenses olur olmaz saçlarını âdeta altın sarısı rengine boyamaktan da vaz geçmişti. - Öyle ya, şarkın Türkiye tam göbeğidir ve Türkiye'de kadınlar mutlaka badem biçimi siyah gözlü, kömür saçlı ve hemen daima şişman olurlar. Sedirlere uzanmış bulundukları halde şeker yiyip şerbet içer, nargile tokurdatırlar !....

BENİM GÖKLERİM

Gururu kalmamış... ağır göklerin -
Altında, herşeyin diz çökmüş dağlar,
Kalbi, çatlayacak nerdeyse yerin;
Ufuklar da donmuş, görünmez rüzgâr.

İçimde, renk, ışık variken yoktur,
Bu yokluktan korkar, korkar titrerim;
İstediğim yalnız sonsuz boşluktur;
Gözlerin orada benim gözlerim.

FEYZİ KUTLU

ANKARA

Tapan gönlümle sana, deniz, kara dolaşsam,
Ufuklarda yürüsem, yüce, tepeler aşsam,
Seni anlatmak için canla başla savaşsam,
İçinden de sıcaksın uzaktan da Ankara.

Gece ışıklarınla benziyorsun elmasa,
Kara esvabın bile, sokamaz seni yasa,
Uzun yıllar geçse de borçlusun sen Sivas'a,
İçinden de sıcaksın, uzaktan da Ankara.

Derin sevgilerimle sana dalub bakarken,
Gözüm yandı, kamaştı doyamadım yine ben,
Çankaya çelengini çılgınca sev emi sen,
İçinden de sıcaksın, uzaktan da Ankara.

MUZAFFER ALPER

Radyonun Tesirleri ve Doğurduğu Problemler

MUZAFER ŞERİF

İnsan dehâsının kütlelere hitap eden yeni icadlarından biri olan radyo ancak son beş on sene zarfında geniş mikyasta kullanılmağa başlamıştır. Bu çok kısa tarihine rağmen insanların zevklerine ve zihniyetlerine gözle görülecek derecede süratle tesir ettiğini görmek için uzun araştırmalara lüzum yoktur.

Milyonlarca insana ayni zamanda varabildiğinden ve onlar tarafından, bir iki düğme çevirmek suretile zahmetsizçe dinlenebildiğinden, konferans, gazete, mecmua gibi irişme vasıtaları arasında belki en kuvvetlisidir. Sanayileşme temposu gittikçe süratleşen memleketimizde mahalle kahvelerine kadar radyonun girdiği ve yeni istasyonların yapıldığı bir zamanda ecnebi memleketlerde radyonun husule getirdiği neticeleri gözden geçirmek faydalı olur.

Belki radyonun en geniş mikyasta kullanıldığı bir memleket olan Amerika'da bu irişme vasıtası büyük bir kuvvet haline gelmiştir, yeni yeni problemler doğurmuştur. Amerika'da radyonun insanlar üzerinde meydana getirdiği tesirler iktisadî, siyasî ve psikolojik bakımdan öyle ehemmiyet kazanmıştır ki muhtelif üniversiteler ve büyük şirketler bu yolda ciddî araştırmalar yapmağa koyulmuşlardır. Bu araştırmaları bildiren neşriyat gitgide artmaktadır. Bunların arasında Prof. Cantril ve Alport'un *Radyonun Psikolojisi* adıyle 1935 de çıkardıkları kitap mevzuumuz bakımından bizi yakından alâkadar etti. Bu makalede kullandığımız materyalin hemen hepsini bu iki profesörün eserinden aldık.

Bu eserde radyonun sosyal psikolojisine bağlı birçok meselelere dokunulmuştur. Neticelere varılırken hem doğrudan doğruya radyo stüdyolarından ve dinleyicilerinden, hem de psikoloji laboratuvarında kontrol altında yapılmış tecrübelerden elde edilmiş materyel kullanılmıştır. Psikolojik tecrübeler arasında ses ve şahsiyet, radyoda kadın ve erkek seslerinin mukayeseli tercihleri, ayni materyelin doğrudan doğruya söylenmesile radyo tarafından verilmesinin muhtelif fonksiyonlar üzerindeki mukayeseli tesiri, kâğıd üzerinde basılı olarak okuma ile radyoda dinlemenin mukayesesi gibi mevzular vardır ki bu makalede biz bu hususî mevzulara girişemeyiz. Bundan başka eserde muhtelif memleketlerde radyo istasyonlarının devlet ta -

Hadley Cantril ve Gardon Allport, *The Psychology of Radio*, çıkaran: Harper, 1935. Cantril, Princeton Üniversitesinde, Allport, Harvard Üniversitesinde Profesördür.

rafından mı, hususi şirketler tarafından mı işletildiği ve bunun halkın dinlediği proğramların seçiliş ve tanzim edilişi üzerinde nasıl müessir olduğu hakkında bu eserde bulduğumuz faydalı malûmatı da bu makalenin dışında bırakacağız. Yalnız bilhassa üçüncü ve dördüncü fasıllarda muh - telif memleketlerde ne kadar radyo kullanıldığı ve proğramların nelerle doldurulduğu hakkında verdikelri malûmata dayanarak Amerika hakkında vardıkları netice bizi yakından alâkadar ettiği için bu neticeyi zikretme - den geçemiyeceğiz. Amerika'da radyo hususi şirketler tarafından işletilir ve hususi kazanç esasına dayanır. Bu kârın çoğu ilân için mühim paralar sarfeden otomobil kralları, büyük sigara fabrikaları gibi büyük ticaret kurumlarından ve bu cinsten ilânlarda fayda gören tüccarlardan gelir. Kitabı yazan profesörler tüccarların para kazanmak ihtirasına dayandığı için Amerika'da radyo proğramlarının kuvvetli bir surette bu tüccarların hükümlerine tâbi olduğu ve radyodan halk kültürünün inkişafı ve yüksel - mesi yolunda en müsbet surette istifade ancak radyonun devletleştirilmesile kabil olduğu neticesine varmışlardır.

Bir saniye düşünen her insanın kolayca bulabileceği gibi radyonun en mühim hususiyetleri şunlardır :

I — Bir irişme vasıtası olarak mesafeleri hiçe indirmesi,

II — Köy, kasaba, şehir ve hattâ memleket hududları tanımaması,

III — Hiçe indirdiği mesafelerde bulunan insanlara *aynı zamanda* varması.

Bu hususiyetleri daha şimdiden birçok memleketlerde meselâ mahalliliği yıkmağa doğru gitmesi, umumî kültürü yükseltmesi kabilinden kültür meseleleri ve memleketler arasında propağanda cihetinden yine kül - tür dâvaları doğurmaktadır. Radyonun doğurduğu enternasyonal meseleler o kadar mühimdir ki buna hiç olmazsa ayrıca bir makale tahsis etmek lâzım.

Amerika'da radyonun yayılması medenî hayatın bazı şubelerine müsbet, bazılarına menfî surette tesir etmiştir. Amerika'da yüzbin kadar insana yeni iş temin eden radyo, umumiyetle gramofona tercih edildiğinden, gramofonun aleyhine olarak inkişaf etmiştir. Diğer taraftan havanın değiş - meleri kabilinden malûmatı anında yetiştirdiğinden tayyarecilerin ve çiftcilerin çok işine yaramıştır. Havadis yetiştirme cihetinden radyonun inkişafı gazetelerin aleyhine olmuştur. Radyo olanı biteni milyonlara anında yetiştirebildiğinden bu hususta gazetelerle radyo arasında *kendiliğinden doğan rekabette* gazeteler kendilerini müdafaa vaziyetine düşmüşlerdir. Üç sene evvel başlıca radyo istasyonlarının sahiblerile gazeteciler arasında yapılan anlaşmada gazeteciler radyo işletenlere parasız havadis vermeyi teahhüd etmişler, buna mukabil radyo işletenler de bu havadisleri gazeteler çıkmadan dağıtmamağa razı olmuşlardır.

Radyodan en ziyade istifade edenler arasında radyoyu emirlerine hazır bulunduran siyaset adamlarını görüyoruz. Amerikan halkını kendine

bağlamak hususunda Cumhur Reisi R o o s e v e l t 'in kullandığı en müessir propaganda vasıtası radyodur diyebiliriz. 1929 da başlayan iktisadî buhran Amerika'da 1933 başlarında çok şiddetli bir hale girdi. Halk kütleleri bir bozgun havası içinde bulunuyordu. Birçok bankalar (bunların içinde çok mühimleri de vardı) iflâs etti. Halk günlük ihtiyaçlarına sarf. etmek için bile bankadan kendi parasını alamaz hale düştü. Tam bu sırada Cumhur Reisliği ele alan Roosevelt, 1933 martının beşinde bozgun havasını yarmak için radyodan istifade ederek Amerika'nın milyonlarına hitap etti. Hitabesinden beş on dakika sonra halktan hitabesi mevzuu üzerinde yığın yığın telgraf ve mektup almağa başladı.

Amerika'da gazetelerin belki ekseriyeti, büyük para sahiblerinin yahut onların tesiri altında bulunanların elindedir. Bunlar Roosevelt'in halkı barındırmak, yaşatmak ve onlara iş bulmak için tatbik ettiği tedbirleri şiddetle tenkid ederler. Bu tenkid tufanına karşı Roosevelt'in en kudretli silâhlarından biri radyodur. Amerika'nın uçuruma sürüklendiği hakkında muarızlarının çıkardıkları pesimist havaya karşı o kısa fasılalarla *ocakbaşı konuşmaları* (fireside chats) ile halka olanı biteni kendi bakımından anlatır. Emniyet telkin eden bir sesle « dostlarım » hitabile başladığı bu konuşmaların kuvvetli tesirini düşmanları da tasdik etmişlerdir.

Radyonun tesiri günün her saatinde aynı değildir. Halka günün en müsaid saatinde, dinlemeğe hazır bulundukları bir zamanda irişmek lâzımdır. Bunu eyice bilen Roosevelt, Cumhur Reisliğinin ilk devresinin son senesinde devletçi olan tedbirlerinin en ziyade tenkid olunduğu günlerden birinde Amerikan millet meclisine verdiği en mühim nutuklarından birini akşam saatlerinde vermiştir. Bu zamanı seçmesi radyo ile dinlenen bu nutkun memleketin her tarafında mümkün olduğu kadar fazla insan tarafından dinlenmesi içindi. Hakikaten nutuk radyo vasıtasile beklediği tesiri yaptı.

Birkaç sene zarfında Huey Lnog ve Coughlin isminde iki siyasî demagog bilhassa radyodan istifade ederek milyonlarca taraftar kazanmışlardır. Bunların vücuda getirdikleri siyasî teşekküller tesirlerini, iki üç sene evvel, oldukça kuvvetle duyurmuşlardı. Bir katolik papası olan ve (radyo papası) adıyle şöhret alan C o u g h l i n 'in kullandığı irişme vasıtası münhasıran radyo idi. Taraftarları bu sayede C o u g h l i n 'in sekiz milyon rey kazandığını iddia etmişlerdir.

İnsanlar arasındaki psikolojik yakınlığı radyo kadar süratli ve müessir olarak temin eden bir vasıta yoktur. Bilhassa felâket ve büyük içtimaî vakalar karşısında şehirlere, kasabalara, köylere dağılmış insanlarda bir birlik ruhu, bir kütle coşkunluğu uyandıran en emin ve süratli vasıta radyodur. Meselâ son senelerde Amerika'da vukua gelen ve milyonlarca insanı evsiz ve yurdsuz bırakan nehir taşmalarında halkı müşterek felâket karşısında

sempati hareketine geçirmek için radyo en büyük yardımcılardan biri olmuştur.

Mesafeleri çok geniş olan Amerika'da radyo şehirlerle köyler arasındaki mahallilikleri (provincialism), seviye, kültür farklarını azaltan çok kuvvetli bir yükseltme vasıtası olduğunu ispat etmiştir. Meselâ Amerikada radyonun muhtelif bölgelerdeki şive farklarını azalttığı ve büyük merkezlerden uzakta olan kasabalıların ve köylülerin lisanlarını zenginleştirdiği görülmektedir. Zaten radyodan en ziyade istifade edenler büyük merkezlerden uzak olanlardır. Çünkü radyo uzak yerelere büyük merkezlerin kültür ve görgü nimetlerini bir anda götürür. Türkiye gibi geçiş devresinde bulunan, yaptığı demiryollarile ve diğer bağlayıcı vasıtalarla maddî cihetten olduğu gibi mânen de mesafeleri bağlayan bir memlekette biz radyodan bilhassa istifade edebiliriz.

Radyonun sıhhatlı tesirlerinden biri de muhtelif sahalarda essasız şayiaların ve dedikoduların süratle önüne geçmesidir. Ağızdan ağıza geçerek inanılmıyacak şekiller alan şayiaları ve dedikoduları radyo, gazeteden çok daha süratle ve daha emin olarak, izale edebilir. Gazete radyo kadar kat'î ve keskin değildir. Gazetelerde yazıcının kavrayışına göre konan başlıklar, olan bitenle karıştırılan mülâhazalar sensationa kadar varabilen muhtelif havalar uyandırabilir. Radyoda olan biten verilirken keskin ve sarih olmak icap ediyor.

Radyonun müsbet tesirlerinden bazılarını ev topluluğunda görüyoruz. Radyonun ev topluluğunda medenî zevkler uyandırdığı ve bunları genişlettiği tesbit olunmuştur. Yapacak başka birşey olmadığı zaman somurtup oturan ev halkını radyo sıkıntıdan kurtarmıştır. Radyoda babanın başka proğram, kadının başka program, oğulun veya kızın da başka program dinlemek istemesi yüzünden çıkan münakaşalar ve ihtilâflar bile bu münakaşalar esnasında muhtelif mevzulara dokunulduğundan görgüyü ve ufku genişleten bir netice vermektedir. Radyoda çocuk programını dinleyebilmek için çocukların oyunlarını daha evvel bitirerek eve döndükleri görülmüştür. 1933 - 1934 senelerinde Amerika'da 21.455.799 evde, takriben altmış bin mektepte radyo vardı. Radyonun çocuklar üzerindeki tesiri bilhassa kuvvetlidir. Çocuklar radyoyu gramofona ve diğer bazı eğlencelere tercih ederler. Çocuklar arasında yapılan bir araştırmada birçok çocukların gece yatağa girdikleri zaman radyoda dinlediklerini düşündükleri, hattâ buna dair rüyalar gördükleri, yeni yetişen delikanlıların eğer kat'î olarak beğendikleri bir filim yoksa radyoyu sinemaya tercih ettikleri görülmüştür. Radyonun ev üzerindeki sıhhatlı tesirlerinden biri de ev dedikodularını azaltması olmuştur. Birçok kadınlar mutfak ve oda işlerini görürken bir taraftan da radyo çalar. Boş vakitlerde radyo etrafında geçirilen saatlerde insan dikkatini dışarda olup bitenlere yahut musiki dinlemeğe verir ve bu

suretle ev içi yahut komşu dedikodularına vakit kalmaz, alâka daha genişletici mevzulara çekilir.

Radyonun terbiye sahasında gördüğü hizmetlerden biri halkı üniversite muhitlerile temasa getirmesidir. Üniversitelere mensup insanlar zaman zaman radyoda serili konferans programları tertip ederler. Bu suretle yüksek tahsil görmeden işe atılmış olanlar kafalarını genişletmek fırsatını bulurlar. Bu konferansların yaptığı tesirler üzerinde yapılan araştırmalar göstermiştir ki bir fikri konferans şeklinde vermektense karşılıklı bir muhavere halinde ifade etmek daha ziyade alâka uyandıran bir yoldur.

Radyonun gördüğü en büyük işlerden biri musıki zevkini yayması ve yükseltmesidir. Bugün Amerika'da en uzak yerlerde bulunan insanlar radyo sayesinde dinledikleri iyi musıki parçalarına karşı samimî alâka göstermeğe başlamışlardır. Radyo çıkalıdan beri Amerika'nın musıki seviyesi mahsus bir surette yükselmiştir. Bu yolda en çok çalışanlardan biri dünyanın en büyük orkestra şeflerinden biri olan Stokowski'dir. Görülen müsbet neticeler Stokowski'yi o kadar alâkadar etmiştir ki radyo vasıtasile yüksek musıkiyi milyonlara keyfiyetinden çok birşey kaybetmeden tattırabilmek için geçen sene meşhur Philadelphia orkestrası şefliğinden çekilmiştir ve bütün zamanını radyo mühendislerile birlikte radyo ile musıkinin daha pürüzsüz ve şimdi kaybolan sesleri kaybetmeden yayılmasını temin edecek yenilikleri bulmaya hasretmiştir. Amerika'da bazı dram parçalarının radyo ile yayılması gitgide rağbet kazanmaktadır. Bir kere zevk uyandıktan sonra halk şüphesiz iyi bir dram seyretmek için tiyatroya gidecektir.

Bahçelerde, konser salonlarında dinlediğimiz her güzel ses radyo için aynı derecede elverişli değildir. Erkek seslerinde bariton, tenordan, contralto, sopranodan kulağa daha iyi geliyor. Biz ince sesli kadınları radyoya çıkarırken bu ciheti hatırda tutarsak faydalı olur.

Biz bu makalede, radyonun husule getirdiği psikolojik ve sosyal neticelere ve problemlere yalnız sathî bir bakışla baktık ve bunları yalnız sıralamakla iktifa ettik. Teknik itibarile ilerde bulunan Amerika'da radyo bugün öyle bir kuvvet haline gelmiştir ki orada radyo istasyonu işleten ve radyo işlerini yakından bilen bir zat radyo için « Amerikan halkının içtimaî problemlerini halledecek en büyük vasıtalardan biridir » demiştir.

Endüstrileşme temposu süratle ilerleyen memleketimizde biz mesafeleri hiçe indiren bu irişme vasıtasından lâyıkile istifade etmek yollarını bulmağa şimdiden meşur olarak başlayabiliriz. Bunun için de metodik ve devamlı araştırmalara ihtiyaç vardır.

MEDENÎ KANUNUMUZUN ANA VASIFLARI

Dr. MÜNİB HAYRİ ÜRGÜBLÜ

Napolyan'a zaferinizin en büyüğü hangisidir? diye sordukları zaman, İmparator, tereddütsüz kanunu medenîdir, diye cevap vermiştir. Bu bakımdan sadece yeni Medenî Kanunumuz bile Atatürk'ün namını Türk ve medeniyet tarihlerinde ölmez kılmağa kâfidir.

İnkilâb rejimimiz İsviçre medenî kanununu türk medenî kanunu olarak kabul etmekle öz yurdda yepyeni sosyal ve ekonomik varlıklar yaratmıştır. Bu varlıklar türk içtimaî bünyesinde önemli değişikliklerin yer etmesine âmil olmuştur. Bu değişikliklerin her biri bir müessese mahiyetinde hayatımıza karışmış bulunmukta, ona düzen vermektedir. Ulusal yaşayışımızı hayırkâr bir inkılâbcılığın lüzumlu neticeleriyle cihazlandıran bu müesseselerin mahiyetini kısaca olsun bilmenin her vatandaş için faydalı olacağına inandığım içindir ki Medenî kanunumuzun ana vasıflarını hülâsa ediyorum:

1 —İsviçre *Medenî* kanunu yaşı itibariyle genç bir kanundur. 1. 1. 1912 tarihinden itibaren tatbik edilmeğe başlanılan bu kanun asrımızın bağrında yaşattığı ihtiyaçları görmüş ve onlara tekabül eden tatmin edici hükümleri vazeylemiştir. Diğer eski kanunlar bu ihtiyaçlara cevap vermek için çırpınmaktadır. Meselâ Fransız *Medenî* kanunu çok eskidir; bu eskiliği dolayısile fransız içtimaî hayatının medenî ihtiyaçlarına olduğu gibi cevap vermekte aciz göstermektedir. Bu itibarladır ki ek kanunlarla, tefsirlerle bu boşlukları doldurmak mecburiyeti duyulmaktadır. Bilhassa Fransız Temyiz Mahkemesinin kudretli içtihadları kanunun boşluklarını doldurmakta cidden mühim ve bir hukukcu için ibretle ve iftihar duygulariyle incelemeğe değer roller ifa ediyor. Temyiz mahkemesinin bu yüksek içtihadları sayesindedir ki fransız *medenî* kanunu için şu dikkate şayan söz hukuk kitablarında bir vecize olarak yer bulmuştur: fransız *medenî* kanunu eski bir elbisedir, fakat bu eski elbise o kadar yeni parçalarla yamalıdır ki eski elbiseden bir parçacık bile göze çarpmıyor.

İsviçre yani *Türk Medenî* kanunu böyle yeni parçalarla tamir görmeğe muhtaç bir elbise vaziyetinde değildir. O yeni medenî hükümleri sarih olarak tesbit eden bir külliyattır.

II— Tüık *Medenî* kanunu içtimaî sınıf ayrılığını kabul etmemiştir. Kezalik cins farkı gözetmeksizin müsavat prensibini de vazetmiştir. Meselâ: Medenî kanunumuzun 439 uncu maddesiyle erkek ve kadın evlâdın

miras bakımından aynı derecede hak sahibi olduğunu ilân etmiştir. Medenî kanunumuzun kocayı aile birliğinin reisi olarak tanıması -madde 152- bu müsavat prensibine zaaf izafe etmez. Zira ulusların ve herhangi bir kurumun bir şefe ihtiyacı olduğu gibi aile hayatı da normal ve mazbut bir surette paydar olmak ve inkişaf edebilmek için başkanlığı kanunen de tanınan bir reise muhtaçtır.

Medeni kanunumuzun 263 üncü maddesi şu şekilde tedvin olunmuştur: « Evlilik mevcud iken ana baba velâyeti beraberce icra ederler. Anlaşamazlarsa babanın reyi muteber olur ». Bu maddedeki hükümle erkeğe fazla bir hak tanımış olmuyor mu ? Hayır. Zira ana ve baba arasındaki fikir ayrılıklarından dolayı çocuğun terbiyesinin, inkişafının müteessir olmaması icabeder. Bu itibarle vaziyeti cezri olarak karşılamak ve çocuğun mukadderatını keşmekeşlerden kat'î bir hükümle sıyırmak lâzımdır. Baba vazifesini ifa etmediği veya edemediği takdirde serbest de bırakılmış değildir.

III— Türk Medenî kanunu lâyık esaslar üzerine kurulmuştur. Çünkü rahibe *Meri*'nin mânalı olarak ifade ettiği gibi : « Din mukaddes tanıdığı şeyleri hakikat addeder. Fakat ilim ise hakikat olanları mukaddes tanır ». Medenî kanunumuzun 110 uncu maddesindeki şu hüküm laiklik vasfının bariz bir delilidir : « Evlenme kâğıdı ibraz edilmeden evlenmenin dinî merasimi yapılamaz. Bununla beraber evlenmenin tamamiyeti dinî merasimin icrasına mütevakkıftır ».

IV— Medeni kanunumuz insaniyet temayülünü hem de mebzul olarak sinesinde yaşatan bir müessesedir.

Çocuğun bedenî veya fikrî tekâmülü tehlikede bulunur veya çocuk mânen terkedilmiş bir halde kalırsa hâkim çocuğu bir aile nezdine veya bir müesseseye yerleştirebilir. Bu gibi tedbirlerin istilzam masraflar -ana ve baba veya çocuk tediyeden âciz iseler- devletçe ödenir -medenî kanun, madde: 273-

Medenî mevzuatımız vaki zarar ve ziyanlar dolayısiyle işçiyi değil sermayedarı mes'ul tutmuştur. Sermayedar ancak zararın vuku bulmaması için hal ve maslahatın icabettirdiği bütün dikkat ve itinada bulunduğunu ve yahut da dikkat ve itinada bulunmuş olsa bile zararın vukuuna mani olmıyacağını isbat eylediği takdirdedir ki mes'uliyetten kurtulabilirler. -Borçlar kanunu madde: 55- İşte bu hüküm fakiri himaye, malî vaziyeti daha müsaid olanı ise dikkat ve teyakkuzundaki ihmalinden dolayı mes'ul tutan bir esası vazetmiş oluyor.

Kezalik borçlar kanunumuzun 334 üncü maddesindeki şu hükümde tam mânasile insanî duygulardan ilham almıştır : « İş sahibi işçinin istirahati için mutad olan saat ve günlerde müsaade vermekle mükelleftir. İş sahibi

mukavelenin feshi ihbar olunduktan sonra başka bir iş araması için işçiye münasib bir zaman vermek mecburiyetindeir [1].

V— Türk Medenî kanunu ferdiyetcidir. Her ferd kanuna, ahlâka ve âmme intizamına muhalif olmamak şartiyle dilediği mukaveleyi akd et - mekte serbesttir. Kezalik bir şeye malik olan kimse o şeyde dilediği gibi tasarruf etmek hakkını haizdir. Fakat bu ferdiyetci vasıf dolayısiyle içti - maî tesanüd prensibinin Medenî kanunumuz tarafından ihmâl edilmiş olduğunu asla telâkki etmemek gerektir. Karı ve kocanın birbirlerine sada - kat ve müzaheret etmekle mükellef bulundukları Medenî kanunumuzun 151 inci maddesinde sarahatle tesbit edilmiştir. Esasen ruslar müstesna olmak üzere diğer devletler mevzuatı ferdiyet esasını kabul etmiştir.

VI— Medenî kanunumuz hâkimlere geniş takdir hakkı vermiştir. Zira bir kanunun türlü hâdiseleri derpiş etmesi ve bunlar için de ayrı ayrı hükümler vazeylemesi kabil değildir. Bu itibarla medenî kanunumuz pren - sipler hakkında hükümler koymuş teferruatın hallini hâkimin takdirine bırakmıştır. Meselâ hâkim hususî halleri göz önünde tutarak cismanî za - rara uğrayan kimseye manevî zarar namiyle bir tazminat verilmesine karar verebilir -Borçlar kanunu madde 47- . Fakat mevzuubahs hususî hallerin mevcud olup olmadığını hâkim takdir edecektir. İşte bu takdir salâhiyeti hâkimin kanun müvacehesindeki rolüne büyük bir ehemmiyet vermekte - dir. Türk Medenî kanunu bu hususta daha ileri gitmiş ve bazı ahvalde hâkime kanun vazıı salâhiyetini dahi tanımıştır. Filhakika Medenî kanunumuzun birinci maddesinde tesbit edildiği gibi hakkında kanunî bir hüküm bulunmıyan bir meselede hâkim örfü adete göre, örfü adet dahi yoksa kendisi kanun vazıı olsaydı bu meseleye dair nasıl bir kaide vazedecek idiyse ona göre hükmeder. Alman *Medenî* kanununun ise teferruatla da meşgul olduğunu görüyoruz.

VII— Türk Medenî kanunu ahlaka önemli bir mevki vermiş, manevî varlıkları daima yüce tutmuştur. Bilhassa kanunun aile hukuku faslı ah - laka ehemmiyet veren hükümlerle doludur. Aile birliğinin kurulması dolayısile karı ve kocanın bu kurumun saadetini birlikte temin etmekle manen mükellef bulundukları ve dolayısile de karşılıklı olarak sadakat göstermeleri esas kabul edilmiştir. Sadakat vecibesinin menbaı ahlaktır. Bu ahlakî borç müeyyidesiz bırakılmış değildir. Kanaatime göre sadakat vecibesinde kusur eden taraf eşine boşanmayı istemek hakkını vermiş demektir. Ev reisinin kendisile birlikte yaşayanların eşyasını kendi eşyasına karşı göstereceği ihtimam ile muhafaza ve emniyet altında bulundurmakla kendisini borçlu addetmesi esasının vazedilmesi ahlakî hareket etmek lüzumunun tebarüz ettirilmiş olması demektir.

[1] 3008 sayılı iş kanunumuzda bu insani esaslar dolayisile tetkik edilmeğe hususta vazetmiş bulunduğu medenî ve değer bir vasıftadır.

Bilhassa mahkemeler ahlakın korunması ve daima yüksekte tutulması hususunda kıskanç bir itina da göstermektedir. Ezcümle İsviçre'de dikkate çok şayan bir dâva cereyan etmiştir. Genç bir erkek namuslu bir kızla arkadaşlık etmektedir, birlikte geziyorlar, Sinemaya gidiyorlar, balolarda beraberce görünüyorlar, velhasıl daimî bir refakat halindedirler. Aradaki münasebet bu vaziyette iken genç erkek, kızı ciddî bir sebep yok iken bırakıyor. Kız: « nişanlı vaziyetinde idik, ciddî bir sebep yok iken bu vaziyet bozulmuştur. Manevî tazminat isterim » diyor. Mahkeme de şu mucib sebeble bu dileğe hak veriyor : Vakıa dâvadaki taraflar arasında resmen nişanlanma akd edilmemiştir, yüzük teati olunmamıştır, ve hattâ nişanlanma vaziyeti telâkki bile edilmemiş ve bu mevzu üzerinde de hiçbir fikir ileri atılmamıştır. Fakat dâvacı kız muhitinde çok namuslu bir intiba bırakmıştır. Erkeğin bunu böylece bilmemesine imkân yoktur. Bildiği halde kızla mütemadiyen dolaşması muhitleri üzerinde nişanlandıkları hakkında bir intiba hasıl etmiştir. Zira namuslu bir kızın aksi takdirde bir erkekle bu derecede sık bir münasebet tesis etmesi mantıkan kabil değildir. Muhitin telâkkisine yer veren mahkeme başka bir beyyine aramak lüzumunu duymamış ve nişanlılığı bir vakıa olarak sabit addederek erkeği manevî tazminat itasına mahkûm eylemiştir. Herkesin haklarını kullanmakta ve borçlarını ifada hüsnüniyet kaidelerine riayetle mükellef olması vecibesi de ahlaka ehemmiyet veren bir kaidedir.

VIII— Türk Medenî kanununun en mühim bir vasfı da toprağı, araziyi tedavül eden bir servet, menkul bir kıymet haline ifrağ etmiş bulunmasıdır. Bu vasfın iktisadiyat bakımından ehemmiyeti açıktır. Bilhassa devletin toprak kanununa büyük önem verdiği şu günlerde, bu esasın ehemmiyeti daha mânalı bir çehre arzetmektedir.

Eski ahkâmımızda gayri menkul rehni tekerrür edemezdi. Birinci mürtehin tekerrüre razı olursa kendi lehindeki rehin sukut ederdi, razı olmazsa bu takdirde ikinci mürtehin lehine yapılan rehin hükümsüz olurdu. Yeni Medenî kanunumuzda vaziyet böyle değildir. Bir gayri menkul müteaddit kimselere rehin edilerek müteaddit defalar para bulmak hususunda teminat ve âmil olabilir. Yalnız gayri menkul evvel birinci derecedki mürtehinin hakkını temin eder. O tatmin edildikten sonradır ki diğer derecedeki mürtehinler sırasiyle haklarından istifade ederler. İkinci derecedeki mürtehin rehin edilen gayri menkulün ehemmiyetini ve rehin eden malikin diğer bir suretle birinci mürtehine karşı vadesi yaklaşmış olan borcunu ödeyebileceğini göz önünde tutarak ikinci derecede rehin hakkına sahib olmakta bir beis görmiyebilir. Çünkü bu suretle de rehin ne de olsa bir teminattır. Bu imkân ve rehinenin tekerrür kabiliyetinden ötürü de gayri menkul mütedavül bir kıymet haline getirilmiş olur.

AMATÖRLER SAHNESİ

NUREDDİN SEVİN

Halkevlerinin en verimli ve yararlı şubelerinden biri olan temsil şubelerinin çalışmasındaki müşterek esaslara riayet edebilmeleri ve amatör sahnelerindeki yetişme ve gelişmeye dair başka memleketlerin, tecrübelerinden faydalanabilmeleri için, Ülkü sütunlarında bundan sonra bu mevzua sık sık yer verilecektir. Neşredilen bu makale, bu yolda çalışmayı deruhte eden bir arkadaşın başlangıç yazısıdır.

İnsan kudretlerinin en esaslısı, muhtelif sahalarda kendini gösteren ifade kudretidir. Bu kudret, beşer tarihinde olduğu gibi çocuk hayatında da herşeyden evvel dramatik bir tezahür halinde göze çarpar. İptidai insan da, tıpkı bir çocuk gibi, lisan vasıtasından mahrum olduğu ilk çağlarından itibaren ifadeye başlamış gözünü, yüzünü, kaşlarını, ellerini, hareket edebilen bütün uzuvlarını birer ifade vasıtası haline getirmiştir. Çocuk dünyaya geldiği andan itibaren sesile, bakışile, yüzünün hareketlerile istediğini, istemediğini ifade çarelerini insiyaki: instinctive bir yoldan bulmuştur. Bu itibarla, içindekini dışarıya vermek, yani anlatmak ihtiyacı anlamak ihtiyacından daha evvel baş göstermiş, bunun için insan şayird olmadan aktör olmak mecburiyetinde kalmıştır.

Karanlık bir âlemden bu muamma hayatına ilk düştüğü andan itibaren içini dökmeye çare arıyan insan, işte hep duygularını duyurmak yolunu aramış ve bunu araya araya ömür tüketmiş, belki istediği kadar ifade imkânını hiçbir vasıta ile bulamamıştır. Lisan, mimik, ses, şiir, musıki, heykel, resim hiçbir veçhile ona duygularını duyuracak tam bir vasıta olamamış, daima istediğini ifade edememek aczi içinde çırpınıp durmuştur.

İnsan zekâsının bir icadı olan lisan ifade vasıtasının belki en karışık bir nümunesidir. Bu vasıtaya kadar beşerin çocukluk ve iptidailik devrindeki vasıtaları, mimik ve entonasion halinde tecelli etmiştir. Kelimeleri mahdut olan vahşi adamla cahil bir dağlının konuşmalarına dikkat edecek olursak, jestlerle ses ve entonasion dalgalarının keskinliğini farkederiz; onlar adetâ kelimelerle değil yükselen, alçalan birtakım seslerle konuşurlar, kelimelerin sonlarını acaip uzatırlar. Buna mukabil mütekâmil bir adamın hissiyatı da ifade vasıtası olan lisani gibi geniştir, cümlelerindeki entonasion dalgaları da çok mütenevvi fakat kulakları tırmalamıyacak yumuşak bir ahenge tâbidir. Jestler de tekâmül nisbetinde hafif ve mütenevvi -

dir. Halbuki iptidaî insanların jestleri de musıkileri gibi çok mahdut fakat keskindir.

İptidaî adamın elinde entonasion birinci derecede bir ifade vasıtasıdır. Mütekâmil adam için bu, sözlerin tesirini artıran güzel ve kıymetli bir cilâdır. Bundan dolayıdır ki birincilerin elinde iptidaî bir silâh gibi kaba saba bir sertlikle göze çarpan bu vasıta ikincilerde merasim kılıcı gibi bir zarafet lâzimesidir.

Şu halde entonasion, yükselen, alçalan ses dalgası mütekâmil insanın dilinde çok mütennevi bir tecelli arzeder. Hattâ diyebiliriz ki bir kelime, o kelimeyi söyliyen aynı adamın ağzından muhtelif zamanlarda muhtelif ifadelerle çıkar. Bu dramatik vaziyetin icabına tâbidir. Meselâ *evet* kelimesini ele alalım: « Anneniz evde mi ? » sualine memnuniyetle cevap verdiğimiz zaman « evet ! » deriz. Seslerimizde tehalük ahengi vardır. Herhangi birşeye istemiyerek verdiğimiz « evet » cevabında mânası kapalı bir ifade vardır. Kızgın bir zamanımızda söylediğimiz zaman adetâ « istemiyorum » dermiş gibi bi mâna vardır. Birşeyi hiç tahmin etmediğimiz bir tarzda anlatan kimseye karşı hayretle « evet » deriz. « Bu mektubu siz mi yazdınız? » sualine « elbette » mânasını teyid edici « evet » le mukabele ederiz. Dramatik vaziyetlere göre entonasion tahavvülleri bir kelime üzerinde müteaddit etüd nümuneleri gösterebilir. Ve bu misallerin yüzlercesini getirmek kabildir.

Bunun gibi el, kol hareketlerinin hususiyetleri, mimik, ve bakışların mânaları uzun uzadıya tetkik ve mümareseye lâyik şeylerdir. Bu itibarla sahne faaliyetlerine başlarken mektep muallimi gibi, herhangi bir amatör grubuna nezaret eden bir rejisör de bu noktalar üzerinde israr etmelidir. Çocuklara olduğu kadar, bir aktörün öğrenmesi lâzımgelen mühim noktaları tetkik etmeden herhangi mühim bir eseri, istidat ve hevesten başka hiçbir hazırlığı olmıyan kimselere ezberletip, bütün faaliyeti süflörün üstüne yükletmekten hayır gelmez, hattâ bu belki cinayet olur. Çünkü perdenin açıldığı andan kapanma zamanına kadar içinde oynadığı dekorundan havasına, makiyajına, bütün bunların rengine kadar herşeyi bir ifade vasıtası olan bu vasıtaları eyice tetkik etmiye alışmazsa herkesi uyutur ve eser lâyik olduğu muvaffakiyete eremez.

İşte bu ilk ve lüzumlu faaliyetlerin nelerden ibaret olabileceğini ve amatörlere bunları sırasile sıkmadan öğretmek için ne gibi yollardan gidileceğini gösterebilmek maksadile bu eseri yazmıya başladım, eğer Halkevlerinin değerli faaliyetleri arasında bana verilen bu vazifeyi hakkile başarabilirsem ne mutlu.

İbni Sina İhtifali

Türk Tarihi Tetkik ve Araştırma Cemiyetinin; büyük türk hekim ve filozofu İbni Sina'nın ölümünün 900 üncü yıldönümü münasebetile hazırladığı ihtifal, 21 haziran 1937 pazartesi günü, Üniversite konferans salonunda büyük bir merasimle yapılmıştır. Merasimde İstanbul'daki mebuslar, Üniversite profesör ve doçentleri, lise ve orta mekteplerdeki muallimlerin mühim bir kısmı ve Üniversite gençliği hazır bulunmuştur.

Bu münasebetle Türk Tarih Cemiyetinin, Türk gençliğine yaptırmış olduğu, büyük âlime aid bir tablo, konferans kürsüsünün arkasına, gene bir Türk sanatkârının büyük âlime aid bir tablo, konferans kürsüsünün ön tarafına konulmuştur.

Merasime saat 14 de Türk Tarih Cemiyeti reisi Hasan Cemil'in açılış nutkile başlanmıştır:

« — Büyük Türk âlimi İbni Sina-nın ölümünün 900 üncü yıldönümü törenini Türk Tarih Kurumu adına açıyorum.

İbni Sina, yalnız Türk ve İslâm âlemine değil, bütün cihan ilim âlemine şeref vermiş bir Türk dâhisidir. Ortakurunda garb müesseseleri kültür hayatında karanlık bir devir yaşarken şark, Harezmi, Farabî, İbni Sina ve Biruni gibi büyük türk âlimlerinin feyizli tesirleri altında canlı ve ileri bir ilmî hayata sahne olmuştu. Riyaziyat, felsefe, tıb, tabiiyat, dil velhasıl bütün ilim gruplarına şamil olan bu ilim hareketini canlandıran ve çoğu Türk ırkına mensub olan âlimlerin eserleri garb dillerine tercüme edilince garbda da ilmi bir rönesans başladı. Bilhassa, 900 üncü yıldönümünü kutladığımız İbni Sina'nın, tıbba aid eserleri XII inci asırda garbda yeni kurulmağa başlayan Tıb Fakültesinde altı asır tedrisatın mihverini ve en önemli tetkik mevzuları-nı teşkil etti. Böylece İbni Sina, Şark-ta nasıl asırlarca müddet *Şeyhürreis*

diye tanınmışsa, Garb ilim âleminde de *Prince des Médecins* unvanına haklı olarak nail oldu. »

Hasan Cemil'den sonra Üniversite ordinaryüs profesörü ve Sivas saylavı Şemseddin Günaltay, İbni Sina'nın hayatı, milliyeti ve kültürü hakkında kıymetli ve ilmî tezini okumuştur. Profesör Şemseddin, İbni Sina'nın 980 senesinde Buhara'da doğduğunu, Sina oğlu Abdullah adında olan ba - basının, aslen Belh'li olduğunu ve o sıralarda Maveraünnehr'e hâkim olan Şaman oğullarından ikinci Nuh zamanında Buhra'ya gelip yerleştiğini, bilâhare Afşine nahiyesinden Yıldız isminde bir kadınla evlendiğini, İbni Sina'nın, bu izdivacın mahsulü oldu - ğunu ve bu yüzden bazı müelliflerin haksız olarak İbni Sina'nın türklü - ğünden şüpheye düştüklerini beyan ettikten sonra bu şüpheyi izale ettir - mek için birçok Garb ve Şark eserle - rinden misaller göstermiş, Ortazamanlarda eserlerini lâtince yazan Anglo Sakson, Cermen ve İskandinav ırklarına mensub âlimlerin, nasıl ırkan lâtin sayılması doğru değilse, 10 uncu asır müslüman dünyasında islâmların müşterek din ve kültür dili olan arabca ile eserlerini yazan Farabî, Biruni ve İbni Sina'nın da tükten gayri bir ırka mensub sayılmasının doğru olamıyacağını tebarüz ettirmiştir.

Bundan sonra profesör, İbni Sina. nın yaşadığı devirde türkler arasında kullanılan diller hakkında izahat ve - rerek, İbni Sina'nın farsca olarak bir iki risale yazmasının, milliyetini ta - yin için bir esas olamıyacağını söy - lemiştir.

Onun yaşadığı mıntakanın tarihten evvelki devirlerden itibaren Ortaas - yalı türklerle meskûn olduğunu vesikalara istinaden anlatmış ve Hind, Çin, Bizans eserlerinden çıkardığı misallerle, bu havalinin otoktom halkı - nın türkler olduğunu işaret etmiştir.

Bundan sonra onun kültür ve ehemmiyetini söyliyerek, İbni Sina'nın mensub olduğu aşiret ve halk kütle- lerinin islâmiyetten evvel kullandık - ları kelimelerden de birçok misaller getirmek suretile büyük âlimin mil - liyetini tesbit ettikten sonra kültü - rüne geçmiştir.

Hatib, İbni Sina'nın siyasi hayat - taki faaliyetine temas etmiş, bu esnada da daima ilimle meşgul olduğunu, iktidar mevkiinde iken düşmanların - dan intikam almak hislerine kapılmadığını ilâve etmiştir.

Pr. Şemseddin'den sonra İstanbul saylavı doktor Neşet Ömer kürsüye gelerek İbni Sina'nın tıbbî doktrin - leri hakkındaki nutkunu okumuştur.

Doktor Neşet Ömer'den sonra profesör Âkil Muhtar, « İbni Sina'nın tıbbına bir bakış » ismi altındaki nutkunda İbni Sina'nın tıbbî eserlerinin, bilhassa *Kanun*'unun, 16 ıncı asrın sonuna kadar tekmil şark ve garb tıb tedrisatında hâkim bir mevki tuttuğunu ve tababetin, bu eserin yardımile ilerlemiş olduğunu, bazı müelliflerin, İbni Sina'nın kendisinden evvel gelmiş olanların ortaya koymuş oldukları malûmatı toplıyarak güzel bir şekilde ifade ettiği hakkındaki sözlerine bakıldığı takdirde İbni Sina için bir memba değil, fakat kıymetli bir ha - zine denilebileceğini söyledi.

Akil Muhtar'dan sonra söz söyliyen Louvain Üniversitesi profesörü doktor Tricot Royer de, İbni Sina'nın Avrupa tıb tedrisatına tesiratı hakkındaki tezini okumuş ve 1935 senesinde Madrid'de aktedilen tıb kongresinde bu tesirlerin şümullü bir surette tebarüz ettirildiğini beyan etmiştir.

Doktor Tricot Royer'den sonra ihtifale yarım saatlik bir ara verilmiştir. Bu müddet esnasında hazırun büyük hekim tarafından yazılmış ve iki odayı dolduran eserleri gözden geçirmişler, yarım saat sonra ihtifale devam edilerek diğer hatibler tezlerini okumuşlardır.

Evvelâ beynelmilel tıb tarihi cemiyeti reisi profesör doktor Gomain, İbni Sina'nın garb tıbbına hizmetleri ve tercüme edilen eserleri hakkındaki nutkunu okumuştur. Ecnebi âlim bu nutkunda İbni Sina'nın tıb dünyasına uzun müddet hocalık ettiğini kaydettikten sonra garb dillerine tercüme edilen eserlerinin isimlerini saymıştır.

Doktor V. Bomain'den sonra ordinaryüs profesör İsmail Hakkı İzmirli, İbni Sina felsefesi hakkındaki nutkunu söylemiştir.

İsmail Hakkı'dan sonra da doktor Perihan Çambel, İbni Sina'yı, kadın ve çocuk hastalıkları ve sureti tedavisi; Rasadhane Müdürü profesör Fatin Gökmen, riyaziye ve hey'et cephesinden tetkik eylemişlerdir.

Saat 19 da ihtifale nihayet verilmiştir.

Birçok ecnebi profesör ve âlimler İbni Sina ihtifalinden dolayı telgraflarla Türk Tarihi Cemiyetini tebrik etmişlerdir.

Ankara Halkevinde

İbni Sina için 25 haziran 1937 cuma günü saat 17,30 da, Ankara Halkevi salonunda Dil, Tarih ve Edebiyat komitesi tarafından bir ihtifal yapılmıştır. İhtifal, Kurum Başkanı Enver Behnan Şapolyo tarafından açılmış, İbni Sina'nın hayatı hakkında izahat verdikten sonra, Hamdi Aksel büyük filozofun felsefesinin ana hatlarını, anlatmış, Saffet Engin, hayat ve felsefesinden bahsetmiş ve islâm medeniyetinin bir Türk medeniyeti olduğunu, türklerin büyük dâhilerinin orijinal tesirlerinin yalnız şarka inhisar etmeyip,garb irfan ve kültürüne Endülüs yolundan ve Haçlı seferlerile derin tesirler bıraktığını anlatmıştır. Bundan sonra İshak Refet, İbni Sina'nın arabca ve acemce şiirlerini türkçeye çevirerek okumuş ve saat 19 da ihtifale nihayet verilmiştir.

İbni Sina Hakkında Neşredilen Bir Eser

Büyük Türk filozofu ve tıb üstadı İbni Sina'nın, şahsiyeti ve eserleri hakkında gayet özlü tetkikleri havi olan bu eser. *Türk Tarih Kurumu Yayınlarının* VII nci serisinin birinci sayısıdır. İbni Sina'nın, 900 üncü yıldönümünü kutlulamak üzere neşredilmiştir.

Bu muazzam kitabın, bir muazzam kısmı da seksen sahife tutan bibliyoğrafyadır. Burada Osman Ergin, İbni Sina'nın, İstanbul kütübhanelerindeki eserlerini, onların şerhlerini, haşiyelerini ve İbni Sina'ya aid yazılan, basılan ve tercüme edilen eserleri sıralanmakta, bize sonsuz bir sâyle vücude gelen çok değerli bir bibliyoğrafya hediye etmektedir;

Kitabın sonunda birçok resim de vardır.

Bursa Tarihi Araştırıcılarından M. Şemşeddin Ulusoy

İstanbul'da 9 teşrinevvel 1936 cuma günü vefat eden Mehmed Şemsiddin Ulusoy, Bursa'nın yetiştirdiği değerli şahsiyetlerdendir. Şemsiddin efendi'yi eserleri itibarile *Güldestei Riyazı İrfan* sahibi İsmail Beliğ efendi ile Bursa tarihini yazmış olan Baldırzâde Mehmed Selis ve Bursa vefiyatını kaydetmiş bulunan Ganizâde Abdüllâtif efendilerden daha üstün sayabiliriz.

Öldüğü zaman tam 70 yaşında bulunuyordu. Tab'an nâzik, çalışkan ve halûk aynı zamanda fevkalâde intizamperver bir zattı. Ölümünden bir gün evvel Topkapı'da Guraba Hastanesi karşısında misafir olarak bulunduğu bir evde ziyaretine gitmiştik. Bu ölüme yaklaşmış zatın hayatta son bir hatırası olmak üzere fotoğrafını almak arzu etmiştim. Müsaadelerini rica ettim. Oğlu Öğretmen Fahamettin babasının yanına oturunca yarı ölü bir halde bulunan bu ihtiyar :

— Oğlum Fahamettin; saçımı, sakalımı eyice tara, fotoğrafım güzel çıksın; diye birkaç defa söylemişti..

Bu hal ve bu manzara Bay İbnil emin Mahmud Kemal ile birlikte hem dikkatimizi mucib olmuş hem de garibimize gitmişti. Kendisi uzunca boylu, aksakallı, açık alınlı, terbiyeli zarif bir zatt.

Şemsiddin Ulusoy'un yazdığı *Gül-zar-ı Mısri* adındaki esere göre 1867-1283 tarihinde Bursa'da doğmuştur. Pederinin İzmir'de bulunması hasebile çocukluğu İzmir'de geçmiştir. Bir müddet sonra Bursa'ya dönmüşler ve bu suretle merhum Rüşdiye tahsilini Bursa'da bitirmişlerdir. Tahsili hususî mahiyette olup Şeyh Vahyi Efendi'den akaid ve tasavvuf okumuş ve boş vakitlerinde de kendisini tamamile ilme vakfetmiştir. 1305 tarihinde pederinin vefatı üzerine Bursada Mısırî Dergâhı Şeyhi ve Pınarbaşı'ndaki İzzeddin Bey Camiinin hatibi olmuştur. Bu son vazifeyi elli yıl fasılasız olarak yapmıştır.

Bir müddet Bursa'da nüfus ve vergi kalemlerinde çalışmıştır. Bundan başka birçok komisyon ve cemiyetlerde değerli hizmetlerde bulunmuştur.

Şemsiddin Ulusoy'un en büyük eseri Bursa tarihi için hayatının sonuna kadar durmadan, dinlenmeden çalışarak meydana getirdiği *Bursa Tarihi*'dir. Kendisi bu itibarla Bursa Halkevi tarih, dil ve edebiyat şubesinde fâal bir üye olarak çalışmıştır.

Eserlerinden *Yadigârı Şemsi* müstesna olmak üzere hepsi gayri matbudur. Başlıca eserleri şunlardır :

1 — *Hamsei İbrar-ı Şemsi* (Mevlûdi nebevî, Mirâç, Mevlûdi-Ali, Mevlûdi Fatma, Mevlûdi-Hüseyin'den ibarettir).

2 — *Gülzar-ı Mısr-i* — *Yadigâr-ı Mısır-i*. Bu üç kısımdan ibarettir :

A — *Gülzar-ı Mısr-i*. Hazreti Mısrî Niyazi'den bahistir.

B — *Yadigâr-ı Şemsi.* Bursa'daki tekyelerin yapıldığı tarihden tekye - lerin lağvına kadar gelip geçmiş şeyhlerin tercemei hallerinden bahisdir ki bu eserin yarısı Halim Paşa'nın Bursa valiliği zamanında Paşa'nın yardımile tabedilmiştir.

C — *Yadigâr-ı Şemsi*'nin ikinci kıs. mı. Bu kısım tekyesi olmıyan şeyh - lerle Beliğ'in *Güldeste*'sine geçmeyen âlim ve şairlerin ve bazı Bursa eşra - fının tercemei hallerinden bahseder.

3 — *Ezhar-ı Şemsi.* Bursalı ve Bur. sa'ya mensup şairlerin tercemei hal - lerini gösterir.

4 — *Miyâr-ı Şemsi.* Okuduğu tarih kitaplarındaki yanlışları tashih eden bir eserdir. Bu kitabın bir kısmı Bursa'da çıkan « Yeni Fikir » gazetesinde basılmıştır.

5 — *Eş'ar-ı Şemsi.* Mecmuayi eş' - ardır.

6 — *İtimar-ı Şemsi.* Bursa'daki Ulu Cami içindeki yazıların tarihçesini hâvidir.

7 — *İhtiyar-ı Şemsi.* Eski şairler - den beğendiği şiirleri toplayarak vücuda getirdiği bir esedir.

8 — *Karar-ı Şemsi.* Bursa mezarlıklarındaki meşahirin isimleri ve hangı kitaplarda tercemei halleri olduğunu. melfenleri belli olup olmadıklarını gösteren mühim bir eserdir.

9 — *İhtar-ı Şemsi.* Eski devirlerle yeni devrin feyzini mukayese eden bir eserdir.

10 — *Iztırar-ı Şemsi.* İçtimaî hayatımızı ve içtimaî hayatımızdaki noksanları gösteren bir eserdir. Bursa'da Yeni Fikir gazetesinde (Agababa) namı müstearile neşredilmiştir.

11 — *Dildar-ı Şemsi.* Seyahat not - larından ibarettir.

12 — *Medar-ı Şemsi.* Bursa cami ve kitabeleri hakkındadır.

13 — *Devvar-ı Şemsi.* Bursa medreseleri hakkında bir eserdir.

14 — *İntizar-ı Şemsi.* Bursa'ya aid hurafe, ve batıl itikadlardan bahseder.

15 — *Misbar-ı Şemsi.* Bazı zevat için söylediği vefat tarihlerile doğum, ve inşaat için söylediği manzumelerden ibarettir.

16 — *Gamhar-ı Şemsi.* Bursa'ya aid hikâye ve fıkralardan ibarettir.

17 — *Diyar-ı Şemsi.* Bursa tarihine aid sekizyüz sayfadan ibaret büyük ve bütün bir ömrün mahsulü bir eserdir. Bu başlıca eserleri için - de en mühimmi *Diyar-ı Şemsi* ve *Karar-ı Şemsi* adındaki eserlerdir. *Diyar-ı Şemsi* adlı eserini ufak bir tadilâtla bastırmak yalnız Bursa için de. ğil bütün memleket nam ve hesabına çok mühim bir iş olacaktır.

Hatırımda kaldığına göre bir za - manlar Kültür Bakanlığı bu eserle ilgilenmiş sonra her nedense eser geri gönderilmiştir. Merhumun eseri bu. gün için bile Bursa hakkında en iyi malûmatı veren bir kitaptır. Kendi kendine ve hiçbir taraftan himmet görmiyerek elli sene bir eser üzerinde çalışan bu sessiz ve mütevazı adamın ölümü, memleket hesabına hele Bursalılar için bir kayıptır. -Vasiyeti mucibince- kendisi İstanbul'da Mer - kez Efendi Kabristanında Mısr-iî Ni. yazî'nin kardeşi Şeyh Ahmed Efen - dinin yanıbaşında medfundur.

Mezarını yaptırmak Bursalılar ve Bursa halkevi için kadrüşinaslık olur.

Hikmet Turhan Dağlıoğlu

HALKEVLERİNDE GÖZE ÇARPAN ÇALIŞMALAR VE BELİREN DEĞERLER

Halkevleri Heyecan ve Hamle Evleri

Halkevleri gün geçtikçe memleket bünyesinde daha esaslı bir yer almakta, daha çok içe sinmekte, empoze edilen değil benimsenen bir müessese olarak belirmektedir. Halkevleri olmasaydı kimbilir ne çok genç kabiliyet, enerjisini harcamak için ne boş, ne âvare çabalamalarda bulunacak; ne kıymetler heder olup gidecekti.

Bize artık hepimizin düşünmeye başladığı ve herkesin aklında yer etmeye yüz tutan bu hakikî hükümleri tekrarlatan sebep; bugünler içinde haber aldığımız muhtelif yurd köşelerinde beş on değerli, varlıklı ve verimli halkevleri gösterisidir :

Halkevleri olmadığı zamanlar, meselâ « Muş » da bulunan bir aydının yapacağı şey, gündelik vazifesinin haricinde, iyi kötü, neticesiz ve iştiraksiz birkaç çabalamadan sonra, oradan alınacağı günü beklemek, daha kalabalık ve hareketli yerlerde geçecek müstakbel hayatının hülyalarına dalmak olacakken; şimdi, halkevinde, diğer aydın, uyanık ve ülkülü arkadaşlarile birlikte, onlardan şevk alarak ve onlara hız vererek, bir müşterek ve esaslı çalışmaya geçmek, halkevinin hertürlü temayül ve istidat için faaliyet imkânları veren millî ve insanî havasında daima hizmete hazır, daima hizmete koşar olmaktır :

Boş Saatlerin Usaresi

Muş Kültür Direktöründen aldığımız bir mektup, bize oradaki ülkü arkadaşlarımızın nasıl canla başla çalıştıklarını, ancak tenbel ve gevşek insanlara dudak büktürecek eğreti imkânsızlıkları nasıl bertaraf edebildiklerini göstererek bu mukaddimeyi bir çırpıda yazmak hevesini kazandırdı. Muhitlerinde, eski tâbirle « boş » saatlerin altmışar taneli birer salkım üzüm gibi usaresini alabilmek için, güzel bir kütüphane hazırlamak üzere duydukları hevesin ateşini, Ankara'ya ve Ankara caddesine kadar sirayet ettirebilerek, yazdıkları mektuplarla değerli teberrülar temin eden bu arkadaşlar, şimdi o yurd köşesinde 1250 kitaplık bir kütüphane kurmuş bulunmaktadırlar. Akşamın muayyen bir saatinde Muş çarşısından geçenler, tezgâhlarının başında yer almış dükkâncılardan bir çoğunun bazı kâğıdlar üstünde dalmış olduğunu göreceklerdir; gündelik hesablarını kapatıyorlar sanmayınız; halkevinin dağıttığı ajansları gözden geçiriyorlar, dünya ve memleket hesabları üzerine eğiliyorlardır. Uzak şarkın bir çarşısında, Atatürk'ün resmi etrafına toplanan

bir kalabalığı görür gibi olarak « ne hoş şeymiş Kâğıtta çarşısında türk olması » mısraını söyliyen bir şairimizin kapıldığı aynı içli ve mağrur şevkle söyliyemez miyiz :

« Ne hoş şeymiş Muş çarşısında halkevli olması ! »

Dolu, Verimli, Şevkli Pazarlar

Kayseri'de Halkevi için haftanın belki en mânalı ve dolu günü, işsiz ve idealsiz ruhlar için sadece bir katdaha gevşeme ve dinlenme günü olan, pazardır; pazarını ruh bakımından tam bir rükûdet, vücut bakımından tam ve sistemli bir dinlenme günü bile yapamadan sıkıntılı ve maksatsız geçiren, üstelik bir de aydın ve uyanık geçinen insanlar varsa Kayseri halkevlilerinin geçirdikleri dolu, verimli ve şevkli pazar saatlerini düşünerek utansalar yeridir. Kayseri halkevlileri, kadın erkek, yaşlı genç, âmir memur bir arada, ülkü yollarında aynı hızla ve şuurla yürümenin şevkile, hem bir toplu spor gezisi, hem derli toplu bir köy tetkiki yapmış olmak için, her pazar bir köye yollanmakta ve oralarda köylüye hiç yük olmadan, köye neşe ve devâ götürmüş olarak, köylülerin içine sokulmakta ve köy meydanlarında birer içten bayram havası yaratabilmektedirler. Köyün ne meselesi, ne derdi varsa üzerinde duran, şehire kafasında haftanın ilk çalışma saati için muhakkak halledilmesine azmedilmiş köy meselelerile dönen bu ülkülü ve salâhiyetli halkevi kalabalığına, gözlerimiz dolu ve göğsümüz gergin, hiç olmazsa hayâlen katışmış olmak için, bu sefer bize gezinin sonuçlarını, madde madde, sarih ve gösterişsiz sunan raporu tekrer tekrar okuyabiliriz :

Trabzon Halkevinde Bir Toplantı

Herhangi bir sevinçle coşan, herhangi bir heyecanla sarsılan herhangi şehrin en iyi neşe ve şükran ifadesi, halkevi tavanı altından geliyor. Meselâ bu son haftalar içinde Trabzon'un kendisine, kafasında dâvalar ve meselelerle gelen, yüzünde gülümsemeler ve güvenmelerle dönen en büyüğe duyduğu eşsiz sevgiyi, bu yolculuğun getirdiği eşsiz şevki, bu yolcunun verdiği eşsiz hızı, hakkile belirten, söze ve yazıya en iyi şekilde emanet edebilen gösteri, halkevindeki bir toplantı oldu. Bununla tekrar anlamış olduk ki: herhangi bir Türk şehri, ancak halkevinde tam dile gelmiş olmakta, ancak halkevinde kalbini ve kafasını tam açabilmekte ve dökebilmektedir. Bu kadar kutsâl ve geniş bir mahiyet almakta olan halkevlerinin yararlı üyesi olmak, gün geçtikçe, eşine zor rastlanır bir mazhariyet olmaktadır.

Hâmid Toplantıları: Millî Kadirşinaslık ve Şuur

Yer yer, bu güzel ve verimli gösterilerden başka, halkevlerinden geçen haftalar içinde bize kadar gelen veya matbuata aksetmiş olan haberlerin en önemlilerini ve bir tek başlık altında toplanabilenlerini Hâmid toplantıları teşkil ediyor. Hâmid'i anlatmak ve tanıtmak vesilesile sanatın cemiyet üzerindeki mühim ve aziz te-

sirini tebarüz ettiren, milliyet mefhumunun sanat çerçevesi içinde açık ve telkinci yer alışını belirten konfransların ve tetkiklerin halkevleri mecmualarında yer aldıklarını görerek seviniyoruz. Birçok halkevlerinin eski, şarklı, mübalâğacı ve maksadsız gösterilerin yeniden meydan almasına pek müsaid olan böyle bir mevzu karşısında dahi ölçülü, derli toplu ve bir kelime ile : garblı olabilişleri ümidimizi yeniden arttırıyor; puta değil, esere tapmakta olduğumuzu bir daha belirten bu emarelere bütün halkevleri imrenmelidir. Burdur Halkevinin methi bize kadar gelen Hâmid gecesini bu arada takdirle andıktan sonra, mübalâğasız iddia edebiliriz ki: Hâmid hakkında yazılmış ve söylenmiş mütalâa ve tetkiklerin en iyisi, yurdun bu iddiayı koyduktan sonra pek akla gelmeyecek olan bir köşesinde, Zonguldak Halkevi'nde verilmiştir. Sütunlarımız müsaid olsaydı hepsini buraya örnek olarak geçirmekte tereddüt etmiyeceğimiz bu değerli konferansın yakında çıkacak Zonguldak Halkevi mecmuasında yer almasını tavsiye etmeden bu bahsi geçemiyeceğiz.

Halkevleri Salonları: Türk Sanatının Bahar Tarhları

Geçen haftalar içinde, bazı halkevlerinde, yeniden resim ve heykel, dikiş ve nakiş sergileri açıldı. Sanat tezahürlerini bir iki büyük şehire hasretmekten kurtaran bu sergilerin her halkevinde senede bir defa olsun yer almasını can ve gönülden dilememek mümkün müdür ?

Yeni resim mekteplerinin sadece gazetelerde gülünçleştirildiğini gören Zonguldaklılar, onlardan pekâlâ mâna çıkarmasını ve zevk alır olmasını, Zonguldak Halkevi'nde açılan bir resim sergisine borçludurlar. Trabzon Halkevi'nde bir elişleri sergisi, Türk çocuklarının bir başka ve yeni sahadaki kabiliyetlerini bir arada gözönüne koyarak en büyüğümüzü bile sevindirecek bir gösteri olabilmiştir.

Ankara Halkevi'nin salonlarını dolduran, süsleyen ve Türk sanatının bir hakikî ilkbahar tarhına döndüren yeni ve mükemmel sergisi ise, halkevlerinin yeni Türk sanatı üzerindeki büyük ve hızlı tesirini en iyi ve en inandırıcı bir şekilde gözönüne koyabilmektedir. Genç ve yaşlı, muhtelif ekollere mütmayil sanatkârlarımızın resim ve heykellerini ihtiva eden bu sergide, önlerinde *vecitle* durulacak ve uzun bir hayâl yolculuğuna çıkılabilecek eserler vardır. Halkevi'nden başka hiçbir müessese onun kadar millî, onun kadar sanatla alâkalı, onun kadar sanat ve heyecan, gençlik ve ümid yuvası olamıyacağı için, böyle geniş ve birçok guruplara ayrılmış sanatkârları bir arada toplayan bir sergi açılmasına, bu kadar çabuk ve tesirli, önayak olamıyacaktı.

İçten Gördüğümüz Sevdiğimiz ve İmrendiğimiz Üç Halkevi Daha

Yakında yapılmış bir seyahatın notlarına dayanarak çalışmaları üzerindeki kanaatlerimizi, bundan evvelki nüshalarda, bu sütunlara geçirmiş olduğumuz halkevlerinden sonra; aynı sıra, *Ceyhan, Karaman* ve *Akşehir* halkevlerine gelmiş oluyor. Bu üç küçük, canlı ve hareketli yerin bir -

birini imrendirecek kadar, halkevi ne olması lâzımgeldiğini ve ne olabile - ceğini bilen bir halkevi çocuğu üze - rinde birbirinin tesirini unutturabile- cek kadar ülkülü ve verimli olan halk- evlerinin üçünün de nihayet 4-5 ay- lık bir mazileri vardır. Öyleyse « ve- rimli » tâbiri yersiz kullanılmış olu - yor denilemez; çünkü, bu kısa zaman, bu halkevlerinin resmî mazisidir; di- ğer büyük şehirlerde bir iki yıl önce- den başlayan böyle canlı, yepyeni ve kolay benimsenen çalışmalara imre - nerek böyle bir kurumu çevrelerinde yaşatabilmek için çok evvelden tedbir almış olan *Ceyhan, Karaman ve Ak - şehir* gençleri ve otoriteleri, tam bir hazırlıktan, için için olgunluktan son- ra resmî müracaatlarını yapmışlar; fideyi büyültmüşler, ondan sonra sak- sıyı istemişlerdir. Ceyhan Halkevi' - nin, herhangi büyük bir şehir halk - evini pekâlâ imrendirebilecek olan ve civar kazalara da yetişen temsil fa- aliyetini; Karaman Halkevi'nin her köyü için bir delege âza seçecek ve köy muallimlerini de çalışma kadrosu içine alabilecek amelî ve faâl köycü- lük teşkilâtını, Akşehir Halkevi'nin kasabadaki bütün müesseseleri birbir gezerek, aydınlarla birbir görüşerek temayüllerine ve vakitlerine göre on- ları halkevinde *vazifeli* olmaya teşvik edip muvaffak oluşunu bu evleri bu kadar ülkümüzün bağrına basmamız - daki tehalükü makul göstersin diye, şöyle- bir çırpıda, zikrediveriyoruz. Bu evlerin her şubesinin önümüzdeki yıllarda çıkacak umumî raporlarda - broşürlerde en göze çarpar yerleri alacaklarına sahihden inanmış bulu - nuyoruz. Karaman Halkevi'nin mu - hit kadınlarını hergün faâl olan kad - rosuna en geniş mikyasta alabilmesi, Ceyhan ve Akşehir'de temsil işinin en iyi bir telkin vasıtası olarak, şeh- rin en ağır başlıları ve ileri gelenleri tarafından, icabettikçe sahne üzerinde de benimsenerek, ele alınmış olması, o halkevlerini halkevi eden en güzel sebeblerin başında geliyor. Bu üç halkevinde de üyelerini artırmak ve kayıdlı üyelerini kaydolunmuş olmak- la bırakmayıp ileri saflara sevketmek azmi ve kabiliyeti var; tam elbirliğile çalışmak . . .

Halkevinde Beliren Değerlerden Bir Kaçı Daha

Adana'da, vaktile, muhitinde, halk- evi, bütün kıymet ve istidatları, şev- ke getirmeye ve memleket hizmetinde seferber etmeye yarayan büyük mü - essese kurulmadan, kendi köşesinde, hiçbir gün hariç için eser vermeyi ak- lına koymamış olan bir mükemmel is- tidat vardı; kararsızdı, gündelik iş - lerden baş alamıyordu, derli toplu bir teşvik görmesine mahal ve fırsat yok- tu; kaybolup gidecekti. İstidadı, halk- evinin ışığında meydana çıktı, hava - sında gelişti. Bugün Adana müze - sinin etnografi köşesindeki türkmen mumyalarını yapan *Coşkun*'un yerli ve olgun kabiliyetini tanımıyan Ada- nalı yoktur; « tanımıyan türk yok - tur » iddiasını da, bu gidişle, yakında ileri sürebileceğiz. O, bu değerini yal- nız halkevinde birşey yapmış olmak, halkevine yararlı olmak, halkevinde yetişmiş ve yetiştirmiş olmak için meydana vurdu, işledi; onu kendine kazandıran halkevidir; halkevinin onu kazanmış olmakla kazancı daha az de-

ğildir. Evindeki atölyeciğini ziyaret ettiğim sırada elime uzattığı küçük çamurbaşı: İmam başını hiç unutmayacağım; olgun bir erik daha uzanırken nasıl bütün lezzetini ve kokusunu verirse bu küçük renkli çamur parçası da *İmam*'ın hususiyetini öyle dolgun ve hazır, ruha ve göze sunabiliyordu.. Asma yaprağı gibi gözaltı çizgileri, yaban kulağı, hakim burnu, hadid bakışı ve kadife gülüşü ile yürük köylüsünü, bir *Toroslar*'da bir *Coşkun*'un atölyesinde gördüm..

Doktor Aziz Pergün'ün hikâyesi için de *Coşkun*'un hikâyesinin ilk satırlarını kopye edebilirsiniz: Akşehir. de, muhitinin en iyi doktorlarından ve en inanlı partililerinden biri olarak tanınmıştı; kendisi bile başka mümtaz bir kabiliyeti olduğundan haberdar değildir; birgün, Kızılay menfaatine, partinin teşviki ile, bir müsamere yapmak ve hasılât toplayıp harekete geçmek mevuzzubahs oldu. Doktorluğu, particiliği, memleketseverliği ve merhameti bir arada kaynaşıp katışınca ruhunda yepyeni bir hamle doğdu; evine çekildi, mektep sıralarında şöyle bir deneyip biraz da muvaffak olup unuttuğu bir kabiliyeti nüksetmişti: manzum bir Kızılay piyesi yazdı ve bu piyes olgun bir ruhun *en büyük insan* ve *en büyük millet* için duyduğu samimî ve ulvî hislerin en güzel bir destanı oluverdi. Gelecek yazılarımdan birinde, bu piyesten rastgele kopye edilmesini isteyip, size verebileceğim beş altı satır, bu iddiamı ispata kâfi gelecektir.

Size şimdi bir de pek meşhur, fakat halkevlerinde çok şuurlu ve aziz bir hidayete ermiş bir uyanık ve aydın yazıcımızdan bihsedeceğim: eğer halk evleri olmasa, eğer halkevleri dolayısile rejimin ve şeflerin ruhlarda hamleler yapan sesi bizi halk içinde halkla beraber çalışmaya dâvet etmeseydi; Vâlâ Nuriddin, Ünye'ye gitmiyecek, Ünye'ye gitse bile, orada yanına alıp pazar yerlerinde temsiller vereceği bir ülkülü kalabalığa, bir teşkilâtlı hazırlığa kavuşamıyacaktı, ve biz, halâ, Vâlâ'yı şöyle böyle tercümeler yapan, halktan ayrı kalan bir *Babıâli* münevverciği sayacaktık. Vâlâ, bugün İstanbul'a, halkevleri sayesinde, birkaç büyük halk hakikati ve halka hizmet çaresi bulup dönebilmiştir..

Halkevleri, ruhunda biraz ışık ve kafasında biraz hamle olan herkesi harekete sevkeden ve büyük yola sokan, bu memlekette eşine evelce rastlanmamış aziz varlıklardır.

B. K. ÇAĞLAR

Halkevleri dergileri

Halkevleri neşriyatı hakkında izahat vermeden önce burada kısaca, Halkevleri dergilerinin hangi noktalara ehemmiyet vermesi lazımgeldiğini, taşıyacağı vasıfları kaydetmeyi, bu mecmualar hakkındaki düşüncelerimizi umumî olarak yazmayı faideli buluyoruz:

Halkevlerinden gaye, halkı münevver sınıfa yaklaştırmak, münevver sınıf arasında da ananeleri, âdetleri ilâ.. uyandırmak, onları halka yaklaştırmaktır. Halkevleri bu altı verme için bir vasıta olacaktır. Halkevlerinin aynı zamanda gayesini elde etmek, Halkevlerinin çalışacağı yollar — dil, tarih, edebiyat, ar, spor, temsil, kitapsaray ve yayın ilâvardır. Mecmualardan bu kollara dair çalışmaların neşrini beklemekteyiz.

Mecmua çıkan şehirleri gözönüne alırsak, bunların heman heman hepsi

Orta okul, Lise, Muallim mekteplerine malik yerlerdir. Burada münevver bir zümre, bir muallim zümresi var demektir. Gün günden ümitlerimizi artdırıcı mahiyette olan bu dergiler, daha da olgun olarak çıkabilirler.

Bu dergiler arasında muntazam çıkmakta olanlar Bursa, Isparta, İzmir, ve bu nushaları Hamid'e tahsis edilmiş olan Eminönü, Merzifon bu sayı için Sinop dergileridir. yeni çıkan dergiler arasında da, ikinci sayıları pek aksamadan çıkan Muğla ve Antalya Halkevi mecmuaları gösterilebilir.

Bazıları sırasile, *Akpınar, Yeni Milas ve 19 mayıs, Altın yaprak, Taşpınar Kaynak, Ülker, Doğuş, Gediz, Ortayayla Dıranaz* gibi, oldukca geciken dergilerdir.

Dergiler umumiyet itibarile üç şekil arzediyor: bunlardan bir kısmı sadece vesikalar neşretmektedir. Diğer bir kısmı ise edebiyat yapmaya, süslü nesirlere fazla miktarda şiire —mesela bir nushada ondan fazla şiir mevcut bulunabiliyor—, inkilap fikirlerinin müfrit, alkışlı bir ifade ile neşrine yer veriyor. Üçüncu kısım ise Halkevleri gayesine yaklaşan dergilerdir.

Birinci kısım dergiler bu noksanı, o muhitte yaşayan, yabancı lisanları çok iyi bilen öğretmenler tarafından yapılan tercümeler, gençlik kurumları, hatta müstait Lise ve Muallim mektebi talebeleri vasıtasile de telâfi edebilirler.

İkinci zümre, mevzularının tenevvüüne bilhassa az ve öz yazmayı göz önünde bulundurmalıdır.

Bütün bu yazıları yazmakla, Halkevleri dergilerinden başarmalarına imkân olan şeyleri isteyor ve Hakevleri dergilerinin zevkle okunacak, her cepheden faideli yazıları muhtevi birer mecmua halini almasını bekliyoruz.

Akpınar, *Niğde Halkevi aylık dergisi, sayı 25, 21,22; I ve II nci teşrin. I nci kânun, yıl 2, 1936 sayısı 10 kuruş.*

Daha birinci kânun sayısı yeni çıkmış olan bu dergide, ölümünden beş ay önce, Hamid'in ölümü hakkındaki yazıların bulunması insanı şaşırtmakla beraber ilk sahifeyi açar açmaz gözümüze ilişen itizar ile, bu karışıklık ortadan kalkmış oluyor.

Mecmuadaki yazılar arasında bilhassa Âşık Yahya ve XIX uncu asır şairlerinden Gülşani'nin hayatı hakkında verilen izahatı, onlara ait parçaların neşrini Folklar, ve *İstiklâl savaşına ait hatıraları* halk arasında milliyet duygularını uyandırmak *Maksim Gorki*'den yapılan bir tercümeyi okuma zevkini vermesi bakımından faideli bulduk.

Akpınar, yukarda işaret ettiğimiz noktalara azçok yaklaşmış bir mecmudır. Biz onun daha olgun, daha muntazam çıkmasını da isteyoruz.

Görüşler, *Adana Halkevi tarafından çıkarılır aylık kültür dergisi, s. 2, Mayıs, 1937, sayısı 10 kuruştur.*

İki formadan ibaret olan bu dergiyi, iyi bir Halkevi mecmuasına örnek olarak gösterilebilir.

Baş yazıdan sonra Hâmid hakkında az ve öz bir yazıyı, onun seçilmiş güzel bir şiirini, *Taha Toros*'un *Çukurovalı şairler*'den bahseden makalesini, Adana'da çıkan kitap ve mecmualara dair bir kısım, *Tokati zade Şekip* başlıklı diğer bir yazıdan başka, şiirler, A. H. Okan'ın, güzel bir şiirini görüyoruz. *Turgenyef*'den yapılmış bir tercemeye, ora hayatına ve avcılığa dair bir yazıya da yer verilmiştir.

Gerek mecmuanın muhteviyatından, gerek dergide neşredilen, Halkevinde bir aylık çalışmayı gösteren kısımdan, Adana'nın çalışkan bir Halkevine sahip olduğu anlaşılıyor. Yalnız, bu dergi hakkında beslediğimiz ümitlerin kırılmaması için, aksamadan çıkarılmasının teminini de bekleriz.

Muğla, *Muğla Halkevi aylık dergisi sayı 4. 1 Haziran 1937, sayısı 10 kuruş.*

Bu dergi, muhteviyat itibarile mütenevvi yazıları ihtiva etmektedir: Halkiyata ait olmak üzere mâniler neşredilmiştir. C. Aker tarafından yazılmış bir hikâye, baytar S. Yatağan tarafından *sığır yetiştirilmesi* başlıklı ve halk için faideli olan diğer bir makaleyi, *Menteşa vilâyeti tarihi, Muğla vilâyeti*'ne dair de tarihî yazıları, gençlik ve beden egitimi hakkında verilen bir konferansın neşrini görüyoruz.

Bir buçuk formadan ibaret olan mecmuadaki bazı yazılar da - 19 Mayıs, 23 Nisan vesaire - müfrit bir inkilâpçılık göze çarpıyor. Bunlara verilen yerin mıkyası normal dereceye indirilerek, Muğlada yaşayan veya eski âdetlere dair yazıların da neşrini muntazaman çıkmakta olan *Muğla*'dan bekleyebiliriz.

Ün, *Isparta Halkevi aylık dergisi s. 38, c. 4, Mayıs 1937, sayısı 10 kuruş.*

Baş yazıyı teşkil eden, Nâzım Örensun'un seya at intibalarını istisna edecek olursak, diğer yazıların heyeti umumiyesini vesikalar teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Bunlar, *aksak Timur'un Eğirdir'i zabtı, Hacı Kemale dair, Isparta coğrafyası, Hamidili mutasarrıfı ve müteselimleri, Isparta iktisadiyatı, eski çağlarda Isparta'da sanat, geçmiş günlerde okul töreni* başlıklı yazılardır.

Yukarıda sıraladığımız mevzuların, ilim bakımından, bu mevzular üzerinde çalışanlar için olan faidesi inkâr edilemez.. Ve bu yazıların ekserisi, birçok Halkevi dergilerinde olduğu gibi gelişi güzel, vesikaları zikredilmiyerek değil, istifade edilecek bir tarzda neşrediliyor.

Yalnız *Ün*'ün, Halkevi dergisi olduğu düşünülürse, onda birçok noksanlar olduğunu görüyoruz. Meselâ, daha önceleri de söylediğimiz gibi yalnız Isparta'ya ait mevzular üzerinde durması, bu mevzuların hemen hemen hepsinin geçmişe ait bulunuşu, actualiteye yer verilmemesi, meselâ Hâmid'den bâzı Halkevleri dergilerinde olduğu gibi, mübalağa ile bahsetmek hoş değil ise de bu ölüm münasebeti ile kısaca bahsedilmemesi - bir noksan sayılabilir.

Ün'ün eski sayılarından bazılarında düzgün ve güzel şiirlere yer verilirdi, bir iki sayıdır, bnnu da göremiyoruz.

Bu zikrettiğimiz noktalar nazarı itibare alınırsa, *Ün*, yalnız etüd yapanların değil, halkın da bağlanacağı, iyi ve faideli bir dergi olacaktır. [1]

F. A.

1] Bazı dergileri henüz aldığımızdan burada bahsetmek imkânını bulamadık

BİR OKUYUCUNUN NOTLARI

NAHİD SIRRI

Ankaradaki Resim ve Heykel Sergisi

Devlet merkezinde her Haziran açılmakta bulunan Resim ve Heykel sergisi bu yıl da açıldı, ve bu yıl bu sergi memlekette mevcut bulunan üç sanat teşekkülünün, güze sanatlar birliğinin müstakil ressamların ve D gurubunun eserlerini bir arada toplamak suretile her seneden fazla eser ve sanatkâr takdim ediyordu. Bununla beraber, Bu yıl sergi matbuatımızda her zamandakinden fazla bir alâkasızlık, bir lâkaydı ile karşılanmıştır.

Kapanmak üzerere bulunuduğu şu ana kadar, Kurun gazetesinde maalesef görüp okuyamadığım bir veya iki yazıdan başka hiç bir etüd ve makalenin çıkmamış olduğunu biliyorum. Ve bu hal cidden hazindir. Hem de bütün arzu ve temennilere rağmen ne efkârı umumiyenin ne de onu temsil etmesi icabeden matbuatın henüz güzel sanatlarla, hiç değilse bunun resim ve heykelden mürekkep bulunan kısmile hiç bir alâkası bulunmadığını gösterir. Şu halde, her sene açılan bu sergiler neyi ifade ediyor, hangi intizara ve hangi ihtiyaca cevap veriyorlar? Esasen bu sergilerin hemen yegâne müşterisi hükûmettir. Güzel sanatları himaye ile kendini mükellef bildiği için başda Maarif vekâleti olmak üzere bazı vekâlet ve makamlar her yıl resimler alıyor. Bu resimler daha ziyade inkılâb mevzuları yahut peyizajlar oluyor ve ileri hamlelerden çekinen intihaplarla daha ziyade olgun, belki yorgun ve adeta resmileşmiş ressamların zevk telakkilerile asla mücadeleye girişmeyen rahat, ağır başlı levhalarına teveccüh ediyor. Sonra da bu resimler devlet ricali odalarına konuyor. Lâkin rical odaları dolduğundan şube müdürlerinin odalarına isabet edenleri hatta depolara inenleri artık hazin bir istisnaye uğramıs sayılmıyorlar. Çoğu devlet hesabına Avrupaya yollanmış ressamların yüzlerce liraya satın alinmış olan eserlerinden depoları iyi arasak acaba kaç tane bulur ve bunların kaçını hüsnü muhafaza edilmiş bir halde buluruz? Bereketki bu son baharda Dolma bahçe sarayının bir kısmında açılacağı artık tahakkuk etmiş bulunan ve isabetli intihaplarla vücude getirilmesi temenni edilen resim galerisi, bu süalin cevabını kısmen olsun vermiştir.

Fakat eserlerini korkunç bir lâkaydi ile ihata ettiğimiz ve bazılarını satın alınca da şimdiye kadar dairelerin odalarına kapayup hattâ depolara attığımız ressamlarımızın bize edebilecekleri pek haklı sitemlere karşı, bizim de onlara söyleyebilecek hiç bir şeyimiz yok mudur? Onların resimleri pek mi kuvvetli şeyler, pek mi büyük sabırların ve büyük cehd ve gayretlerin mahsulu eserler? İstikbalin unutamıyacağı şah eserler bu yeni büyük sergide varmı ve mebzul mu? Bunu iddia da maal'esef mümkün değildir.

Ressamlarımız bu sergilere hususî satış imkânlarını ümid ve hesap edemeden, ancak devlet makamlarına satmak üzere eser hazırlayor ve çoğu hummasiz, ateşsiz, muayyen çerçeveler içinde çalışıyorlar. İste meslâ bu sergide maruf bir sanatkârımızın yıllardan ve yıllardan beri tersim eylemiş olduğu Kurbağalı dereden yeni resimleri var. Yeni hiçbir gayret ifade etmeyen, resimde, renkte, ışıkta hiç bir tenevvu ve arama

hissi vermeyen resimler. Daha onlarca benzeri bilinmeden bir tanesi görülürse, hele İstanbul hasreti içinde hoşa gidecek resimler. Fakat bu resimlerden daha kaç yıl kaç tane göreceğiz? Karı koca iki ressam, natürmortları için meyvaları ve masa örtüsünü bile değiştirmekten üşenmişler. Geçen yıl hakikaten lâtif bir yaz saatinde Adada bir yol seyredip sevmiştim. Bu yıl ayni yolu ayni penbe renkleri ve ayni penbe bayanlarile görünce yine o resim midir, yoksa o resmin ayni olan bir diğeri midir bilemedim. İstanbul peyizajı ne hikmetse Kurbağılıdere ve Ada olduğu gibi Ankara peyizajının da ancak ve daima üç mevzuu vardır. Bendderesinden sırttaki evlerin görünüşü. Kalenin tek ve yan bir silueti ve bir de Samanpazarı ile Hamamönü arasındaki bir eski sokak. Fakat Ankaranın Kale mahallesi, Kaleden seyredilen uzak ve çıplak ufuklar. Sonra civar. Meselâ Hacıkadın. Dikmenden görünüş. Daha ileride Maan gölünün yazın şiddetli güneşi altında kurumuş ve yanmış manzarası. Keçiörenin arkasındaki Bağlımın o acaip köprüsü. Evliya Çelebinin İstanoza dediği Zirin kitabında uzun uzun tarif ettiği o harikulâde kayalıkları. Bunların hiçbirini ressamlarımız tersim etmiş değil fakat belki gidip görmemişlerdir de. Ve Ankarada yaşıyanlar için bu yerleri görmemek imkânsızlığı asla varit değildir.

Vaziyet böyle olunca, hatıra gelebilecek çarelerden biri de resim alan Devletin istediği mevzuları daha evvelden ilân etmesi ve işi âdeta bir müsabakaya koymasıdır. Meselâ bir çok Atatürk resmi yapıldı. Nitekim bu son sergide de iki tanesini görüyor ve Feyhamanın oturan Atatürkünde gövdenin dar ve kısa ve olmasına rağmen başın ışığını ve taze kumrallığını pek sevmiş bulunuyoruz. Fakat Atatürkün en büyük günlerde ki çehresini ve heybetini o muayyen devirlerin dekoru içinde düşünmüş ve göstermiş resimler kaç tanedir? İşte iki tanesini düşünüyorum:

Samsun yolu. Deniz yolu. Atatürk Samsuna çıkacak. Ne çetin yol üstünde! Deniz yolunun Samsuna kadar varmaması ihtimali var . Samsundan öteye yolun gitmemesi imkânı var. Anadolu yolları açılınca da bu yolların zafere ulaşmaması imkânı var. Bunlar hep mümkün olabilir. Fakat Atatürk Karadenizin ufuklarına öyle hâkim ve emin bakıyor ki onu gösteren ressam, şüphe ve korkularımızın tamamile boş olduğundan yakın tarihi bilmesek de bizi emin kılacaktır. Sonra Atatürkün zaferi müteakip bir seyahatind en müteassıp ve haşin sayılan bir yerde medreselerin artık açılmıyacağını bir iltimasa karşı pervasız ve kati söyleyişi, ve bir başka defa, şapka giymek icap ettiğini ve işte bunun için şapka giyeceğini söyleyip sarıklılar ortasında başına şapka geçirişini tasvir eden levhalar.. İnsan irade ve cesaretinin hâkimiyet ve zaferini en kati, misallerle tesbit eden bu levhalar nerede?

Şimdi iki inkilâb resmi hatırlıyorum: Galiba tophaneden bir görünüş. Birbirine yaslanmış küçük evler ve birinin bir pençeresinde küçük bir kızıl renk: bayrak asılmış. Binaenaleyh bir millî zaferin yıl dönümü tesid ediliyor ve bundan dolayıda o resim.... Ve bir musiki inkılâbı resmi tahattur ediyorum. Hoş bir enteriyör. Vücutlarının çizgileri kusurlu lâkin elbiselerinin kumaşlarındaki renk leziz kadınlar, küçük bir çocuğun piyano çalışını dinliyorlar ve piyanonun üstünde bir büst var: musiki inkılâbı. Eğer böyle bir mevzu tesbit ve tersim edilecekse şöyle düşünelim: bir Anadolu köyü Gerisi çıplak ve sarı dağlar olan bir köy kahvesinde küçük iskemleler, iki köylü bağlama çalıyorlar ve geride, şehirli kıyafetinde bir kaç adam dinleyor, düşünüyor, sesleri ve ahenkleri tesbit ediyorlar. Sonra büyük loş bir salonki hınca hınç dolu, ve koyu gölgeli ve dalmış yüzler üzerinde Vağnerin Bethehofenin şimşekleri yanıp parlayor. Sonra viyolonsel çalan kabarık alınlı, koyu gözlü, yüzünün hatları muztarıp bir musikişinas simsiyas bir dekordan açılıyor, çıkıyor, aletile yaklaşıyor. Cıvıklaşmış

ve rakı içmege bir yardakcı haline düşürülmüş bir musikiye karşı büyük bir musikinin zaferini ifade için sakin bir enteryör yerine bu şekilde resimler düşünüyorum ve istiyorum.

Fakat, bütün bunlar birer hakikat olmakla beraber, Ankarada bir resim ve heykel sergisi açılmış ve bu sergi hemen bütün san'atkârlarımızın eserlerini ihtiva etmekte bulunmuştur. Bu sergiden bazı resimler bazı makamlarca alınacak. Lâkin bu serginin karşısında fikirler heyecana gelmemiş, çok güzelleri de bulunan resimler üzarinde münakaşalar yapılmamış, hangilerinin daha iyi ve hangilerinin zaif oludğunu aramak ve bulmak için gözler yorulmamış, başlar düşünmemiş, ve sergi kapanmak üzere olduğu halde hemen hiç bir kalem bu yüzlerce esere dair bir şey yazmak arzu ve ihtiyacını his etmemiştir. Yazık!

Sinekli Bakkal

Meşrutiyetin 1908 de ilân veya iadesinden bugüne kadarki devre içinde Türk edebiyatına giren isim ve şahsiyetler arasında en kuvvetlilerden biri ve bunların belki en kuvvetlisi olan Halide Edib'in, son çıkan bu *Sinekli Bakkal* romanını okurken, Abdülhamid'in idare rejimini ve onun saltanatı zamanında İstanbul'un manzara ve havasını henüz hiç bir kitabın bu kudretle yaşatmamış ve anlatmamış olduğuna hükmediyoruz. Fakat payıtahtın ve bütün bir devrin resmini çizmek arzusu, müellifi birbirlerine en zıt yer ve şahsiyetleri de kitabına almak zarureti karşısında bırakmış. Bir taraftan İstanbul'un ücra ve fakir bir mahallesinde bir sokak, Sinekli Bakkal mahallesinin en dar ve fakir sokağı, diğer taraftan da nazır konağı, Boğaz'da mabeyinci yalısı ve hatta bir şehzade sarayı. Mevzuu kısaca hulâsa edelim: Mahalle imamının gayetle mütehakkim ve mutaassıp kızı ile karagöz oynatan ve ortaoyununda zenneye çıkan çocuk ruhlu ve Tevfik adlı genç evlenerek evleniyor, bir bakkal dükkânı açarak üstündeki evde yaşıyorlar. Genç kadın, bir gece, önünde tir tir titreyen kocasının ahbablarına kendi taklidini yabtığını öğrenerek derhal babasının yanına dönüyor. İmamla kızı Tevfiğe öyle hiddetlidirler ki yolunu bulub onu sürdürüyorlar. Genç kadının bir küçük kızı var: romanın kahramanı olan Rabia. Sesi harikulâde olduğu için imam onu hafız yapıyor. Civardaki bir konakta oturan zaptiye nazırının saz ve söze fazla düşkün hanımefendisi, sesini terbiye için hoca tutuyor ve çocuk çarçabık meşhur oluyor. Camilerde, konaklarda kuran okumakda ve annesile dedesini adeta kendisi beslemektedir. Bundan sonra, affedilip Tevfik sürgünden dönecek, bakkal dükkânını tekrar açacak, bunu öğrenen Rabia da babasını görünce yüzleri hiç gülmiyen annesile dedesine derhal onu tercih ederek kazancını hep kendilerine bırakmak şartını kabul edip babasının yanında yaşıyacaktır. Birkaç yıl da böyle geçince Rabia artık gelinlik çağına o devr için çoktan gelmiş bulunacak ve zaptiye nazırının konağında yıllardanberi gördüğü piyano hocası Peregrini'ye aşık olacaktır. Fakat bu adama varmasından epey evvel, zaptiye nazırının Jön Türk olan oğlunun hatırı için ve ne yaptığını hiç anlamadan kadın kıyafetinde bazı muzır evrak taşırken yakalanarak Şam'a sürülmüştür. Peregrini ise eski papas olup papaslığı bırakarak on beş yıl evvel İstanbul'a gelmiş ve pek güzel Türkçe öğrenmiş bir kıranta İspanyoldur. Rabia onu ihtida ettirtip adını Osman kor ve bakkal dükkânının üstündeki eve iç güveyi alır. İkisi de dersler vererek hayatlarını kazanmaktadırlar. Gerçi büyük bir asilzade ailesine mensup olan Osman'ın annesi ölmüş ve kendisi pek zengin olmuştur ama, Rabia hayatını değiştirmeğe asla razı değildir. Sade, doğrusu pek zavallı bir halde yalnız ölen annesinden sonra dedesi imam da ölünce, onların daha büyük olan evlerine taşınırlar. Dükkân da durmaktadır ama, bununla daha çok beraberlerinde oturan bir cüce ile bir çingene karısı meşgul olmaktadırlar. Şimdi Rabia ge-

bedir. Ve çocuğunu düşürmezse karnını yarıp almak icabettiğini ve ciddî bir tehlike olduğunu doktorlar söyledikleri halde, buna razı olmıyarak kocası kadar bizi de korkuttuktan sonra, tam hüriyetin ilânı ile - neden sürüldüğünü hâlâ fark edemiyen - Tevfiğin dönüşü sıralarında, sağ salim doğurur.

Fakat bütün şiir unsurlarından ve kudretli fikir ve tahlillerinden ayırarak vücude getirdiğim bu iskelet, eserdeki değer hakkında ne öğretebilir! Müellifin sanatı, heyecanları, görgü ve bilgisi, tamamile olgunlaşmış romancılığı kendini her sahifede, mütemadiyen gösteriyor.

Nazırın yaşlı karısındaki ölüm nefreti, kumanda zevki, sonra yaşadığı muhteşem konakta rejimi devirme rüyaları gören oğluyla kocası arasındaki cidallerden duyduğu ıztıraplar, nihayet oğlu sürülünce her şeyden vaz geçip artık boya ve düzgün tutmayan yüzüyle sadece betbaht bir ana oluşu. İnandığı rejimin devamı için en koyu bir istibdadın âleti olduğu halde hususî hayatında en ince hislere kalbini açan ve padişaha tereddütsüz feda ettiği oğlu sürüldükten sonra onun bir kere alnından öpemediğine yüreği her gün sızlayarak çöken nazır. Tevfikin ortaoyunu takımlarından tanıyıp oyuna aldığı cüce Rakım'ın Rabiaya bağlılığı, belki hatta muhakkak aşka gitmekle beraber mahiyetinin ihsasından da şiddetle çekinilen kudretli, sonsuz sevgi. Zabtiye nazırının konağında Rabia'ya ders veren mevlevî dedesinin inceliği, zekâsı, felsefesi ve kıza karşı duyduğunu pek iyi bildiğimiz aşkını kendi kendinden de gizleyişi. Sonra paşanın gelinini bir kandil gecesinde ziyneti, hileleri ve kudretile gösteren levha. Şehzade sarayına gönderilecek mermer heykeller kadar güzel cariyenin paşanın odasında aşkı ilk ve paşanın son sezişlerini anlatan sahife. Mabeyincinin Bebek'teki yalısına Boğaz'ın ihsan ettiği harikulâde şiir ve bu konağın tek hanım efendisi olan ihtiyar çerkes dadının südnine olarak İstanbul'a getirilirken isyan etmeden beşikte bıraktığı yavrusunu halâ hatırlayışı ve isyansız hasreti. Nazırın konağındaki bahçivan başının Rumeli'den gelmiş yegeni olup paşanın çirkin kızına hakikaten pek çabuk alınan güzel sarışın Bilâl'le Rabia'nın, cinslerinin ilk temayüllerini birbirlerine karşı duyarak ürperişlerine aid enfes sahneler. Rabianın ilk mevlûd okumasının ve okuyuşile coşturduğu teessür ve heyecanların levhası. Musikiye ve şark musikisine aid nefis tahliller. Ve nihayet, çocuğunu mutlaka aldırması için doktorlar ısrar ederken, Rabia'nın kavanozlar içinde saklanan doğmadan öldürülmüş yavruları hatırlıyarak çocuğunu mutlaka doğurmakta ısrarı ve yavrusu için ölmeği kabul edişini anlatan sahifeler, bir başka *mevlûd*.

Fakat, ne yazık ki, eserde tekmil güzelliklere hakim bir mecburiyet te kendini daima hissettirmektedir: garplinin, Avrupalı ve Amerikalının hoşuna gitmek mecburiyeti. Çünkü kitap ilk önce İngilizce konuşulan memleketlerde çıkmıştır. Acaba Rabia'nın Peregrini'ye aşık oluşu da bu vaziyetin bir zarureti mi? vakıa H a l i d e E d i b ilk eserlerinden birinde de romanının kahramanını mühtedi bir musiki hocasile evlendiriyordu ama, o din ve hatta ahlâk kayıtlarını tanımıyan bir kadındı, ve kitapdan adamla ibtidasından evvel sevişip sevişmediğini de zaten anlamıyorduk. Fakat bu seferki kahraman, yani Rabia, fevkalâde dindar, din icaplarına misli dün de nadir görülen bir derecede riayetkâr, bütün insanlara ancak cehennemi lâyık görecek kadar hasis ve mutaassıp olan dedesinin her şeye rağmen nüfuzu altından çıkmamış, yeldirmesini ve başörtüsünü mutlak bir inat ile muhafaza eden bir genç kız olarak gösteriliyor. Bundan dolayı da, kitapta korkunç bir haile havası esmeden, korkunç mücadeleler olmadan, adeta sükût içinde ve hatta Bilâl mutlaka isteseydi ona gidecek kadar bir zaman mütereddit kalabildiği halde Rabia'nın İspanyola zafını çiğnemeyişini ve onu sözde müslüman etmekle iktifa edüp kendisine varışını insan güç kabul ediyor. Hem bu Peregrini'nin hiç bir harikulâdeliği de yok. Hele İspanya'nın en asil ailelerinden birine mensup bulunduğunu anlatışı,

çayhanelerde hizmet ederken kontes ve prenses olduklarını anlatan bazı beyaz rus kadınlarını insana hatırlıyor. Mirasını aldıktan sonra Sinekli Bakkal'da bakkal dükkânının üstündeki odada güveği girip mahalledeki tulumbacı reisi ile de ahbap olarak geceleri muntazaman mahalle kahvesine devam edişi ise, doğrusu üşürücü. Buralarda sun'î ve muzir bir Pierre Loti havası, *Aziyadé* yi seven frengin mahalle ahalisinden bir Hasan veya Mehmet efendi sanılışına ait tasvirlerin daha az şiirli ve sevimsiz bir taklidi var. Acaba evin asıl eşhasından olan çingene Penbe kadın da yine böyle *couleur locale*'i fazlalaştırmak kasdile konmuş değil mi? O kadar mutaassıp bir müslüman kızı çingene karısını evinde oturtur ve hele ona teyze diye hitap eder mi?

Müellifin tam 392 sahifede yaşattığı devre ait hataları da yok değil. Meselâ Sultan Hamid'in hem de idare sisteminin kat'î şekillerini aldığı son zamanlarında Gelibolu mutasarrıfını bütün valilerin üstünden aşırtarak onların amiri yapmasına imkân var mıydı? Dahiliye nazırları daima yıllarca valilik etmiş vezirler arasından seçilmiştir. Zabtiye nazırının Jöntürk oğlu menfasından Avrupa'ya kaçınca, vazifesinden istifa ederek orada kalan gelinini getirmek üzere seyahate çıkması da o devrin icap ve zaruretlerine ne kadar muhalif. Evvelâ Sultan Hamid ricalinin istifasına müsaade etmez ve hele gözden düşmüş veya küsmüş bir paşanın tâ Şam'a değil hatta Büyük Ada'ya gitmesini hoş görmezdi. Bunlar ehemmiyetsiz dikkatsizlikler desek bile şehzade haremliğine yükselen çerkes Kanaryanın sarayında (ve biri Rober koleje mensup Amerikalı madam olan) türlü misafir önünde padişahtan o kadar pervasız ve öyle düşman bir eda ile bahsedebilmesi, kahramanlığa hiç te karar vermemişken bahsedebilmesi, fevkalâde müstebit olduğunu ve kardeşi kardeşten, ana babayı evlattan, karı kocayı birbirinden şüphe ettiren bir *terör* havası yarattığını romancının söylediği Hamid devrinin şüphe korku ve müfrit ihtiyat âdetlerile nasıl telif edilebilir? Romancı burada pek büyük bir dikkatsizlik etmiş ve kurduğu bütün bir âlemi, adeta temellerine kadar sarsıvermiştir. Bu o kadar büyük bir hatadır ki, şarkı az tanıyan frenkler bile farkedebilirler.

Fakat, bir daha söyliyelim, bütün kusurlara ve hele garbe mahsus şark yaratmak mecburiyetinin verdiği bazı garabet ve mantıksızlıklara rağmen, eserde sultan Hamid zamanı ve İstanbul hakikaten kudretle yaşatılmış ve aynı zamanda cidden sanatkâr bir el nefis levha ve portreler çizmiştir. Bunlar okadar çok ki on güzel kitabı besleyebilir. Ve romandaki birçok çehre ve şahıslar arasında, sade Halide Edib'in eserlerinde değil lâkin bütün Türk romanında ilk defa görülen mahallî veya mahallî olmağa lâyık canlı çehreler mevcud bulunduğu muhakkaktır.

KİTAPLAR

Helmuth Th. Bossert, *Altkreta* (Eski Girid). 3 üncü tabı.

İstanbul Üniversitesi eski şark lisanları ve arkeolojisi profesörü H. Th. Bossert, *Eski Girid* adli güzel bir eser neşretmiştir. İlim dünyasında büyük bir rağbete mazhar olan ve bu kerre üçüncü defa olarak tabedilen bu kitabın gayesi Ynnan kontinanı, Girid ve Ege kültürleri hakkında resimler vasıtasile bir fikir vermek ve bunların geçirmiş oldukları tekâmülü tebarüz ettirmektir. Kitab 304 sahife üzerine tertib edilmiş, 572 resmi ihtiva etmektedir. Tertibatı şu suretle yapılmıştır:

Yunan kontinanı: Mimari âbideler, âbidevi freskler (duvar levhaları), fayanslar, fil dişi eserleri, taş işciliği, taş kabartmalar, madenî kabartmalar, fil dişi, taş ve pişmiş topraktan mamûl heykelcikler, madenî heykeller, Keramik, madenî vazolar ve silâhlar, kuyumcu işciliği.

Girid: Mimari âbideler, abidevî freskler, kabartmalar, heykeltraşi eserler, toprak ve taş vazolar, kuyumcu işciliği, glyptik (mahkûk taşiar).

Kikladlar kültürü - Miken medeniyetinin yayılış sahası.

Malûm olduğu veçhile Ege kültürü Eskiçağlar kültürlerinin en orijinallerinden biri olub, bugünkü Avrupa kültürünün esasını teşkil etmiştir. Bu kültür olmasaydı Yunan kültürü dahi meydana gelemezdi. Ege kültürünün en eski izlerine Girid'de buluyoruz. Dördüncü ve hatta beşinci bin yılına dayanan bir neolitik kültüründen sonra Girid 2900 senesine doğru, Anadolu'dan bu adaya vukubulan bir muhaceret neticesinde bakır - tunç devrine giriyor. 2000 senesine doğru burada kuvvetli bir donanmaya istinad eden bir devlet teşekkül ediyor. Cesim saraylar ve bir çok kültür âsarı buradaki medeniyetin pek yüksek bir mertebeyi ihraz etmiş olduğunu göstermektedirler. Kontinanda neolitik kültürü Tesalya'da 2000, Orta ve Cenubi Yunanistan'da ise 2500 senesine kadar baki kalmıştır. 2500 senesine doğru (nt) ve (ss) li coğrafi isimlerin ve «Urfirnis» keramiğinin yayınış sahasının gösterdiği gibi Anadolu'dan Kikladlar üzerinden Etilerle hemcins birtakım «Küçükasya kavimleri» Yunanistan'a geçmişler ve bu havaliye madenî ithal etmişlerdir. 2000 senesine doğru Yunanistan'a yine Anadolu üzerinden Akalar geliyorlar. 1600 senesinden sonra Aka kültürünün Girid'in tesiri altında kaldığı ve mütemadi bir inkişafa mazhar olduğu görülüyor. 1400 senesi Akaların en kuvvetli bir devresini ifade etmektedir. Bu tarihte Akalar, Girid'e bir sefer icra ile, muazzam Girid saraylarını tahrib ettikten sonra adayı tamamile işgal ediyorlar. 1400 1200 devri Aka kültürünün yayılış devresidir. Bilhassa keramiğin o zamanki Akdeniz piyasasına hâkim olduğu anlaşılıyor. Aka kültürü 1200 de Torların muhacereti neticesinde tahrib ediliyor.

İşte yukarıda pek muhtasar bir surette ana hatlarını tesbit ettiğimiz bu orijinal kültürler hakkında Bossert'in cemetmiş olduğu resimler pek güzel bir fikir vermektedirler. Esasen Girid yazıları daha okunamadığından Ege kültür ve tarihini tesbit etmek için elimizde mehaz olarak yalnız arkeolojik âbideler bulunmaktadır. İşte bu âbidelerin en mühimlerini bir araya getirmekle Bossert, Ege kültürlerile uğraşanlara büyük bir hizmette bulunmuştur. Kütüphanelerimizde halen Ege medeniyetine dair pek

az eser mevcut olduğundan «*Eski Giri*d'in bilhassa bizler için hususî bir kıymeti vardır. Pek muhtelif ve tedariki ekseriya pek güç birtakım eserlerden alınmış olan bu resimlerden maada bu kitab sahife 49 v. s. de Ege ile ilgili Mısır ve Eti kitabelerinin en mühimlerinin tercemelerini dahi ihtiva etmektedir. Bu eseri Ege preistuarile uğraşanlara hararetle tavsiye eder ve müellifi profesör Bossert'i tebrik ederiz.

Ege kültürlerine nüfuz etmek ve bu resimleri lâyikile anlamak isteyenler için umumî mahiyette bir takım âsarı ihtiva eden bir bibliografya tertib ettik. Bu bibliografyayı bu sahada ilerletmek istiyenlere program olur ümidiyle aynen buraya dercediyorum :

J. Charbonneaux, *L'art égéen* 1929

R. Dussaud, *Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la Mer Egée* 2 tabı 1914.

D. Fimmen, *Die kretisch-mykenische Kultur*. 2 tabı, 1924.

E. J. Forsdyke, *Minoan art*, 1929.

G. Glotz, La *civilisation égéenne*, 1923.

H. R. Hall, *The civilization of Greece in the Bronze Age*. 1928.

O. Montelius, *La Grèce préclassique*, 1924.

C. Praschniker, *Kretische kunst*, 1921.

D. Ridder-Déonna, *Art in Greec*, 1927.

G. A. S. Snijder, *Kretische Kunst*, 1936.

L. Delaporte, *L'art égéen*. (Hist. universelle de l'art). 1932

R. Demangel, *L'art préhellénique* (L'art des origines à nos jours), 1929

N. Aberg, *Bronzez eitliche und früheisenzeitliche Chronologie.* III (1932); IV (1933).

P. Waltz, *Le monde égéen avant les Grecs*. 1934.

H. D. Hansen, *Early civilization in Thessaly*, 1933.

Karo, *Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft* XI, 2. «Kreta» makalesi.

Karo, aynı ansiklopedide Suppl. — Bd. VI, *Mykenische Kultur* makalesi.

Karo, *Reallexikon der Vorgeschichte*, «Kreta», *Mykenische Kultur* Aegenische Kultur makaleleri.

Arif Müfid

İmtiyaz Sahibi: Fevziye Abdullah, Umum neşriyatı idare eden: Hasan Âli Yücel, Ankara Ulus Basımevinde basılmıştır.